

**ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯЦІВ ОКСАНА ІГОРІВНА

УДК 37(091)(477)(092)"1894/1966"(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА (1894–1966 рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.І. Яців

Науковий керівник – Карпенко Ореста Євгенівна,
доктор педагогічних наук, доцент

Дрогобич – 2019

АНОТАЦІЯ

Яців О.І. Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Міністерство освіти і науки України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2019.

У дисертації *вперше* систематизовано педагогічні ідеї М. Шлемкевича у галузі історії педагогіки, теорії та методики виховання, філософії освіти (людина як предмет виховання, орієнтири становлення світогляду молоді, етнопедагогічні та етнопсихологічні засади виховання характеру української дитини, практичні аспекти розвитку духовної сфери українців); на основі науково обґрунтованих критеріїв (активна громадянська позиція, еволюція ідей щодо важливості педагогічної антропології, пошук шляхів формування світоглядних орієнтирів людини); *виокремлено* три етапи розвитку його педагогічних ідей: *перший* (1919–1929) – теоретичного обґрунтування педагогічної антропології; *другий* (1929–1945) – узагальнення проблеми українського виховного ідеалу; *третій* (1945–1966) – трансформації змістового наповнення виховання характеру української дитини та етнокультурної самобутності українців; *визначено* чинники формування світогляду М. Шлемкевича як педагогічної персоналії на тлі суспільно-політичного життя Галичини й української діаспори (родинне середовище, соціокультурні умови, соціальне оточення); *з'ясовано* практичні засади розвитку духовної сфери української молоді (орієнтація на гуманізацію свідомості людини, розвиток етнокультурної самобутності, працю, глибина віри в ідеали, власний досвід формування ціннісних орієнтацій та врахування запитів практик, моральні стосунки, високодуховна атмосфера життєдіяльності

тощо); *висвітлено* пріоритети культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича (моральні та національні цінності, патріотизм, родина, соціалізація людини, етнокультурна самобутність українців в умовах діаспори) та їх роль у формуванні національної свідомості українців; *окреслено* актуальність і перспективи творчого використання педагогічних ідей М. Шлемкевича для сучасного освітнього простору України;

– *уточнено* сутність дефініцій «життєва спрямованість світогляду», «світоглядна підготовка до життєдіяльності» та *доповнено* педагогічну теорію уявленнями про еволюцію світогляду людини впродовж життя;

– *подальшого розвитку* набули положення про структурування історико-педагогічного дослідження, актуалізацію творчої спадщини М. Шлемкевича та їхнє значення для сучасної історії педагогіки, теорії виховання.

До наукового обігу введено маловідомі джерела, зокрема, статті та листи М. Шлемкевича, що дає можливість розширити історико-педагогічні розвідки про його біографічні дані та науково-педагогічну спадщину.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що основні положення та теоретичні висновки впроваджено у практику підготовки майбутніх учителів під час читання навчальних дисциплін «Історіографія освітніх процесів», «Педагогіка», «Порівняльна педагогіка», «Методологія і методи науково-педагогічних досліджень». Дисертантом підготовлено й апробовано посібник для вчителів «Микола Шлемкевич про етнопедагогічні засади формування особистості».

Матеріали і результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися з метою оновлення змісту таких навчальних дисциплін: «Історія та загальні основи педагогіки», «Педагогіка», «Педагогіка вищої школи», «Актуальні проблеми освіти», при розробці спецкурсів для студентів педагогічних закладів вищої освіти; вчителями у роботі з учнями на уроках і в позакласній виховній діяльності.

Історіографія дослідження творчої спадщини М. Шлемкевича поки що незначна. Науковці висвітлюють світоглядні ідеї М. Шлемкевича в контексті осмислення особливостей українського менталітету (С. Грабовський, В. Храмова), української емоційності (О. Онацький), аналізу світовідчуттів українців (О. Кульчицький), досліджень української душі (С. Білокінь, В. Дорошенко), в умовах родинного життя (Б. Цимбалістий). В. Артюх робить спробу екзистенціальної інтерпретації його світоглядних ідей. П. Берко та М. Дзера вивчають світоглядні позиції науковця крізь призму антропологічної установки. На основі опрацювання широкої джерельної бази та використання теоретико-методологічних підходів (біографічний, феноменологічний, герменевтичний, синергетичний, парадигмальний) до вивчення персоналій як одного з найважливіших напрямів історико-педагогічного дослідження доведено, що творча спадщина М. Шлемкевича є цінним джерелом для сучасної педагогічної теорії та практики.

В основу культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича (редакторської, літературно-публіцистичної, видавничої, громадської) покладено ідеї духовного стану суспільства, характеристика спільноти як важливого осередку становлення світогляду особистості, висвітлення потенціалу культури і становища церкви в еміграції, заклик до свободи як обов'язкової умови повноцінного функціонування суспільства тощо. Культурно-просвітницька діяльність відображала величезні виховні можливості народної культури (народних звичаїв і традицій, народного мистецтва, народної моралі, народного знання про різні сфери життя тощо). Аналізуючи діяльність різних соціальних спільнот (родини, нації, громади, школи, церкви, молодіжні об'єднання), М. Шлемкевич обґрунтував їх роль у формуванні свідомості української молоді.

Різноаспектно відрефлексовано педагогічні ідеї творчої спадщини М. Шлемкевича: людина як предмет виховання, орієнтири становлення світогляду молодої людини, етнопедагогічні та етнопсихологічні засади

виховання характеру української дитини, практичні виміри розвитку духовної сфери українців. М. Шлемкевич, спираючись на власні переконання і досвід попередників, зокрема І. Канта, Л. Фойєрбаха, К. Ушинського, обґрунтував важливість і необхідність педагогічної антропології для формування і вдосконалення людей за допомогою виховання. Педагогічна антропологія М. Шлемкевича уможлиблює добір ціннісних орієнтацій, стратегічних орієнтирів в освіті, а також допомагають засвоїти педагогічну сутність ставлення до людини як особистості.

Висвітлено головні концепти виховного ідеалу: ціннісні орієнтири (Бог, нація, родина, соціальне середовище, мова, культура, історія, традиції), християнські чесноти (любов, доброта, віра, надія, чесність, працьовитість, милосердя, великодушність), національні прагнення, інтереси, ментальність народу, психологічні властивості (емоційність, вразливість, лагідність, спокій), суспільні якості.

З'ясовано, що М. Шлемкевич особливу увагу приділяв вихованню характеру української дитини. Національний характер – продукт культури народу, його літератури, мови, фольклору, архітектури (народ є одночасно носієм тієї культури); існує специфічний спосіб мислення, відчуттів, поведінки, якими відрізняються члени одного суспільства від членів іншого. Філософ-гуманіст стверджував, що спільні для нації риси поведінки, реакції передаються дітям саме в родинному середовищі; українська духовність народжується в родині. Важливими вбачав ціннісні орієнтації, на яких ґрунтується життєдіяльність родини, адже завдяки традиціям української родини зберігається національний дух народу, утверджується повага до матері, предків, рідної мови, культури. Українська мати в становленні та розвитку особистості дитини відіграє значно більшу роль, ніж в інших народів.

Практичні аспекти розвитку духовної сфери українців М. Шлемкевич розглядав у зв'язку з ідеєю боротьби за Україну. Серед них – пошук способів

досягти правди, щастя, гармонії в житті суспільства і кожного українця, повернути їх до духовності, відбудувати довір'я один до одного, відстоювати свої переконання, унеможлививши примирення з аморальністю, несправедливістю тощо. Найголовнішими умовами самовизначення людини у способах дії та становлення її світогляду є свобода вибору, віра, праця над собою.

Обґрунтовано внесок М. Шлемкевича в національне відродження, збагачення процесів формування особистості молодого людини як свідомого представника національної культури й патріота України, збереження та розвитку етнокультурної самобутності українців, світоглядної підготовки молоді до життєдіяльності.

Установлено, що педагогічні ідеї М. Шлемкевича співзвучні з сьогоденними концептуальними засадами українського національного виховання молодого покоління, що відповідає потребам сучасного державного будівництва в Україні. Пріоритетними напрямками впровадження педагогічних ідей та творчого доробку М. Шлемкевича в сучасну освітню практику можна вважати такі: розвиток та вдосконалення поглядів на людину як предмет виховання; визначення чітких орієнтирів формування свідомості молодих людей з пріоритетом духовних цінностей, стимулювання їхньої моральної самосвідомості й самореалізації в житті; розширення арсеналу методів розвитку духовної сфери українців та вдосконалення шляхів становлення їх духовності; урахування етнопедагогічних та етнопсихологічних засад у формуванні характеру української дитини; використання виховного потенціалу родини – громади – церкви – спільноти, їх соціальної взаємодії у формуванні цінностей і норм, які діють у межах життєвого простору, поступовий перехід від територіальної спільноти до спільноти релігійної, культурної, національної. Доведено, що в умовах запровадження змін в системі освіти України педагогічні ідеї та культурно-освітня спадщина

М. Шлемкевича є актуальною, а її застосування – доречним у різних освітньо-виховних інституціях.

Ключові слова: Микола Шлемкевич, педагогічні ідеї, культурно-просвітницька діяльність, педагогічна антропологія, виховний ідеал, виховання характеру, національна свідомість, духовна сфера особистості.

Yatsiv O.I. Pedagogical ideas, cultural and educational activity of Mykola Shlemkevych (1894–1966). – The qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences in Speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy.

Ministry of Education and Science of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, 2019.

The dissertation, *for the first time*, systematizes pedagogical ideas of M. Shlemkevych in the fields of History of Pedagogy, Theory and Methods of Upbringing, Philosophy of Education (a person as a subject of upbringing, guidelines for the formation of a young person's worldview, ethnopedagogical and ethnopsychological principles of the Ukrainian child's character upbringing, practical aspects of the development of spiritual sphere in the Ukrainian child); on the basis of scientifically substantiated criteria (active civic position, evolution of the ideas about the importance of pedagogical anthropology, ways of forming ideological orientations), there have been *distinguished* three stages in the development of his pedagogical ideas: *the first* (1921–1929) – the stage of theoretical substantiation of pedagogical anthropology; *the second* (1930–1948) – the stage of generalization of the issue concerning the Ukrainian educational ideal; *the third* (1949–1966) – the stage of content transformation in upbringing character of the Ukrainian child and ethno-cultural identity of Ukrainians; there have been *determined* socio-cultural factors of the worldview formation in M. Shlemkevych

as a pedagogical personality on the background of the social and political life of Galicia and the Ukrainian diaspora (freedom of choice, religion, faith, work on oneself, preservation of traditions); there have been *found out* practical aspects of the spiritual sphere development in the Ukrainians, ways and means of worldview formation in a young person (orientation to humanization of human consciousness, development of ethnocultural identity, work, depth of faith in ideals, one's own experience of values orientations formation and taking into account needs of practices, moral relations, high-spiritual atmosphere of life etc.); there have been *highlighted* main priorities of the cultural and educational activity of M. Shlemkevych (the ideal of education, national consciousness, patriotism, the family, ethnocultural identity of Ukrainians in the conditions of the diaspora) and their role in forming the national consciousness of Ukrainians; there have been *outlined* urgency and perspectives of the creative use of M. Shlemkevych's pedagogical ideas for modern educational space of Ukraine;

- the definitions «life orientation of the worldview», «worldview preparation for life» have been *particularized* and ideas about the evolution of a person's worldview throughout life have been *complemented*.

- there have been *further developed* the issues concerning structuring of historical and pedagogical research, actualization of the pedagogical ideas in the creative heritage of M. Shlemkevych and their significance for modern history of pedagogy and theory of upbringing.

Little-known sources have been introduced *into scientific circulation*, in particular, articles and letters by M. Shlemkevych, which makes it possible to expand historical and pedagogical research on the biographical data and the creative scientific heritage of M. Shlemkevych.

The practical significance of the results of the research is that the main ideas and theoretical conclusions are introduced into the practice of training future teachers in the following academic courses: «Historiography of Educational Processes», «Pedagogy», «Comparative Pedagogy», «Methodology and Methods

of Scientific Pedagogical Research». The author of the dissertation prepared and tested the handbook for teachers «Mykola Shlemkevych about Ethnopedagogical Principles of Personality Formation».

The materials and results of the dissertation can be used to update the content of the disciplines: «History and General Foundations of Pedagogy», «Pedagogics», «Pedagogy of Higher Education», «Urgent Issues of Education», when developing special courses for students of higher educational institutions; by teachers while working with students at lessons and in extracurricular educational activities.

Historiography of the research on the creative heritage of M. Shlemkevych is still insignificant. The scholars highlight M. Schlemkevych's ideological ideas in the context of understanding the features of the Ukrainian mentality (S. Hrabovskyi, V. Khramova), Ukrainian emotionality (O. Onatskyi), the analysis of Ukrainian attitudes (O. Kulchytskyi), studies of the Ukrainian soul (S. Bilokon, V. Doroshenko), in the conditions of family life (B. Tsymbalistyi). V. Artiuk attempts to existentially interpret his ideological ideas. P. Berco and M. Dzerat study the scientific outlook of the scholar through the prism of anthropological attitude. Based on a broad source base and the use of theoretical and methodological approaches (biographical, phenomenological, hermeneutic, synergetic, paradigmatic) to the study of personalities as one of the most important directions of historical and pedagogical research, it has been proved that the creative heritage of M. Shlemkevych is a valuable source for modern pedagogical theory and practice.

In the basis of cultural and educational activities of M. Shlemkevych (editorial, literary and journalistic, publishing, and public) there is the idea of the spiritual state of society, characterization of the community as an important centre for the formation of a person's worldview, coverage of the potential of culture and the position of the church in emigration, the call for freedom as an obligation, the call for society's full functioning and so on. Cultural and educational activities

reflected enormous educational opportunities of folk culture (folk customs and traditions, folk art, folk morality, popular knowledge about different spheres of life, etc.). Analyzing the activities of various social communities (families, nations, communities, schools, churches, youth associations), M. Shlemkevych substantiated their role in shaping the consciousness of Ukrainian youth.

The pedagogical ideas of the creative heritage of M. Shlemkevych are reflected in various ways: a person as a subject-matter of education, the guidelines for the formation of the worldview of a young person, ethnopedagogical and ethnopsychological principles of the education of the nature of the Ukrainian child, and practical dimensions of the development of the spiritual sphere of Ukrainians. M. Shlemkevych, relying on his own convictions and the experience of his predecessors, in particular I. Kant, L. Feuerbach, K. Ushynskyi, substantiated the importance and necessity of pedagogical anthropology for the formation and perfection of people through education. M. Shlemkevych's pedagogical anthropology enables the selection of value orientations, strategic orientations in education, and also helps to learn the pedagogical essence of treating a person as personality.

The main concepts of the educational ideal are highlighted: values orientations (God, nation, family, social environment, language, culture, history, traditions), Christian virtues (love, kindness, faith, hope, honesty, hard work, mercy, generosity), national aspirations, interests, mentality of the people, psychological properties (emotionality, vulnerability, gentleness, calmness), social qualities.

It was found out that M. Shlemkevych paid special attention to character upbringing in the Ukrainian child. National character is a product of the people's culture, their literature, language, folklore, architecture (the people are simultaneously the bearers of that culture), there is a specific way of thinking, feelings, behaviour, which differ members of one society from members of another. The humanist philosopher argued that common features of the nation's

behaviour, reactions are transmitted to children in the family environment; Ukrainian spirituality originates in the family. He considered value orientations which are the basis of family life to be highly important as the Ukrainian family traditions preserve the national spirit of the family, respect for the mother, ancestors, the mother tongue, the culture. The Ukrainian mother plays a far greater role in the formation and development of a child than in other nations.

M. Shlemkevych considered practical aspects of the spiritual development of Ukrainians in connection with the idea of the struggle for Ukraine. Among them is the search for ways to achieve the truth, happiness, harmony in the life of society and every Ukrainian, to turn them to spirituality, to rebuild trust in each other, to defend their convictions, making it impossible to reconcile with immorality, injustice, and others like that. The most important conditions for self-determination of man in ways of action and the formation of one's outlook are freedom of choice, faith, work on oneself.

There has been substantiated the contribution of M. Shlemkevych to national revival, enrichment of processes of personality formation in a young person as a conscious representative of the national culture and a patriot of Ukraine, preservation and development of ethnocultural identity of Ukrainians, ideological preparation of youth for life.

It has been stated that M. Shlemkevych's pedagogical ideas are concordant with today's conceptual principles of the Ukrainian national upbringing of the younger generation that corresponds to the needs of the modern state building in Ukraine. Priority directions of implementing M. Shlemkevych's pedagogical ideas and creative work into the modern educational practice can be considered as follows: development and improvement of the views on the person as a subject of upbringing; definition of clear guidelines for consciousness formation in young people with the priority of spiritual values, stimulation of their moral consciousness and self-fulfilment in life; expanding the arsenal of methods for developing the spiritual sphere of Ukrainians and improving the ways of their

spirituality development; taking into account ethnopedagogical and ethnopsychological principles in character formation in the Ukrainian child; the use of the educational potential of the family – commune – church – community, their social interaction in shaping the values and norms that operate within the world of life, gradual transition from the territorial community to the religious, cultural, national community. It is proved that in the conditions of introducing changes in the Ukrainian system of education, it is reasonable to use pedagogical ideas, cultural and educational heritage of M. Shlemkevych in various educational institutions.

Keywords: Mykola Shlemkevych, pedagogical ideas, cultural and educational activity, pedagogical anthropology, educational ideal, character upbringing, national consciousness, spiritual sphere of personality.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Яців О. Філософсько-рефлексійне трактування людини в спадщині Миколи Шлемкевича. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2008. № 11 (46). С. 141–143.
2. Яців О. Духовно-моральні орієнтири становлення світогляду українців у спадщині Миколи Шлемкевича. *Педагогічні науки*. Херсон, 2018. № 84. Т. 1. С. 29–33.
3. Яців О. Віра як основа розвитку духовних сил людини у спадщині Миколи Шлемкевича. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ, 2018. Вип. 64. С. 217–221.
4. Яців О. Методологічні засади становлення світогляду у спадщині Миколи Шлемкевича та їх використання в сучасній системі виховання. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 25 (2-2018). Ч. 1. С. 211–216.
5. Яців О. Спільнота як чинник формування свідомості української молоді людини у спадщині Миколи Шлемкевича. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. Чернігів, 2018. Вип. 155. С. 317–320.
6. Яців О. Микола Шлемкевич про методичні аспекти розвитку духовної сфери українців. *Хуманитарни балкански изследвания*. Болгарія, 2017. № 1. С. 27–29.
7. Яців О. Значення родини у розвитку духовності людини у творчій спадщині М. Шлемкевича. *Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration* : Proceedings of articles the II international scientific conference (Leipzig, 26 October 2018). Leipzig, 2018. P. 42–45.

8. Яців О. Трактуння сутності людини у творчій спадщині Миколи Шлемкевича та його значення для сьогодення. *Advances of science : Proceedings of articles the international scientific conference, Karlovy Vary – Kyiv, 28 September 2018. Karlovy Vary : Skleněný Můstek – Kyiv : MCNIP, 2018. P. 275–284.*

9. Яців О. Микола Шлемкевич про етнопедагогічні засади формування особистості : посіб. для вчителів. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. 66 с.

Праці апробаційного характеру

10. Яців О. Джерела формування світогляду Миколи Шлемкевича. *Ставропігійські філософські студії*. Львів, 2008. Вип. 2. С. 196–206.

11. Яців О. До проблеми людини в спадщині Миколи Шлемкевича. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи* : зб. матер. V міжнар. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 18–19 квітня 2008 р.). Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. С. 262–264.

12. Гринечко О. Концепція соціальних уявлень М. Шлемкевича: спільнотний аспект. *Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю педагогічного факультету (29–31 жовтня 2009 р.). Дрогобич : Посвіт, 2009. С. 42–47.

13. Гринечко О. Спільнота у контексті філософсько-публіцистичної спадщини Миколи Шлемкевича. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2009. № 19. С. 99–104.

14. Гринечко О. Феномен національного у спадщині Миколи Шлемкевича. *Український вимір* : міжнар. збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. Чернігів, 2009. Ч. 8. Т. II. С. 17–18.

15. Гринечко О. Феноменологія «національного» у спадщині Миколи Шлемкевича. *Український вимір* : міжнар. збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. Чернігів, 2010. Ч. 9. С. 6–7.

16. Гринечко О. Категорія віри в філософській спадщині Миколи Шлемкевича. *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2011. Вип. 46. № 4. С. 463–469.

17. Гринечко О. Концепція людини у філософській спадщині Миколи Шлемкевича. *Грані* : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. Дніпропетровськ, 2011. № 4 (78). С. 73–77.

18. Яців О. Самореалізація людини як важливий результат її соціального розвитку. *Сучасний рух науки* : тези доп. III міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 1–2 жовтня 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 728–732.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

19. Яців О. До проблеми гуманізації освіти сучасного суспільства. *Етнос. Культура. Нація* : зб. наук. праць за матеріалами V всеукр. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 9–10 листопада 2006 р.). Дрогобич : Вимір, 2006. С. 436–448.

20. Яців О. Культура спілкування вчителя – невід’ємний компонент його педагогічної майстерності. *Педагогічна майстерність – важливе джерело підвищення якості освіти в умовах входження України в європейський освітній простір* : наукові записки. Дрогобич, 2006. С. 75–77.

21. Яців О. Ідея розвитку особистості у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Педагогіка Василя Сухомлинського: від традицій до інновацій* : зб. наук. праць / за ред. М. Чепіль. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. С. 274–279.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1 ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА	
ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА ЯК	
ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	28
1.1. Стан дослідженості проблеми	29
1.2. Формування світогляду М. Шлемкевича на тлі суспільно-політичного життя Галичини та української діаспори.....	46
1.3. Пріоритети культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича.....	76
Висновки до розділу1	94
РОЗДІЛ 2 ОСВІТНЬО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОЇ	
СПАДЩИНИ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА	97
2.1. Педагогічна антропологія М. Шлемкевича	98
2.2. Виховний ідеал у філософсько-творчій візії М. Шлемкевича.	113
2.3. Етнопедагогічні та етнопсихологічні засади виховання характеру української дитини в спадщині М. Шлемкевича...	127
2.4. М. Шлемкевич про практичні засади розвитку духовної сфери українців	143
2.5. Актуальність творчої спадщини М. Шлемкевича для сучасного освітнього простору України	154
Висновки до розділу 2	177
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186
ДОДАТКИ.....	216

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗДА – З’єднані Держави Америки

КДД – Клуб демократичної думки

МУР – Мистецький Український Рух

НТШ – Наукове товариство імені Шевченка

ОДУМ – Об’єднання демократичної української молоді

ОУН – Організація українських націоналістів

СКВОР – Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада

СКВУ – Світовий Конгрес Вільних Українців

СУНД – Союз українських національних демократів

УВС – Українська виховна система

УККА – Український конгресовий комітет Америки

УНДС – Український національно-державний союз

УНДО – Українське національно-демократичне об’єднання

УНР – Українська Народна Республіка

УНРада – Українська Національна Рада

УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія

УЦК – Український центральний комітет

ФНЄ – Фронт національної єдності

ВСТУП

Актуальність дослідження. Реалізація завдань вітчизняної освіти передбачає формування у дітей та молоді високодуховного світогляду, національної свідомості, патріотизму, зумовлює ґрунтовну світоглядну підготовку підростаючого покоління до життєдіяльності, що відповідає запитам практики і спонукає до пошуку ціннісних орієнтирів, творчого підходу до використання різноманітних чинників розвитку духовних сил людини, відчуття відповідальності за власні вчинки. У розв'язанні життєвих проблем людини педагогічна наука посиляється на мудрість народу, надбання поколінь науковців, використовує нагромаджений досвід і сучасну практику організації освітнього процесу, уявлення про тенденції та перспективи розвитку української освіти задля формування свідомого представника національної культури, патріота держави.

Важливим завданням сьогодення є аналіз багатого історико-педагогічного досвіду формування особистості, невпинного пошуку українського виховного ідеалу у різні історичні періоди (в умовах відсутності державності й обмежень свобод особистості). Визначення духовних і національних орієнтирів розвитку українського суспільства потребує нового педагогічного погляду, який спирається на досвід виховання українського народу, етнопедагогічні й етнопсихологічні засади, та обґрунтування педагогічного інструментарію його реалізації в умовах сьогодення.

Історико-педагогічні дослідження дають змогу системно підійти до аналізу персоналій, доповнити історико-педагогічну науку і теорію виховання новими філософським підґрунтям, методологічними підходами, педагогічними ідеями. У цьому контексті глибиною поглядів і різнобічністю діяльності у вітчизняному культурному та педагогічному просторі вирізняється постать Миколи Шлемкевича (1894–1966) – українського

науковця, філософа, педагога, публіциста, редактора, громадського діяча. Його творчий доробок є вагомим внеском у розвиток філософії освіти та педагогічної антропології, спрямованих на розкриття еволюції становлення особистості, формування й удосконалення людини в системі виховання, навчання та розвитку.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що історіографія дослідження творчої спадщини М. Шлемкевича – різновекторна й багатогранна. С. Грабовський [56; 57] досліджує світоглядні ідеї М. Шлемкевича щодо рис української ментальності; О. Онацький аналізує його фундаментальні погляди на українську емоційність [249]; О. Кульчицький – на світовідчуття українців [249]; С. Білокінь, В. Дорошенко – на красу й глибину української душі [249]; Б. Цимбалістий – на специфіку традиційного родинного життя [249]. В. Артюх зробив спробу екзистенціальної інтерпретації світоглядних ідей вченого [8]. П. Берко та М. Дзера розкрили його світоглядні позиції крізь призму антропологічної установки [13]. Інтерпретація педагогічних ідей українських діячів кінця XIX – першої половини XX ст. на тлі суспільно-політичного життя Галичини висвітлюють Т. Завгородня [83], В. Кемінь [133], З. Нагачевська [177], В. Кравець [148; 149], М. Пантук [189], Б. Ступарик [233; 235], М. Чепіль [268; 269; 270] та ін.

Однак попри наявні напрацювання педагогічні ідеї та культурно-освітня діяльність М. Шлемкевича не була предметом окремого дослідження. Доцільність дослідження також підтверджують виявлені суперечності між:

- об’єктивною потребою української спільноти ефективно розв’язувати проблеми виховання підростаючого покоління та недостатністю осмислення історичного розвитку виховного ідеалу, що перешкоджає виробленню науково обґрунтованих стратегій виховання;

- задекларованими гуманістичними й національними цінностями та відсутністю механізмів їх прищеплення в освітніх і позашкільних інституціях

України, здатних допомогти сучасному поколінню українців здолати економічну й духовну кризу;

– визнаною важливістю формування світогляду молодшої людини і внутрішнім дисбалансом між його окремими компонентами.

Отже, актуальність означеної проблеми та її недостатнє вивчення, а також необхідність подолання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка як складова комплексної наукової проблеми «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (номер державної реєстрації 0113U001233). Тема дисертації затверджена вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 19 квітня 2016 р.).

Мета дослідження – концептуальний виклад педагогічних ідей та розкриття основних напрямів культурно-просвітницької діяльності Миколи Шлемкевича.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) проаналізувати стан дослідженості проблеми у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі;

2) визначити соціокультурні чинники формування світогляду, пріоритети культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича на тлі суспільно-політичного життя Галичини і діяльності української діаспори та виокремити етапи розвитку його педагогічних ідей;

3) висвітлити сутність педагогічної антропології і виховного ідеалу у творчому доробку М. Шлемкевича, її роль у формуванні національної свідомості українців;

4) розкрити етнопедагогічні та етнопсихологічні засади виховання характеру української дитини, практичні засади розвитку духовної сфери українців у спадщині М. Шлемкевича;

5) окреслити можливості творчого використання науково-педагогічного доробку М. Шлемкевича для сучасного освітнього простору України.

Об’єкт дослідження – наукова та культурно-просвітницька діяльність українських учених ХХ ст. у контексті розвитку вітчизняної педагогіки та світового історико-педагогічного процесу.

Предмет дослідження – педагогічний потенціал творчої спадщини Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.).

Методологічну основу дослідження становлять теорія наукового пізнання, світоглядні й загальнонаукові положення, що ґрунтуються на філософії освіти, виховання й розвитку, діалектичній єдності, взаємозв’язку і взаємозумовленості історичних подій, процесів та явищ. Основною методологічною засадою є системний підхід до вивчення педагогічних ідей та культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича, котрий передбачає два рівні дослідження: на першому – виявлення педагогічних ідей, змісту, основних напрямів культурно-просвітницької діяльності; на другому – визначення місця, ролі та значення його творчої спадщини в історії педагогічної думки, зокрема й української. Використання системного підходу в дослідженні вимагає дотримання принципу цілісності, згідно з яким творчий доробок діячів української діаспори є невід’ємною складовою української педагогіки, відповідає гуманістичним тенденціям її розвитку у контексті світової педагогічної спадщини.

Для розв'язання поставлених завдань і досягнення задекларованої мети використано такі **методи**: 1) *порівняльно-історичний аналіз* – для розкриття педагогічних ідей М. Шлемкевича на тлі суспільно-політичного життя довоєнної Галичини та в умовах української діаспори; 2) *біографічний* – для вивчення життєвого і творчого шляху вченого у тогочасних реаліях; 3) *феноменологічний* – для розкриття значення суб'єктивного досвіду як основного мірила сутності людської особистості; 4) *герменевтичний* – для коментування, пояснення життєпису та педагогічних ідей персоналії крізь призму історико-культурної традиції; 5) *синергетичний* – для аргументування педагогічних ідей вченого засобами нелінійних зв'язків між теоріями та концепціями; 6) *парадигмальний* – для розкриття освітньо-виховного потенціалу творчої спадщини М. Шлемкевича з позицій педагогічної науки, її внутрішньої динаміки.

Теоретичну основу дослідження становлять положення:

– філософії освіти (В. Андрущенко [6], Г. Васянович [26], І. Зязюн [95–97], В. Євдокимов [257], В. Кремінь [151], В. Лутай [165], М. Михальченко [74], С. Ніколаєнко [182], Є. Сверстюк [210], Н. Скотна [219], В. Скотний [219] та ін.);

– про парадигмальні напрями розвитку науки й освіти, що передають уявлення про особистість та її відносини з навколишнім світом (Б. Ананьєв [4; 5], М. Бердяєв [10; 12], І. Бех [14; 15], В. Бодак [21], В. Возняк [36], С. Возняк [37], Б. Карагодін [128], В. Лімонченко [160], О. Савченко [207], М. Савчин [208] та ін.);

– про закономірності індивідуального розвитку людини впродовж життя, які заклали підґрунтя для організації гуманного та демократичного освітнього процесу (К. Абульханова-Славська [2], Б. Бім-Бад [16], Г. Ващенко [27], Л. Виготський [44; 45], Д. Дьюї [75], Г. Кершенштайнер [135], О. Киричук [136], Г. Костюк [147], В. Краєвський [150], М. Монтессорі

[172], С. Русова [204; 205; 206], В. Сухомлинський [241], А. Фурман [262; 263], К. Ушинський [253–256] та ін.);

– про залежність мети, завдань і змісту української освіти від історичних, економічних і соціальних умов розвитку суспільства (О. Адаменко [3], В. Беляєв [10], Г. Білавич [23], А. Вихрущ [32; 33], Т. Завгородня [84; 85], С. Золотухіна [93; 94], О. Квас [131; 132], В. Кемінь [133], О. Кобрій [139], О. Невмержицька [179], М. Пантук [189], Т. Пантук [190], М. Стельмахович [226; 227], О. Сухомлинська [237; 239], М. Чепіль [267] та ін.);

– історії розвитку української педагогічної думки в діаспорі (В. Абліцов [1], Р. Василенко [24; 25], А. Горохович [53], О. Любар [167], А. Онкович [66; 185; 187], І. Руснак [202; 203], Г. Сало [209], С. Сірополко [214; 215], І. Стражнікова [231; 232], Б. Ступарик [234; 235], Т. Усатенко [252], І. Хлистун [264] та ін.).

Джерельна база дослідження. У процесі історико-педагогічного пошуку основою дослідження стали сучасні концепції розвитку педагогічної освіти та національного виховання; опубліковані твори і рукописи М. Шлемкевича, педагогічні та літературно-публіцистичні праці, підручники, рецензії, листи; спогади його сучасників і послідовників; публікації дослідників його життя і творчої спадщини; наукові статті та монографії; історико-педагогічна література і преса зазначеного періоду; праці сучасних педагогів, що зберігаються у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (м. Київ), Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В.О. Сухомлинського, бібліотек Львівського, Прикарпатського і Тернопільського національних та Дрогобицького державного педагогічного університетів. Використано архівні матеріали фондів Центрального державного історичного архіву у Львові (ЦДІА у Львові) – 179 (Кураторія Львівського шкільного округу), 309 (Наукове товариство імені Т. Шевченка), 406

(Редакція газети «Нова зоря»), 771 (Левицький В. – голова НТШ), відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника – 232 (Є. Пеленський). У процесі дослідження опрацьовано періодичні видання, які редагував і видавав М. Шлемкевич («Листи до Приятелів», «Перемога», «Українські вісти», «Наші дні» та ін.).

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

– *уперше* систематизовано педагогічні ідеї М. Шлемкевича у галузі історії педагогіки, теорії та методики виховання, філософії освіти (людина як предмет виховання, орієнтири становлення світогляду молоді, етнопедагогічні та етнопсихологічні засади виховання характеру української дитини, практичні аспекти розвитку духовної сфери українців); на основі науково обґрунтованих критеріїв (активна громадянська позиція, еволюція ідей щодо важливості педагогічної антропології, пошук шляхів формування світоглядних орієнтирів людини); *виокремлено* три етапи розвитку його педагогічних ідей: *перший* (1919–1929) – теоретичного обґрунтування педагогічної антропології; *другий* (1929–1945) – узагальнення проблеми українського виховного ідеалу; *третій* (1945–1966) – трансформації змістового наповнення виховання характеру української дитини та етнокультурної самобутності українців; *визначено* чинники формування світогляду М. Шлемкевича як педагогічної персоналії на тлі суспільно-політичного життя Галичини й української діаспори (родинне середовище, соціокультурні умови, соціальне оточення); *з'ясовано* практичні засади розвитку духовної сфери української молоді (орієнтація на гуманізацію свідомості людини, розвиток етнокультурної самобутності, працю, глибина віри в ідеали, власний досвід формування ціннісних орієнтацій та врахування запитів практик, моральні стосунки, високодуховна атмосфера життєдіяльності тощо); *висвітлено* пріоритети культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича (моральні та національні цінності, патріотизм, родина, соціалізація людини, етнокультурна самобутність українців в умовах

діаспори) та їх роль у формуванні національної свідомості українців; *окреслено* актуальність і перспективи творчого використання педагогічних ідей М. Шлемкевича для сучасного освітнього простору України;

– *уточнено* сутність дефініцій «життєва спрямованість світогляду», «світоглядна підготовка до життєдіяльності» та *доповнено* педагогічну теорію уявленнями про еволюцію світогляду людини впродовж життя;

– *подальшого розвитку* набули положення про структурування історико-педагогічного дослідження, актуалізацію творчої спадщини М. Шлемкевича та їхнє значення для сучасної історії педагогіки, теорії виховання.

До наукового обігу введено маловідомі джерела, зокрема, статті та листи М. Шлемкевича, що дає можливість розширити історико-педагогічні розвідки про його біографічні дані та науково-педагогічну спадщину.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що основні положення та теоретичні висновки впроваджено у практику підготовки майбутніх учителів під час читання навчальних дисциплін «Історіографія освітніх процесів», «Педагогіка», «Порівняльна педагогіка», «Методологія і методи науково-педагогічних досліджень». Дисертантом підготовлено й апробовано посібник для вчителів «Микола Шлемкевич про етнопедагогічні засади формування особистості».

Матеріали і результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися з метою оновлення змісту таких навчальних дисциплін: «Історія та загальні основи педагогіки», «Педагогіка», «Педагогіка вищої школи», «Актуальні проблеми освіти», при розробці спецкурсів для студентів педагогічних закладів вищої освіти; вчителями у роботі з учнями на уроках і в позакласній виховній діяльності.

Упровадження результатів дослідження. Основні результати дисертації впроваджено в освітній процес ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського» (3244/30/3 від

17.12.2018 р.), ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка № 01-15/03/2027 від 28.11.2018 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 1552-33/03 від 28.11.2018 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 1588 від 20.11.2018 р.), КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (довідка № 01-23/610 від 27.11.2018 р.), ЗОШ I–III ступенів № 1 та № 2 м. Дрогобич, Дрогобицької гімназії імені Б. Лепкого (довідка № 06-31/226 від 30.11.2018 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднювалися на методичних семінарах, звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Теоретичні положення досліджуваної проблеми доповідалися на науково-практичних конференціях і семінарах різного рангу:

– *міжнародних*: «Молодіжна політика: проблеми і перспективи» (Дрогобич, 2008), «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2008), «Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів» (Дрогобич, 2009), «Виховання в контексті цивілізаційних процесів» (Дрогобич, 2017), «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (Дрогобич, 2017), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (Умань, 2018), «Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції» (Мукачеве, 2018), «Сучасний освітній простір: трансформація національних моделей в умовах інтеграції» (Лейпциг – Одеса, 2018), «Perspectives of science and education» (Київ – Карлові Вари, 2018), «Сучасний рух науки» (Дніпро, 2018);

– *всеукраїнських*: «Проблема особистісно орієнтованого навчання учнів початкових класів в умовах модернізації загальноосвітньої середньої школи»

(Дрогобич, 2004), «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2006), «Проблеми дитинства у контексті сучасної педагогіки» (Дрогобич, 2018), «Педагогіка партнерства та її реалізація у сучасній школі» (Умань, 2018), «Педагогіка Василя Сухомлинського: від традицій до інновацій» (Дрогобич, 2018);

– *регіональних*: «Ставропігійські філософські студії» (Львів, 2008), «Психолого-педагогічні аспекти виховання особистості в системі неперервної освіти» (Дрогобич, 2016).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладені у 21 публікації, з них: 5 статей у наукових фахових виданнях, 3 – у закордонних виданнях, 9 – апробаційного характеру, 3 праці, які додатково відображають наукові результати дослідження, 1 посібник для вчителів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (343 позиції), 6 рисунків, 6 додатків. Обсяг дисертації – 250 сторінок, із них 170 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У розділі проаналізовано стан дослідження педагогічних ідей і культурно-просвітницької діяльності чільного представника української культури М. Шлемкевича у вітчизняній і зарубіжній літературі та обґрунтовано його внесок у процес національного відродження, збереження та розвитку етнокультурної самобутності українців. З'ясовано чинники, що сприяли формуванню науково-педагогічного світогляду М. Шлемкевича на тлі суспільно-політичного життя Галичини й української діаспори: родинне середовище, соціокультурні умови (свобода вибору, релігія, віра, праця над собою, збереження традицій), соціальне оточення (модернізація суспільства, особливості національного типу мислення, спілкування, поведінки; національний рух у Галичині та Наддніпрянській Україні й активна громадсько-просвітницька діяльність освітніх діячів тощо). На основі обґрунтованих критеріїв було виокремлено також етапи розвитку його педагогічних ідей. Зазначено, що журналістська й видавнича діяльність М. Шлемкевича, його публікації були джерелом педагогічних поглядів на світоглядну підготовку молодого покоління, особливості становлення в молодих українців національної свідомості, необхідності врахування національних звичаїв і традицій, оволодіння народною культурою і педагогічним досвідом народу, його історією, мовою, на основі яких формується духовне багатство народу.

1.1. Стан дослідженості проблеми

В основних державних освітніх документах (Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) [70], Закон України «Про вищу освіту» [86], Закон України «Про освіту» [87] та ін.) ідеться про потребу виваженої стратегії розвитку української системи освіти, що передовсім забезпечить її гуманізацію і демократизацію.

Природно, потребує переосмислення творча спадщина науковців, що стосується обґрунтування вибору стратегії української освіти, нових підходів до опрацювання філософських освітніх перспектив. На часі, як ніколи, ідеї українців-емігрантів, які світоглядно орієнтовані на засадничі цінності – любов, толерантність, людяність і стосуються перспектив людського життя. Завдання щодо переосмислення пріоритетів людського буття, ґрунтовного визначення його особливостей, передовсім у ставленні до людини, співжиття з іншими людьми, з Богом, взаємозв'язків зі світом – спонукають науковців рефлексувати над сутністю людини, усвідомити специфіку її світорецепції. Це пов'язано із соціальним замовленням, що сьогодні репрезентується ідеями гуманізму, демократії та орієнтацією на національні цінності.

Вивчення джерельної бази та виявлення різноманітних аспектів розв'язання досліджуваної проблеми дають можливість виокремити три групи джерел, що передбачають визначення відповідних тенденцій удосконалення освітніх процесів та створюють можливість різноаспектно презентувати виховний потенціал творчої спадщини, систематизувати педагогічні ідеї та виділити основні напрями культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича. *Перша* – це праці українських дослідників з проблем освіти та виховання історико-краєзнавчого змісту, які стосуються вивчення творчості педагогічних персоналій, головно українських емігрантів; *друга* – праці, що дозволяють з'ясувати педагогічні ідеї і виховний потенціал

творчої спадщини М. Шлемкевича; *третья* – праці щодо виявлення соціальних аспектів культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича.

Проаналізуємо першу групу джерел. Загальну характеристику розвитку освіти в діаспорі знаходимо в науково-педагогічному доробку В. Андрущенка [6], О. Любара, М. Стельмаховича і Д. Федоренка [167], О. Сухомлинської [238; 239], Т. Усатенко [252]. Педагогічну спадщину окремих діячів української діаспори (Г. Ващенко [30; 31], А. Волошина [41], Е. Жарського [77; 79], С. Русової [204; 205; 206] та ін.) вивчали О. Вишневський [34], О. Джус [71], М. Левківський [154], І. Кізін [137], М. Кляп [138], І. Стражнікова [231], Б. Ступарик [233] та ін. Принагідно зазначимо, що М. Шлемкевич як свідомий представник української діаспори був знайомий із потребами становлення українців та реформаторськими ідеями в аспекті формування молодих людей.

Громадсько-політичну та наукову діяльність М. Шлемкевича досліджує Н. Бурачок (Локатир) [22; 23; 162; 163], Ш. Рамазанов [197]; загальне суспільне становище в Галичині й особливості світосприйняття галичан у концепції Миколи Шлемкевича розглядає С. Гірняк [48; 49]; його філософську систему та її актуальність для формування світогляду українців представляють М. Гриненко [59], В. Пономарьов [195].

З погляду формування національної свідомості українського етносу важливими є дослідження Б. Гречина (присвячені громадсько-просвітницькій та педагогічній діяльності Олександра Барвінського) [58], І. Руснака й І. Червінської (проаналізовано творчий шлях Івана Бажанського) [203], Б. Ступарика й Р. Михайлишин (педагогічну концепцію Івана Ющишина) [235], Б. Ступарика й В. Ковальчук (схарактеризовано національну ідею у творах українських педагогів) [234], Г. Білавич (виховання господарської культури дітей та дорослих у Західній Україні) [19]. М. Чепіль та Р. Вишнівський висвітлюють основні напрями творчої діяльності Івана Франка крізь призму культурно-освітнього поступу Галичини [268]. У

монографічній праці М. Чепіль та Н. Дудник ідеться про педагогічну діяльність Антона Лотоцького [269]; непересічну педагогічну постать Івана Филипчика висвітлено у спільному науковому проекті М. Чепіль і Г. Савчин [270].

Українську педагогічну історіографію висвітлено в працях Н. Гупан [67], О. Сухомлинської [239] та ін. Вихід з друку книги «Українська педагогіка в персоналіях» став важливою віхою в розвитку історії української педагогічної науки [251].

Потребують переосмислення педагогічні системи вчених минулого, а також важливими є аналіз публікацій українців-емігрантів, опрацювання нової філософії освіти, обґрунтування нових підходів до вибору стратегії виховання, визначення концептуальних засад оновлення системи української освіти. На необхідності системних досліджень педагогічних ідей багатьох історичних постатей, головних напрямів розвитку української освіти у контексті сучасних трансформаційних процесів наголошують О. Вишневський [35], С. Гончаренко [51], І. Зязюн [97], К. Корсак [145], В. Кремень [151], С. Ніколаєнко [182] та ін. Згадані автори висвітлюють ті важливі виховні аспекти у творчості вітчизняних педагогів, що вписуються в сучасні європейські парадигми.

Цінними є дослідження Б. Залізняка [88], Т. Лильо [156], О. Ліщинської [161], Й. Лось [164], Ю. Тернопільського [244], М. Титаренко [245] в царині української журналістики, що присвячені М. Шлемкевичу. Щодо аналізу персоналій представники преси виклали матеріал у книзі «Українська журналістика в іменах» за редакцією М. Романюка [250].

У процесі аналізу другої групи джерел головно бралися до уваги праці, у яких знайшли відображення різноманітні педагогічні ідеї творчої спадщини М. Шлемкевича (Дод. Д). Передовсім ідеться про ті моменти, що мають безпосередній стосунок до становлення системного світогляду молоді, орієнтують на традиційно-християнські ідеали і вважаються недоторканими,

чистими, є критеріями людської поведінки. Систематизація педагогічних ідей М. Шлемкевича в галузі історії педагогіки, теорії та методики виховання, філософії освіти дозволяє зацентувати увагу не лише на уявленнях про людину як предмет виховання, а й на вагомих орієнтирах у становленні світогляду молоді, етнопедагогічних та етнопсихологічних засадах виховання характеру української дитини, а також на практичних аспектах розвитку етнічної духовної сфери.

Концепція людини Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.) є засадничою константою його наукової спадщини, своєрідним стратегічно-філософським осердям оволодіння народною культурою і народно-педагогічним досвідом, на цій основі – всією національною та загальнолюдською культурою. Інтерес до цієї концепції зріс в останні десятиліття – у період, коли відроджується й запроваджується в освітню практику національна виховна традиція. Культурно-просвітницька діяльність М. Шлемкевича, усе його життя як морально зрілої, досконалої людини, патріота, пов'язані з ідеями реформаторської педагогіки, що стосувалися вивчення класичної освітньої спадщини, налагодження зв'язку з національною ідеєю. Остання стала запорукою збереження етнокультурної самобутності, розвитку свідомості українців та обґрунтування їхніх потреб у зв'язку з національним відродженням.

Науково-просвітницький дискурс Миколи Шлемкевича – це охоплення широкого спектру проблем – від людського буття на Україні до політики еміграції, від теорії публіцистики до сутності філософії. Власним життям він довів, що світоглядні переконання, які пройшли крізь серце людини, пережиті й виражені нею, опосередковані власним досвідом, формують її життєву позицію. Ідеться передовсім про науку, мистецтво, зокрема літературу, віру, релігію.

Актуальність питань сучасної антропології змушує вести пошук надбань філософії, які стосуються суджень про сутність людини. Адже в

історії філософських поглядів на людину експліковані різні підходи до визначення її природи: трактування її як істоти розумної, подібної до навколишнього світу, заглиблення у її буття, намагання зрозуміти її життя та прагнення до самопізнання, пошуків джерел унікальності власного буття, її зв'язку з Творцем і визначити наскрізно християнське світорозуміння та світосприйняття.

Зауважимо, що в діаспорі дослідженням різноманітних антропологічних ідей М. Шлемкевича займались А. Гордієнко [52] (у контексті осмислення людського буття), І. Грабовська [55] (проводила аналіз боротьби науковця за утвердження «української правди»), С. Грабовський [56] (осмислює соціальне буття української людини), О. Кульчицький [153] (вважав дослідника вчителем життя), О. Тарнавський [243] (розкриває рівні людського способу буття), С. Чапельська [266] (крізь призму спогадів сестри), а також послідовники його поглядів Я. Заремба [89; 90], О. Олесницький [184], соратники за публікаціями в «Листах до Приятелів» Р. Придаткевич [196], В. Рудко [201] та ін. Світоглядні ідеї та переконання українських педагогів-емігрантів передовсім є гуманними й демократичними та ґрунтуються на таких етичних засадах, як великодушність, доброта, любов, турбота про кожную людину, чесність, почуття особистої відповідальності та гідності.

Задля розв'язання світоглядних питань становлення особистості, формування свідомості молодій людині проаналізуємо сукупність філософських питань та методологічних аспектів проблеми людини в працях науковців. Г. Арендт виявляє цю проблему в контексті відповідності умовам її життя та праці [7], Т. Біленко розглядає її в контексті філософської проблеми вербалізації буття людини [20], В. Бодак представляє релігійну картину світу [21], А. Вихрущ досліджує методологію історії педагогіки [33], Б. Вульфсон вивчає стратегію освіти на Заході [43], А. Гордієнко розкриває філософське розуміння сенсу буття людини [52], І. Добронравова і Л. Сидоренко аналізують окремі питання методології науки [72],

В. Журавльов розглядає питання методології й методів педагогічних досліджень [82]. Співвідношення раціонального та ірраціонального в освіті та соціальній практиці фундаментально розкрив В. Скотний [219]. Використовуємо також філософські ідеї С. Франкла щодо осмислення буття людини [260] та Е. Фромма про виявлення прагнень людської душі [261].

В умовах сучасного плюралізму філософи (В. Андрущенко, В. Табачковський, М. Титаренко та ін.) аналізують різні напрями сприйняття та осмислення дійсності, однак пріоритет надається життєвому самовизначенню, самореалізації, турботі про розвиток особистості відповідно до національних цінностей і в контексті ідеї інтеграції України в європейський простір. Розвиток української філософської думки стає складним і суперечливим; з'являються різні філософських центри, які займаються дослідженням філософських проблем багатьох наук, обґрунтуванням сучасної наукової картини світу, взаємин людини та суспільства з природою (довкіллям), історією філософії в Україні. Утвердженням нового її бачення. Сьогодні лунають заклики з нових позицій осмислювати західноєвропейську філософську думку, здійснюється розробка проблем логіки наукового пошуку, теорії пізнання, закономірностей побудови і розвитку наукової теорії, логіко-гносеологічних проблем евристики, типології форм мислення тощо. Так, В. Табачковський наголошує на унікальності людини, аналізуючи різні рівні способу буття людської особистості [242]. У працях В. Андрущенка [6], М. Титаренка [245] знайшли відображення результати соціологічних досліджень проблем студентської молоді, розвитку її творчих здібностей

Критика модерного суспільства (зафіксована в творчості Ф. Ніцше, С. К'єркегора) властива новітньому поколінню європейських мислителів, які називають себе носіями найновіших здобутків постмодерністської думки. У працях Х. Ортеги-і-Гассета [188], Е. Гуссерля [68] термін «екзистенція» вказує на вихід людини за межі встановлених норм, і позиції цих філософів,

що стосуються людського самоусвідомлення та внутрішнього переживання людиною свого життя, позначають як ірраціоналізм. Співвідношення раціонального та ірраціонального в освіті та соціальній практиці фундаментально розкрив В. Скотний [219].

Філософські дослідження стають основою методології педагогіки (А. Гофрон [54], філософії освіти (Г. Васянович [26], М. Конох [141]), педагогічної антропології як основи підготовки вчителя (Т. Троїцька [247]). Методологія педагогічної науки, за В. Краєвським, є системою знань про її структуру, принципи, підходи і способи набуття цих знань, системою відповідної діяльності й обґрунтування програм, логіки, методів та оцінки якості дослідницької роботи [150, с. 13]. Предметом цієї методології, істотні зміни в якій відбуваються з кінця XX ст., є не лише така система знань, а також система діяльності здобувача цих знань, певне співвідношення між дійсністю та її відображенням у педагогіці.

Філософські аспекти освіти й виховання та перспективи формування нової філософії освіти в Україні досліджують О. Вишневський [34], В. Євдокимов [257], І. Зязюн [97], К. Корсак [145], В. Кремень [151], С. Ніколаєнко [182], А. Розенберг [200], Н. Скотна [218], а парадигмальні напрями розвитку педагогіки в аспекті зв'язку особистості зі світом розглядають В. Андрущенко [6], Г. Балл [9], І. Бех [14], В. Лутай [165], О. Невмержицька [179], А. Онкович [186] та ін.

Трактування психології розвитку духовної сфери, усвідомлення потреб, умови становлення духовного потенціалу глибоко відрефлексовано М. Савчином [208].

Роль духовних процесів у становленні світогляду молоді є провідним напрямом теоретичних роздумів М. Шлемкевича. У межах співпраці з людьми та в процесі гуманізації її свідомості виникає можливість (на основі вивчення себе й осмислення своєї діяльності) побудови власного активного життя. Перехід до іншої системи цінностей у вихованні веде до моральних

перетворень у соціумі, переорієнтації кожної особистості та істотних змін у житті.

Від пріоритетів у ціннісному світогляді молодих людей залежить майбутнє нації, держави. Цінності втілюють соціально значущі погляди, уявлення, переконання, ідеали, що виражають ставлення до суспільства, нації, до Бога, сім'ї, до себе, природи і т. ін., вони створюються на основі усвідомлення значущості явищ і процесів. Абсолютність трактування моральних цінностей потребує зміни освітньої стратегії та реформування всієї системи виховання. Відтак результатом виховання буде розвиток здатності бачити в іншій людині її сутність і прагнення до самовдосконалення.

Трансформація системи цінностей стає центральним питанням аналізу всіх підходів до виховання, що передбачають дотримання ідей гуманізму та забезпечення орієнтації на демократичні й аксіологічні виміри. Оновлення й прогрес суспільства та відчутні зміни в ньому пов'язані передусім з формуванням свідомості кожної людини. Цінності, що складають основу стратегічних підходів в українській освіті, визначають, що є базовим у свідомості особистості, яким орієнтирам надається перевага, її світорозуміння, світобачення, світогляд.

Оскільки гуманізм є основою становлення християнського світогляду людини, то структурним елементом цього світогляду, життєдіяльності людини та виховання є віра в ідеали добра. Зауважимо, що до проблеми віри, яка є засадничою у творчій спадщині М. Шлемкевича, зверталися представники ірраціоналізму та раціоналізму, ідеалістичної та матеріалістичної філософії; богослови й філософи (до прикладу, київська група екзистенційно-гуманістичної філософії М. Бердяєва).

За М. Бердяєвим, сучасники визнають невидимі речі як символи певного стану людини, що вимагає віри, спрямованої на прийняття видимих речей; «раціональна сучасність» заперечує віру, проникає в її природу та

констатує, що віра є вільною [11].

Х. Ортега-і-Гассет вважає віру сукупністю ідей, які є власне ідеями, що є нашою сутністю (вони становлять основу життя, є насправді віруваннями) [188]. Досліджуючи проблему віри, в цьому контексті В. Бодак аналізує релігійну картину світу [21], І. Лепп веде мову про релігійний різновид віри (а саме християнську віру) [155]. П. Юркевич вважав віру і знання цілком поєднуваними, навіть комплементарними, оскільки віра є джерелом знань якраз із того моменту, коли розум стає безсилим [313]. Д. Чижевський виокремив засадничі риси етноментального світовідчуття: емоційність, чутливість, ліризм, індивідуалізм та прагнення до свободи [271].

М. Шлемкевич високо оцінював значення світогляд українців, уважав, що українці ніколи не були байдужими до питань духовності. У статтях дослідник писав: «Справи духа, його розвитку й культури – це питання життя й смерті української нації» [225, с. 15].

У процесах відродження духовності, розв'язанні різноманітних життєвих проблем ураховуються досвід, надбання попередніх поколінь, мудрість народу, що сприяють примноженню культури нації та є головним орієнтиром у становленні світогляду молоді. Звісно, важливими є народні уявлення про мету життєдіяльності, якими повинні бути представники народу, а значить – орієнтири морального розвитку людини. Теорія виховання використовує нагромаджений народно-педагогічний досвід духовних надбань народу, а також втілює в собі зміст національної культури і забезпечує формування свідомого члена суспільства. На народних традиціях та досягненнях практики організації сучасного освітнього процесу виріс і зміцнів ідеал досконалої людини, і врахування цих традицій в освіті, як зазначається в Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, означає передусім турботу про формування її національного характеру [143].

Головним взірцем у вихованні молодих людей є вироблені історією

уявлення про виховну мету, орієнтири для життя українців, про те, яким повинен бути виховний ідеал. Відтак кожен народ має такий особливий ідеал людини, висловлює свої мрії про те, якою, на його погляд, повинна бути людина, у літературі, наукових статтях, творах мистецтва. Уявлення народу про цінності її життя та піклування про моральність, патріотизм, фізичний розвиток молодого покоління, передачу їм знань та трудових умінь і навичок, що знаходять своє відображення у творах мистецтва, наукових розвідках, а також у свідомості представників української спільноти, свідчать про значну увагу до питань стосовно становлення уявлень, віри, вірувань, світогляду молодих людей тощо. У процесі відродження духовності завжди враховуються досвід попередніх поколінь, оскільки це допомагає відстоювати свою думку, формувати переконання, закладає гарантії оновлення суспільства та сприяє примноженню національної культури.

М. Шлемкевич ставив завдання щодо оволодіння молоддю народною культурою і його виховним досвідом, наголошував на важливості розвитку етнокультурної самобутності та потреби українців у національному відродженні. Відтак глибоке засвоєння етнопедагогічної спадщини, історії народу, мови, відчуття гордості, відповідальності за його долю забезпечують можливість засвоєння духовного багатства та оволодіння культурними надбаннями народу.

Згідно з метою українського виховання, яка орієнтує на моральне становлення, патріотизм, фізичне вдосконалення, практичний досвід щодо організації життя в сім'ї, облаштування домашнього побуту, сімейного затишку, виховний ідеал виріс на власних традиціях. Відомо, що в історії вироблення життєвих орієнтирів молоді різні суспільства формували такі системи цінностей, що стосувалися певної епохи і враховували світоглядні орієнтації, різні ідеології, течії та ін.

Урахування національних звичаїв і традицій у системі освіти, однак, означає передовсім гуманістичний та демократичний характер освіти (а не

тільки турботу про умови формування свідомості українців. М. Шлемкевич запитував: «Що є духовна культура нації? Знову ж в'язанка окремих творів окремих мистців, учених тай годі» [225, с. 47]. Далі відомий філософ розтлумачував, що це означає на практиці: «Тож моральну проповідь повинні скеровувати українські працівники й творці духової культури не лише до громадянства, але в першу чергу до себе самих. Від них вийшло гасло самособіпанства різних ділянок національного життя. Від них, «від духа» мусить прийти й оздоровлення» [225, с. 50].

Вивірені висновки й філософсько-педагогічні узагальнення Г. Сковороди [217], К. Ушинського [253], Г. Ващенка [29], а також галицьких педагогів 30-х років про український виховний ідеал утілюють народні уявлення про магістральні прагнення й очікування українців – служіння Богові й Україні, нації. Сьогодні такий виховний ідеал спонукає до визнання пріоритету моральних цінностей й необхідності розглядати в його межах виміри національного буття.

Розкриваючи екзистенціальну інтерпретацію світоглядних ідей М. Шлемкевича (В. Артюх [8]), його світоглядні позиції у світлі антропології (П. Берко та М. Дзера [13]), дослідники наголошують на традиційності бачення українцями свого життя. С. Грабовський [56], В. Храмова [249] та ін. підкреслюють актуальність поглядів М. Шлемкевича в контексті аналізу особливостей ментальності українців.

Важливе значення для гуманізації свідомості молодих українців мають форми і способи утвердження духовних цінностей та інших ідеалів добра, пошук засобів формування людяності. Адже гуманізм як система поглядів на людину як найбільшу соціальну цінність та створення умов для її повноцінного життя, фізичного та духовного розвитку передбачає уявлення про абсолютність (беззастережність і безумовність – за Г. Васяновичем [26, с. 60]) моральних вартостей, унеможливлення їх релятивістського тлумачення. Так створюється база для розширення й збагачення

внутрішнього світу, змужніння та глибоке проникнення у світ моральних цінностей людини, що означає виконання нею життєвої ролі, а також розвитку та саморозвитку.

Усвідомлення цих орієнтирів означає формування національної самосвідомості особистості (щодо гуманістичного характеру освітніх процесів), що стало важливою ідеєю наукової спадщини та культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича. Так, духовно-моральні орієнтири в становленні людини у творчості М. Шлемкевича стали основою підбору педагогічного інструментарію формування її цілісного світогляду українців, забезпечення зв'язку духовних цінностей людини з практикою, що сприятиме успішній фаховій діяльності.

Узгодження теоретичних ідей з життєвим досвідом, практикою та врахування потреб молодих людей допомагають корегувати світоглядні потреби молоді, керувати власною волею, і таким чином зумовлюють становлення української системи виховання. Дослідження засвідчило, що, за М. Шлемкевичем, з молодими людьми варто практикувати бесіди, дискусії, враховувати механізми формування її свідомості тощо. Водночас окремі твори вченого можуть бути використані і в позашкільній діяльності (яка є важливим чинником формування загальнолюдських ідеалів і національної самосвідомості).

Водночас М. Шлемкевич докладно проаналізував український характер і виявив типові його риси. Що ж до виявлення різних соціальних аспектів людської діяльності у спадщині М. Шлемкевича вагомими є думки Т. Олесіюк [183] про вивчення його «галичанства», а також В. Храмової [249] про погляди дослідника на особливості української ментальності.

В. Храмова у передмові до твору М. Шлемкевича «Загублена українська людина» відзначає традиційну відданість українців ідеям гуманізму та демократії [249, с. VI]. «Нова громада духу», за М. Шлемкевичем, дає можливість вільній особистості адекватно реалізувати

свою вдачу. Зміни у свідомості людей, які свідчать про наявність рис «нової» людини, утверджують національний характер, демонструють рішучість, активність та відповідальність за долю нації.

Цінними для дослідження стали концептуальні положення українських педагогів в аспекті підготовки до життєдіяльності молоді та акцент на питаннях її розвитку й самореалізації (В. Стинська [230; 342], М. Пантук [189], М. Чепіль [267], А. Ярошенко [315] та ін.). Ключовими позиціями для самореалізації молодого людини та відповідної підготовки її до самостійного життя у творчій спадщині М. Шлемкевича вважаємо визначення орієнтирів становлення світогляду людини (його гуманізації, демократизації та орієнтації в такому процесі на національні цінності), антропологічні уявлення та ідеали, етнопедагогічні та етнопсихологічні засади виховання характеру особистості, а також деякі практичні засади розвитку духовної сфери українців. Однак на сьогодні не досліджено питання зв'язку діяльності людини з формуванням її характеру у творчості М. Шлемкевича, не відрефлексовано й не актуалізовано його міркування про вплив історії, виховних традицій, народних звичаїв, життя в родині на становлення національного характеру і характеру людини, а також системно не висвітлено їхнє педагогічне значення.

Аналіз третьої групи джерел стосується праць, у яких ідеться змістові напрями культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича. Це дозволило б з'ясувати не лише її пріоритети (моральні та національні цінності, патріотизм, родина, соціалізація людини, етнокультурна самобутність українців в умовах діаспори), а також їхню роль у формуванні національної свідомості українців.

Цінним джерелом в осягненні спадщини М. Шлемкевича є архівні матеріали, які розкривають його культурно-освітню діяльність. Це листи М. Шлемкевича до В. Левицького – голови НТШ [158], статті та рецензії М. Шлемкевича, підготовлені для редакції газети «Нова зоря» у м. Львів

[225]. До прикладу, у листі до голови НТШ М. Шлемкевич писав: «Високоповажний Пане Голово! Саме минає рік у грудні, як Ви вперше зустрілися із справою моєї праці, переданої й прийнятої Наук. Т-вом до друку. Ви віднесли до мене настільки прихильно й обіцяли зробити все по змозі, що я знаю: тільки важке фінансове положення Т-ва не дало досі скінчити діла. Я те добре знаю, однак – просто цікавість: на чім стоїть нині справа, – підмовляє мене до цього листа й до цього запитання. Залишаюсь з правдивою пошаною. Шлемкевич» [158, с. 9].

В іншому листі М. Шлемкевич писав: «Користаючись з Вашої прихильності й доброї волі, звертаюсь оце з одною порадою. Наук. Т-ву мусить бути важко не наразитись на великі втрати, мені ж залежить на тім, щоб вже по можливості скоріше вийти між люди. Чи не вдалося б виконати одразу ж обидва бажання порадника, але «крізовим» виданням моєї праці на цикльостилі... Маю на думці завдань передати українській суспільності живу різнорідність нових поглядів Зах. Європи на філософію, на духову культуру взагалі й завдання викликати тугу оживленням духовною синтезою Кілька примірників, що через Наук. Т-во дісталися б туди до наукових установ, не були б зайві...» [158, с. 13].

М. Шлемкевич у багатьох своїх наукових працях розглядав питання, що «торкаються не лише науки, але й мистецтва, релігії, взагалі дух. культури. Я думаю в статтях (одну саме висилаю до «Вістника», – там я підписаний М. Іванейко), в дописах спробувати ... й мистецькі й релігійні кола» [158, с. 14]. До того ж учений, надсилаючи виправлений рукопис, радився з іншими науковцями, дискутував з ними, переконувався у доречно дібраних словах, виправляв їх (наприклад, радився щодо формулювання – «Проблеми філософії» чи «Питання філософії»), намагаючись знайти милозвучну назву [158, с. 16].

Усі діяльність М. Шлемкевича свідчить про те, що він завжди позиціонував себе як відданий борець за українську національну ідею, рідну

мову, історію, культуру. Його органічною потребою стала участь в українських громадських організаціях і товариствах, що мали яскраву національну спрямованість, а змістом цієї діяльності було усвідомлення необхідності просвіти та поширення національних традицій серед широких верств населення. Як бачимо, М. Шлемкевич відіграв значну роль у поширенні української ідеї, утвердженні державотворчих процесів.

Чільне місце в біографії М. Шлемкевича посідає також журналістська і видавнича діяльність: головний редактор (1953–1966) та активний дописувач журналу «Листи до Приятелів». Його публікації були джерелом поглиблення педагогічних поглядів, ставали добрим порадиником кожному творчому педагогу у виховній діяльності. Дискусії на сторінках часопису, як важливий засіб комунікації, роздуми над життєвими проблемами завжди спонукали молодих людей до вивчення історії України, виховували любов і повагу до рідної землі, споконвічних традицій предків.

Велику увагу вчений приділяв творам Т. Шевченка, якого вважав не лише поетом, а й «трагічним лицарем правди». У праці «Верхи життя і творчости» М. Шлемкевич відображає духовний стан тогочасного суспільства. У «Листах до Приятелів» моральним завданням та обов'язком уважав побудову нового світу, формування критичної думки, подолання нехтування державних символів заради партійних інтересів.

Грунтовно описавши стан української культури в діаспорі, М. Шлемкевич доходить висновку, що культура кожної нації перебуває в процесі еволюції, і програма українознавчого виховання еміграційної молоді має стати засобом протидії їхній асиміляції. Дослідник відзначав вагому роль релігійних інституцій в еміграції щодо формування національного самоусвідомлення українців. За М. Шлемкевичем, формування духовних цінностей та вироблення моральних чеснот людини залежить від осмислення нею свого місця в родині, громаді, суспільстві, плекання любові до рідного оточення.

У питаннях виховного впливу спільноти та виявлення її ролі у формуванні свідомості молодшої людини, – на цьому постійно акцентував М. Шлемкевич, – істотними є дослідження С. Грабовського [57], який аналізує особливості буття українців на тлі соціально-культурного часу, Н. Скотної [218], де визначено становище особи в Україні, перспективи розвитку суспільства в наявному світопорядку, досліджено рівень розвитку української особистості, механізми її самоідентифікації та самореалізації. Концепцію етногенезу у світлі теорії соціуму представляє М. Степико [228], людський життєвий світ характеризує В. Табачковський [242].

Розв'язанню педагогічних проблем, уникненню термінологічної плутанини сприяє чітке розуміння категорій «розвиток», «виховання», «освіта» та ін. Концептуальне визначення цих педагогічних категорій належить О. Вишневському, їх можна вважати базовими для засвоєння творчості М. Шлемкевича. Скажімо, навчання як процес засвоєння інформації у вигляді знань, умінь і навичок за допомогою педагога має стати визначальним у формуванні світогляду [35, с. 15]. Сприймаючи, осмислюючи й застосовуючи у своїй діяльності цей узагальнений досвід, особистість перетворює його на свій власний. Ефективність навчання визначається тим, як налагоджена взаємодія педагога й учня.

Розвиток – це процес якісних змін у людині, що знаменує перехід від простого до складного, від нижчого до вищого. Він не тотожний навчанню, бо має цілком іншу природу: якщо навчання передбачає засвоєння й нагромадження інформації, то розвиток – певну перебудову та вдосконалення функцій і якостей особистості. Як категорія педагогічна, розвиток – це процес удосконалення духовних, фізичних, психічних і соціальних можливостей людини, що можуть виявляти себе в будь-якій сфері життя і в будь-якому інформативному контексті [35, с. 15].

Виховання – це процес формування поглядів, переконань, уявлень, ідеалів, у висліді – моделі поведінки людини в навколишньому середовищі

[35, с. 16], тобто механізму орієнтації та саморегуляції. У структурі особистості виховання ґрунтується насамперед на розвитку її духовної сфери, становленні світоглядних орієнтацій, на вірі у цінності, якими живе суспільство. Слід, проте, зауважити, що в педагогічній літературі, у педагогічній практиці будь-який із згаданих термінів іноді вживається в «універсальному» значенні, тобто включає у відповідне поняття фактично всі три компоненти процесу. Під терміном «формування», який є загальнонауковим, розуміють необхідність використання в процесі виховання базової технології педагогічної діяльності. Потрібна технологія всієї діяльності педагога і кожної його ланки (недостатньо окремих педагогічних методик, окремих світоглядних установок тощо). До речі, термін «освіта» зазвичай трактується як триєдиний процес сукупного впливу на особистість через навчання, розвиток і виховання (освітню практику розуміють у широкому сенсі, як систему закладів освіти, їхню структуру, фінансування, обслуговування, управління ними, педагогічні кадри, матеріальну базу тощо), хоча дослідження світоглядних аспектів діяльності особистості потребує розуміння філософії освіти. Як відомо, термін «філософія освіти» в 90-х роках XIX ст. увів до наукового обігу американський педагог, засновник педагогіки прагматизму Д. Дьюї [75], а в українському освітньому просторі одним з перших використовував цю дефініцію Е. Жарський [78, с. 30].

М. Шлемкевич послуговувався досить демократичним трактуванням освіти, розвитку й виховання, властивим народнопедагогічним уявленням про ці поняття. У праці «Національний характер» науковець неодноразово використовує термін «виховання», рівно ж – «виведення» [291, с. 42], «соціальний контакт» [291, с. 42], «вплив» [291, с. 44], «зміни» [291, с. 41], «розвиток» [291, с. 43]. Характеризуючи використання М. Хвильовим термінів «вітаїзм», «одушевленість життям», М. Шлемкевич вживає термін

«життєва спрямованість світогляду», яким надалі активно послуговується [290, с. 15].

Одначе, стає зрозумілим, що філософські погляди М. Шлемкевича не розглядалися крізь призму педагогічних ідей, не вивчалися його ідеї в плані становлення світогляду української молоді, не виявлялася світоглядна роль соціальних спільнот у формуванні свідомості молодих українців. Водночас на основі філософської концепції людини М. Шлемкевича та визначених дослідником методологічних засад формування її світогляду важливо артикулювати стратегічні орієнтири морального й національного виховання української молоді, а також розкрити ставлення до навколишніх, осмислити особливості співжиття людини зі світом, іншими людьми, Богом, пізнати значення віри в розвитку духовних сил людини, усвідомити її роль у становленні світорозуміння української молоді.

1.2 Формування світогляду М. Шлемкевича на тлі суспільно-політичного життя Галичини та української діаспори

Аналіз суспільно-політичних умов, що склалися в українській освіті наприкінці XIX – початку XX ст., та спадщини українських науковців-емігрантів засвідчує, що цей період вельми складний, суперечливий і багато в чому контрверсійний для розвитку педагогічної думки. Усвідомлення цього факту дає більш-менш об'єктивне розуміння тих чинників, що вплинули на формування світогляду М. Шлемкевича. Ще до Першої світової війни широко розповсюдилися у світі ідеї нового виховання (які надалі набували щораз більшого поширення й розвитку), і прихильники демократичних ідей намагалися дати свободу особистості, захищати її громадянські права. Хоча у творчості лише окремих українських педагогів (Ю. Дзерович, С. Русова, С. Сірополко, Я. Чепіга) розвивались ідеї становлення демократичної школи в річищі реформаторської педагогіки, все

ж прихильники демократичних перетворень намагалися розширити свободу особистості, зорієнтувати на вільне виховання, забезпечити якісну підготовку молоді до активного практичного життя, а також індивідуальний розвиток дитини, виховання самостійності, самодіяльності, незалежності, творчості, створити умови для самореалізації особистості. У формуванні світогляду М. Шлемкевича важливе значення мали 1910–1919 рр., зокрема навчання в гімназії у Львові, Віденському університеті (1912–1914, 1923–1926), який з перервами (через депортацію до Сибіру) закінчив у 1926 р. (Рис. 1.1).

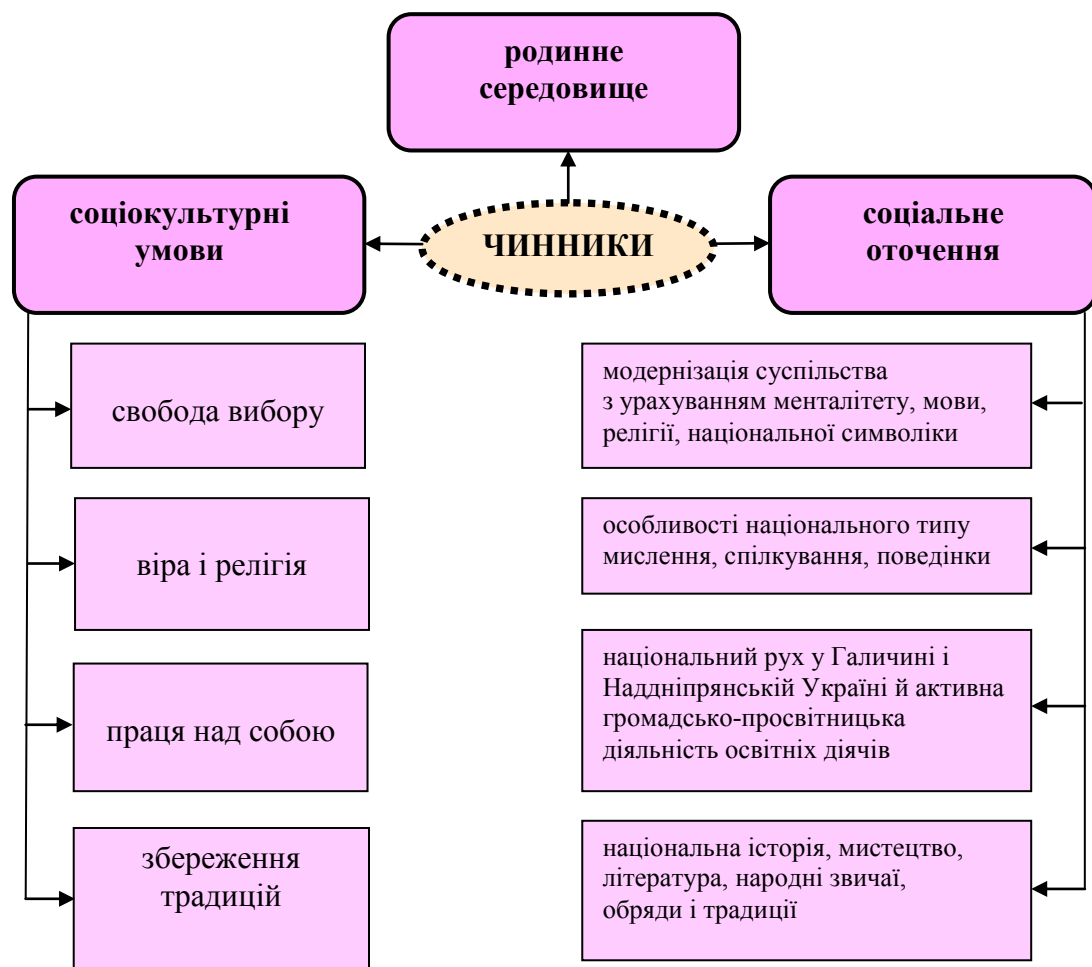

Рис. 1.1 Чинники формування науково-педагогічного світогляду М. Шлемкевича

Українська освіта була відкритою щодо розвитку ідей зарубіжних науковців та зарубіжного демократичного досвіду. Соціокультурні ж умови життя й діяльності М. Шлемкевича спонукали його шукати механізми

протистояння асимілятивним процесам (засобами науки, освіти, просвітництва) й утвердження свободи вибору, віросповідання тощо. Водночас світогляд М. Шлемкевича відповідав основним засадам реформаторської педагогіки.

Українська наука враховувала теорію і практику досліджень та світових процесів в освіті. Українцям були відомі ідеї представників експериментальної педагогіки: О. Декролі (Бельгія), Д. Дьюї (США), Г. Кершенштайнера (Німеччина), М. Монтессорі (Італія), А. Фер'єра (Швейцарія), С. Фребеля (Франція) та ін. У книзі О. Музиченка «Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці» (1913) висловлювалися думки про необхідність перебудови всієї освітньої справи (особливо підкреслювалася ідея творчої самодіяльності молодих людей). Як зазначає О. Караманов, у країнах Західної Європи і США на зламі XIX – XX століть освіта і школа переживають кардинальні перетворення. Це період великих зрушень в освітній теорії і педагогічній практиці, ера шкільних реформ [129, с. 69].

О. Сухомлинська зазначає, що лідером реформаторської педагогіки був Д. Дьюї, творець прагматичної педагогіки, який розглядав нове виховання та трудову школу (утілення його ідей бачимо у вигляді Дальтон-плану, методу проектів тощо); за реформи у школі боролася міжнародна організація «Ліга нового виховання», а в 1925 році було створено Міжнародне бюро освіти, яке мало на меті виконати завдання широкої популяризації тогочасних досліджень Г. Кершенштайнера, М. Монтессорі, Дж. Дьюї та ін. [240, с. 774].

Інші дослідники ідей реформаторської педагогіки – О. Караманов [129], Г. Кемінь [134], Т. Петрова [193] – вказують на деякі друковані видання в Європі і США як приклад популяризації цих ідей. Окремими напрямками реформаторської педагогіки, як вважає В. Кравець, є педагогіка позитивізму, теорія вільного виховання, експериментальна педагогіка і психологія,

педагогіка дії, теорія нових шкіл та нового виховання, педагогіка прагматизму та педагогіка культури [148].

Одним із провідників ідей вільного виховання була Марія Монтессорі (1870–1952), вона вважала, що дітям треба дати можливість, аби вони виховувалися самі, розвивали свої природні індивідуальні здібності, тобто самовиховувалися. Провідну роль при цьому має відігравати особистий досвід «переживання» дитиною інтересу до певної події. Теорія вільного виховання М. Монтессорі була спрямована проти догматизму герbartіанської педагогіки, проти муштри, схоластики в школі. Педагог визнавала, що фізичний і психічний розвиток взаємопов'язаний з вихованням дитини. Важливого значення у справі виховання М. Монтессорі надавала сім'ї, визнаючи вагомість постаті жінки-матері; основне завдання виховання вона бачила у створенні такого оточення, яке б давало дитині поштовх до самовиховання, адже вроджена активність дитини є передумовою самостійного, спонтанного розвитку [172]. Основою вільного виховання М. Монтессорі вважала свободу як засіб самовиховання та педагогічний експеримент [148, с. 40].

«На ґрунті філософії прагматизму виросли погляди тих американських теоретиків виховання, — зазначав педагог-емігрант Е. Жарський, — які висунули на перше місце психологію біхевіоризму. Для них характер одиниці є витвором вроджених сил і оточення; при цьому підкреслювалося, що більше значення мають перші» [78, с. 30]. Зауважимо, що Е. Жарський тут використовував термін «філософія виховання»: «Виховання спрямоване на людину, отже, мусить спиратися на якійсь концепції людини, мусить відповісти на питання: яка природа людини? Яка мета? Які вартості треба прищеплювати вихованцям?» [78, с. 30]. Водночас педагог вказував на апробацію американської демократії як особливу рису американської філософії виховання.

Зосередивши увагу на педагогічних ідеях Г. Кершенштайнера, Е. Жарський формулює «аксіому виховання»: «Розвинена особистість є основою морально-суспільного життя людини, а держава є тим зовнішнім чинником, що дозволяє розвинути внутрішнім задаткам. Таке поняття суті людини й розвитку її особистості доводить до сформулювання «аксіоми виховання» [78, с. 32]. Виховання Е. Жарський трактував як дію, процес і результат (під процесом виховання педагог розумів передовсім розвиток людини, тому розумове, моральне й естетичне виховання насправді означало для нього «розвиток різних сторін психіки людини» [77, с. 9–10]). Педагог зазначав, що «ідеї Кершенштайнера широким гомоном відбилися в усьому світі; не поминули вони й України, де її головні засади лягли в основні положення виховної системи нової української держави» [78, с. 33].

Розглядаючи педагогічну діяльність та педагогічну спадщину Г. Кершенштейнера, Т. Токарева вважає, що важливою ідеєю творчої спадщини дослідника є визначення завданням держави організації морально зорієнтованого суспільного життя спільноти [246]. Актуалізація корелятивного зв'язку між вихованням та державними цілями властива для багатьох українських емігрантів, у т. ч. М. Шлемкевича й Е. Жарського. У цьому контексті вони намагалися реалізувати теорію громадянського виховання в практиці суспільних перетворень, рівно ж і досліджувати прагматичну педагогіку Д. Дьюї, основне положення якої полягає в тому, що школа – це не підготовка до майбутнього життя, а саме життя. Підготовка молоді до самостійного життя передбачає поглиблення особистісного досвіду молодшої людини, формування педагогічно доцільного середовища, яке б сприяло виконанню державницьких завдань.

Розуміючи зв'язок морально-суспільне життя людини з історичними подіями, М. Шлемкевич ретельно описував різні ситуації з життя в Україні. Він зазначав, що в листопаді 1918 р. у Західній Україні були спроби розбудувати нову державу, яка виникла на руїнах імперії [282, с. 10].

Порівнюючи східні і західні уявлення про життя українців, науковець писав про наявність на Сході стихійних сил, а на Заході – більш спокійних, раціональних [282, с. 15]. Ці міркування знайшли продовження, адже, з одного боку, бачимо мотиви ірраціональні, а з іншого – непохитну та реалістичну боротьбу короля Данила, який не припиняє зусиль визволитися [282, с. 16]. Як продовження цих студій дослідник запевняв, що на Сході були можливості деякого соціального підвищення, а в Галичині – ситуація, коли тогочасний грецько-католицький священик «не дуже виростав понад загальний рівень» [282, с. 24–25]. Відтак було зроблено узагальнення, що 1917-й і початок 1918-го рр. «отворили двері, але все до основ змінилося аж після 1-ого листопада. Ми вийшли з наших тіснот і обмежень у широкий український світ. Ми дихнули повітрям далеких просторів українського степу і української історії. ...доторкнулися Східної України, її тілом і духом потужного народу» [282, с. 64].

Зрозуміло, що в період до 1920 р. не простежувалося жодних ідеологічних обмежень у розвитку свідомості науковців. У творчості українських педагогів (Ю. Дзерович, Т. Лубенець, О. Музиченко, І. Огієнко, С. Русова, С. Сірополко, Я. Чепіга) на теренах України на початку століття розвивалися демократичні ідеї становлення світогляду молодих людей у річищі реформаторської педагогіки, орієнтованої на вільне виховання, підготовку дітей до практичного життя, плекання в них самостійності, самодіяльності, ініціативності, творчості.

Зіставний аналіз систем освіти на Україні та за кордоном здійснював «Шлях освіти» – чи не перший з радянських педагогічних часописів, який поширював новаторські ідеї [236]. Так, О. Музиченко наголошував на принципі дослідництва, який необхідно запроваджувати в освіті і, відповідно, підкреслював важливість розвитку напруженої думки дитини, її сил [174, с. 9]. «Вчитель, – наголошував О. Музиченко, – не має права власними руками розвинути й розправити пуп'янок запашної троянди через те, що

пелюстки, розгорнені сторонньою, хоч би й зичливою, рукою, будуть кволі» [175, с. 8–9].

В регіональному історично мемуарному збірнику Тернопілля описано події початку ХХ ст.: «В зимі 1916–17 р. прийшов дозвіл на відкриття української початкової школи, гімназії і вчительської семінарії. Був також український театр «Тернопільські Театральні Вечорі», що тішився великою популярністю, а то й підтримкою з боку військових частин і урядів. Живіше українське життя почалося після революції в березні 1917 р. Серед військових російської армії виявилось багато свідомих Українців і вони почали виділюватися в окремі частини. В сусідній Наддніпрянській Україні почався рух українізації шкіл. Декілька вчителів із Тернополя виїхали туди, запрошені до організування курсів української мови» [311, с. 76].

Задля подолання муштри, формалізму, зубріння в школі на теренах України українські педагоги намагалися орієнтуватися на активність і самостійність та інтереси дітей, дбати про їхній розвиток, їхню ініціативність та самодіяльність, вивчати їхнє життя, досліджувати і моделювати його. Попри певні недоліки, плани й програми 1917/18 навчального року були пов'язані із самостійною діяльністю дитини, «...розвивали ідеї високого рівня загальної освіти, орієнтували на єдину школу, враховували передовий зарубіжний досвід, створювали сприятливі умови для методичної творчості, сприяли розгортанню ініціативи і самодіяльності як учнів, так і вчителів» [194, с. 11–12]. «Вперше в історії, – зазначає В. Пилипчук, – принцип активності і самостійності учнів опинився сумісним з державною політикою в області народної освіти і почав проводитись у навчально-виховний процес масової школи як знизу, так і згори» [194, с. 9].

На той час, наприкінці першого десятиріччя ХХ ст., М. Шлемкевич закінчив польську гімназію у Львові (у 1912–1914 рр. він навчався у Віденському університеті). У роки Першої світової війни М. Шлемкевич був

заарештований російськими жандармами й вивезений до Сибіру (1915 р.), де працював робітником, книгознавцем до 1917 р. (Дод. Е).

Упродовж 1917–1922 рр. М. Шлемкевич працював у Києві й на Київщині як редакційний співробітник (видання «Робітнича Газета», «Громадське Слово»), перекладачем наукових творів із німецької українською мовою (у видавництві «Книгоспілка»). Є відомості також про його працю як учителя професійної технічної і педагогічної школи [91, с. 72].

М. Шлемкевич також був активним членом Наукового Товариства ім. Шевченка. Він згадував про це із вдячністю за прийняття згоди взяти в ньому участь «...і одночасно ...за велику честь, що зустріла мене через вибір дійсним членом» [91, с. 71].

Уже в 20-х рр. ХХ ст. політична влада в Україні не сприяла гуманізації та демократизації освіти. Хоча в 1917–1920 рр. самі історичні умови соціального і політичного життя вимагали такої підготовки людей, які могли б виконувати (самостійно поставлені) завдання, набувати певного соціального досвіду, все ж новий зміст освіти, зорієнтований на розвиток індивідуальності дитини, її творчості, ініціативи й самодіяльності, українським педагогам доводилося визначити з великими труднощами.

На основі науково обґрунтованих критеріїв (активна громадянська позиція, еволюція ідей щодо важливості педагогічної антропології, шляхів формування світоглядних орієнтирів людини, підготовки українців до життєдіяльності) виокремлено три етапи розвитку педагогічних ідей М. Шлемкевича (Рис. 1.2).

Перший (1919–1929) – етап теоретичного обґрунтування педагогічної антропології. Упродовж 1919–1921 рр. М. Шлемкевич працює учителем у сільських школах на околицях Звенигородки на південному заході Черкащини. З 1923 до 1926 рр. він продовжує навчання у Віденському університеті, де студіює філософію, спілкується з класиком європейської філософії Е. Гуссерлем. На чільному місці в його житті була філософія, він

приділяє їй значне місце у своїй творчій діяльності. У 1926 р. вчений захистив докторську дисертацію у Віденському університеті на тему «Сутність філософії».

Рис. 1.2 Етапи розвитку педагогічних ідей М. Шлемкевича

Активну публіцистичну діяльність М. Шлемкевич розпочав 1929 р. (після повернення в Галичину). Він друкував праці на теми української духовності під псевдонімом М. Іванейко здебільшого у формі нарисів (до прикладу – «Нариси. Структура нашої духовности» [114]). Саме вони

інспірували жваве обговорення в середовищі відомих людей. Є. Маланюк у листі до Є. – Ю. Пеленського пише: «Чи Ви знаєте п. Іванейка, що друкував в ЛНВ «Вітер»? Мене цікавить, що це за людина?» [169, с. 3].

У 1928–1929 рр. М. Шлемкевич навчався у Паризькому університеті Сорбонна [197, с. 902]. У цей час серед його наукових пріоритетів викристалізовується антропологічний ракурс, він формулює власну систему поглядів на людину як предмет виховання, визначає механізми впливу на становлення її свідомості. М. Шлемкевич обґрунтовує позицію, що філософія допомагає виконувати завдання творення світогляду, «обіймає пізнання світу, ідеал», і народження філософії в кожному індивіді (з індивідів складається суспільство) зумовлюється налагодженням тісного зв'язку між «чуттєвим досвідом цінностей» і «здійсненням цілей життя». Відтак дослідник оперує поняттями першооснови безумовної цінності найвищого добра. До наукового обігу М. Шлемкевич вводить термін «життєва спрямованість світогляду», послуговується дефініціями «виховання», «виведення», «соціальний контакт», «вплив», «зміни», «розвиток» та ін.

Зауважимо, що, починаючи з 1920 р., деякі педагоги продовжували розвиток демократичних ідей (емігрували з території Наддніпрянської України, деякий час проживали в Західній Україні, а потім виїхали за кордон; на території Західної України до 1939 р. розвиток передової педагогічної думки не був затиснутий рамками ідеології, як у радянській Україні). Еміграцію українців у міжвоєнний період традиційно називають другою хвилею еміграції (1920–1939) – політичною еміграцією, яка характеризувалася високим рівнем громадянської свідомості, найглибшим розвитком демократичних ідей, відтак працювала для самостійності України. Емігранти-науковці продовжували розвивати демократичні ідеї навчання та виховання, які в радянській Україні із зрозумілих причин не можна було артикулювати відкрито.

Змушений був виїхати до Західної України наприкінці 1920 р. також І. Огієнко (1918 р. – міністр освіти в уряді УНР, 1919–1921 рр. – міністр віросповідань). Потім І. Огієнко емігрував до Польщі, а після Другої світової війни – до Швейцарії, далі – до Канади. З осені 1922 р. він зосереджується на викладацькій і науковій діяльності [38, с. 48].

С. Русова підкреслювала важливість активної праці (чи, за її ж визначенням, самостійної чесної праці), вироблення самостійної незалежності думки, що спонукає до самостійних порівнянь, спостережень і веде до виявлення самостійної творчості, розвитку творчих сил людини; наголошувала на необхідності впровадження в новій школі ручної праці, що викликатиме прагнення до самодіяльності. Зауважимо, що можливість виявити власну самостійну думку С. Русова пов'язувала із формуванням характеру, особливо такої його компоненти, як воля.

С. Русова зазначала, що навчитися усього можна не лише з книжки, а працею самих учнів. Тут вона підкреслює значення такого навчання для морального й естетичного виховання дітей. Вона обґрунтовує думку, що кожна школа повинна будуватися як національна, адже не може йти врозріз із життям народу. Так, на думку Кершенштайнера, у виробленій «цілком німецькій практично-трудова́й школі «самодіяльність дітей не перешкоджає розвитку почуття своєї обов'язкової громадської праці», а інший німецький педагог О. Вільман «надає ще більшої ваги самодіяльності» і в навчанні «додержує двох засобів – праця й спостереження – самостійний дитячий дослід» [205, с. 34].

У цей період (20-і роки XX ст.) С. Русова наголошувала на важливості свободи діяльності (для розвитку самостійної творчості молоді людини), зв'язку підготовки особистості до самостійного життя із свободою та врахуванням її потреб та особливостей. С. Русова вбачала великі можливості для розвитку мислення самостійної літературної творчості, гри, інсценізації художніх текстів, постановки історичних драм, написання рефератів,

малювання, ліплення, моделювання та інших видів дитячої праці. Сутність пристосування людини до оточення С. Русова пов'язує з активністю дитини у середовищі, з її переживаннями, враженнями від нього.

Демократичні погляди таких педагогів, як С. Русова, С. Сірополко, М. Ваврисевич та ін. виявлялися в культивуванні таких цінностей, як любов, доброта, великодушність, почуття відповідальності, що формують здатність самостійно орієнтуватися в життєвих обставинах. Відомо, що разом з Міністерством народної освіти С. Русова виїхала до м. Кам'янця-Подільського (1919), у 1921 р. емігрувала спочатку до Відня, а потім до Праги, де працювала професором педагогіки Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. Зі встановленням в Україні більшовицької влади розпалося очолюване С. Сірополком Міністерство освіти в уряді С. Петлюри, і він як член уряду УНР покинув Батьківщину. Пізніше С. Сірополко став професором Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у м. Празі, активно займався науковою та громадською діяльністю.

У педагога-емігранта С. Сірополка простежуємо залежність між характером зв'язків, станом держави та характером особистості. Адже простір для виявлення ініціативи сприяє свободі, а неосвічений народ не може бути вільним [216, с. 54].

Отже, відкритість української освіти для проникнення демократичного (здебільшого зарубіжного) досвіду означала акцент педагогів на прагненні людини до самореалізації, включенні молоді у діяльність із самостійною постановкою цілей, пошуком відповідних засобів, самоорганізацією планування, самоаналізом, самооцінкою результатів власної діяльності. Часто йшлося про задоволення кожною людиною у власній діяльності потреби в самодіяльності, самостійності (властивою їй з раннього дитинства).

Ще у другій половині 20-х рр. XX ст., як зауважує О. Сухомлинська, українські освітяни багато зробили для поширення зарубіжного

педагогічного досвіду (хоча й критично ставилися до надмірних захвалювань освітньої справи в Україні зарубіжними колегами) [236, с. 6]. Наприкінці 20-х років XX ст. було опубліковано підручник для педагогічних вишів «Загальні методи навчання» Г. Ващенка, однак він зник з бібліотек до 1940 р., адже ця праця буквально пронизана демократичними ідеями навчання й виховання. Наступне десятиріччя (після остаточного встановлення радянської влади) стало кроком назад у поширенні демократичних ідей.

Задля вивчення нових ідей виїхали за кордон у 1922 р. Г. Гринько (тодішній нарком освіти України) та М. Астерман (головний редактор часопису «Шлях освіти»). Після коротких пошуків і вагань, підкреслює О. Сухомлинська, питання організації освіти на Україні було вирішено на користь західної культурно-освітньої моделі (включаючи й американську) [236, с. 3].

Українські емігранти за кордоном задля забезпечення самостійності (кожного українця та всього народу) в політичному й економічному житті створювали на демократичних засадах відповідні організації, тим самим підтримуючи представництво Української Народної Республіки в екзилі. Визначні політичні діячі, які на той час працювали за кордоном, намагалися реалізувати завдання виховання свідомості молодого покоління українців, що також допомогло зберегти національну ідентичність українців за кордоном і закласти міцний фундамент для саморозвитку. С. Русова писала: «...громадянству стали потрібні люде активні, міцної волі, енергійної праці, і соціальна педагогіка мусила поставити собі завдання – викликати в дітях найбільшу самодіяльність і самоутримання, а саму школу організувати, як діяльну громаду» [204, с. 15].

Активну публіцистичну діяльність М. Шлемкевич розпочав після повернення в Галичину 1929 р., хоча епізодично співпрацював з «Літературно-науковим вісником», де почав писати під псевдонімом М. Іванейко значно раніше. Друковані праці на теми української духовності

найчастіше подавав у форматі нарисів («Нариси. Структура нашої духовности» [114], «А вже весна, а вже красна» (1927) [98]), спогадів («В київських підвалах (Спомин)», «Пересильний арештант (Спомин)», «Пробудження (Спомин)», «Травень 1920 року в Києві (Спогад з перед 15 літ)», «Трясовина (Спомин)»), рецензій (наприклад, рецензія на працю А. Річинського «Проблема української релігійної свідомости» [99, с. 14–15]).

Другий (1929–1945) – етап узагальнення проблеми українського виховного ідеалу. Активна участь у житті суспільства (член політичної організації «Фронт Національної Єдності», редактор журналу «Перемога», член редколегії «Українські вісти» та ін.) задля державотворення та національного відродження остаточно сформували життєві орієнтири та світоглядні позиції М. Шлемкевича, які дали змогу теоретично обґрунтувати сутність українського виховного ідеалу та шляхи його досягнення.

На початку 30-х рр. XX ст. відбулися зміни в особистому житті М. Шлемкевича – він одружився з Константиною Посацькою, учителькою в с. Скоморохи Бучацького повіту (1932 р.) [163, с.75]. В архівних матеріалах знаходимо опис діяльності К. Шлемкевич – «тимчасової учительки п'ятикласової громадської школи універсальної повіт Чортківський, воєводство Тернопільське», яка була допущена до іспиту «на учителя публічної школи» 19 листопада 1931 р. на підставі рішення 14 грудня 1928 р. [273, с. 14].

У 20 – 30-х рр. XX ст. у Західній Україні (до 1939 р. розвиток передової педагогічної думки не був настільки жорстко регламентований ідеологією, як у підрадянській Україні) педагоги артикулювали проблему формування творчої особистості, хоча складні історичні умови боротьби за власну державність і турбота про будівництво національної школи унеможливлювали більш глибокі наукові дослідження в галузі реформаторської та експериментальної педагогіки [134, с. 103].

Знаковим явищем тут була діяльність товариства «Просвіта» (до 1939 р.) та створених у багатьох містах її філій. У культурно-освітній діяльності львівської «Просвіти» на початку її створення переважали демократичні тенденції, але вони з часом послаблювалися проявами ліберального культурництва, що особливо стало помітним у 20-і роки ХХ ст. Позитивною рисою товариств «Просвіти» в різних містах була боротьба за кардинальні зміни в усій системі народної освіти, обговорення питань про цілі, завдання освіти, зміст і методи навчання. Провідну роль у популяризації ідей нового виховання в Західній Україні відігравав педагогічний часопис «Учитель». Після 1939 року аж до початку 90-х рр. спостерігалось дотримання ідеологічних настанов, загострення критики буржуазних теорій в галузі педагогіки [236, с. 7]. Українські педагоги могли відкрито висловлювати свої погляди лише за кордоном.

«Творчий» націоналізм як ідеологія, що протиставлялася націоналізмові ОУН, став засадничою теорією ФНС (Фронту національної єдності) і був узятий на озброєння українською партійною організацією, заснованою 3 лютого 1929 р. Через національну революцію вона планувала досягнути встановлення Української самостійної держави (використовуючи ідеологію Д. Донцова) і будувала свою роботу на тоталітарних засадах [115, с. 3–4]. Активну редакційно-видавничу працю М. Шлемкевич започаткував на основі цієї концепції, хоча й не задекларував її чітке визнання [110]. Все ж це забезпечувало йому великий досвід роботи як головного редактора партійного органу – часопису «Перемога» [197, с. 902].

Статті М. Шлемкевича у газеті «Українські Вісти» мали на меті надати читачеві відомості про події з життя українців та сприяти активізації національної боротьби [163, с. 44]. Іноді ці публікації стосувалися українсько-польських взаємин, непростих ситуацій суспільного життя у Польщі («Божий мир і ФНС» [100], «В добі національних ідей» [101], «Живі

живе думаймо» [107], «Наказ нашого життя» [113], «Наші обставини» [117], «Оздоровлення від духа» [119], «Під найвищою опікою нації» [121].

Як головний редактор часопису «Перемога» (виходив у м. Львові протягом 1933–1939 рр.), М. Шлемкевич публікував також статті на духовну тематику: «Метрополія духа і націоналізм» (1933) [111]. «Недоля духа» (1933) [118], «Життя й ідеал» (1934) [108] та ін. Тут він робив спроби донести до українців основні шляхи національного відродження та роль у ньому «творчого» націоналізму, що вимагало консолідації нації (однак допускало тоталітарні націоналістичні рухи) [163, с. 86].

Бажаючи спілкуватися з молодими людьми, бути для них наставником, М. Шлемкевич (в «Українських Вістях») присвятив молоді статті «Молоді» (1938) та «Молода інтелігенція в краю» (1938) [112]. Тематика дописів – різноманітна: «Рідний край духа» (1938) [123], «В добі національних ідей» (1938) [101], «Голос у душі народу» (1938) [102]. У кожній статті він висвітлював важливі для українського народу проблеми, часто заторкував не лише партійні питання, а також прагнув донести до українців власні громадсько-політичні переконання, ідею об'єднання задля створення держави [99, с. 14–15]. Опублікувавши як співупорядник «Тези ФНЄ» М. Шлемкевич підкреслював, що українці повинні бути сильними, розбудити національну свідомість людей, знайти потрібні шляхи відбудови духовного життя української нації [110, с. 3].

Власне бачення майбутнього українців М. Шлемкевич розкрив у статті «Націоналізм як інтуїція будучини», яка була опублікована в щоквартальнику «Перемога». Доповнювали візію української будучини інші його статті – «Deus sive natio (Націоналізм як інтуїція будучини)» [106], «Націоналізм» [115], «Ідеологічні підстави «творчого» націоналізму» [110], «Трагічна доба українського націоналізму» [125]. У цьому журналі були опубліковані статті, що характеризували стан культури («Два світи» [104], «Печерний вчений» [120], «Світ і дім (Лютедь)» [124], «Горе надії» [103]),

політичного життя українців («Життя й ідеал» [108], «Наша свобода» [116], «Проблема української інтелігенції (Інтелігенція й політика)» [122]). Тут М. Шлемкевич звинувачував політичні партії у розколюванні українців на ворожі групи [103]. Дослідник висвітлював також активне життя українців на території Польської держави («Дві можливості», «Ідейне запліднення» [105; 109]).

1934 року побачив світ головний твір М. Шлемкевича – «Філософія» (доповнена версія дисертації), який у 1981 році перевидали в збірнику НТШ під назвою «Сутність філософії», де наведено визначення філософії. Спочатку М. Шлемкевич говорить, що «філософія – загальна наука» [303, с. 669]. Потім – поняття науки занадто тісне. І все ж таки, щоб розмити дефініційну суть філософії як науки загалом, потрібно звужити її до теорії пізнання і логіки. Аж тоді, говорить М. Шлемкевич, вона «дотягнеться ідеалу» наукової філософії.

Відомо, що вже у 30-х роках прогресивні ідеї припинили свій розвиток на теренах України. Однак окремі вчителі і в 30-х, і в 40-х роках впроваджували нові методи, хоча їм доводилося майстерно «прикриватися» ідеологією. «В 1931 р. закінчується плідний період розвитку української педагогічної думки через неприйнятність для держави будь-якої точки зору, крім класово-комуністичної...» [238, с. 7].

Усвідомлюючи залежність духовної культури від економічних умов, М. Шлемкевич все ж таки висловлював сподівання на здатність нації організуватися й діяти: «Коли сьогодні хто хоч чим небудь хоче розважити чорні мислі, тоді звичайно показує наші господарські осяги, зацікавлення ними, організаційну здібність, виявлену в тій ділянці. І саме одночасно бачимо повну байдужість до справ духа, і одночасно дивний брак розмаху, починовости в боях за духове розворушення й духову організованість нації» [225, с. 14–15].

Коли почалася Друга світова війна, М. Шлемкевич проживав з дружиною Константиною та двома дочками – Христиною і Мартою – спочатку на Тернопільщині, а потім у м. Криниця на Лемківщині (ще 1929 р. він повернувся до м. Львова і 1936 р. був обраний членом політичної колегії партії і головою Крайової ради ФНС на I Конгресі ФНС, що відбувся у м. Львові).

Під час Другої світової війни, ідеться в регіональному історико-мемуарному збірнику Тернопільщини, коли «жиди викупили всі українські букварі і шкільні підручники в книгарнях, щоб вчитися української мови, а головню письма, бо говорено, що це обов'язкова мова в урядах. Але швидко вони зорієнтувалися в ситуації і намагалися вживати московської мови, хоча не вміли її», з України «почали вивозити громадських діячів і священників. Деякі з них змогли втекти на захід, за Сян, де була німецька влада. Дехто переїхав до Львова, бо в більшому місті можна було легше скритися та влаштуватися на якій-небудь праці» [311, с. 80].

Після переслідувань ідейних позицій і звинувачень у буржуазному націоналізмі був звільнений з посади професора і завідувача кафедри педагогіки Полтавського педагогічного інституту Г. Ващенко (він змушений був виїхати до Сталінграда – в Росію). Напередодні війни педагог повернувся до Полтави, а пізніше разом з родиною емігрував (1943) до Мюнхена (Німеччина), де обійняв посаду (1945) професора педагогіки в Українському вільному університеті.

Г. Ващенко вважав неправомірним зведення процесу виховання до виховання інтелектуального. Досить високий розумовий розвиток і чіткі уявлення про норми моралі ще не «гарантують» моральних дій. Головне в людині, – підкреслював Г. Ващенко, – «не знання самі по собі, навіть не глибина й систематичність їх, а характер і добра воля, що визначаються спрямуванням сил людини до високої мети, поєднаним з енергійністю,

великою наполегливістю і стійкістю в досягненні поставлених перед собою завдань» [30, с. 59].

Оскільки школа проводить важливу підготовку молодого покоління до життя в державі, то для Г. Ващенка близькими є ідеї трудової школи Д. Дьомі та його послідовників. Принцип зв'язку навчання з життям Г. Ващенко радив розглядати в контексті виховання всебічно розвиненої людини: дбати не лише про практичне застосування знань на практиці, а перейматися розвитком широкого світогляду [30, с. 90].

Третій (1945–1966) – етап трансформації змістового наповнення процесу виховання характеру української дитини та розвитку етнокультурної самобутності українців.

У 1946 р. М. Шлемкевич став членом Комітету правопорядку у Баварії (Товариства демократичної свободи і правопорядку на чолі з Володимиром Дорошенком) [107; 108]. Його державницька позиція була висвітлена в праці «Прогулька до великої столиці: гутірка при ватрі про світогляд і характер» (1947), де йшлося про формування світогляду людини [298].

Після Другої світової війни цілком природною стала еміграція з Європи в Канаду та Америку (третя хвиля української еміграції, представники якої вважали себе політичними емігрантами, оскільки не визнавали політичного ладу в Україні). У 1949 р. до США (Нью-Джерсі) переїхав з родиною і М. Шлемкевич. Тут він брав активну участь у політичному житті – став співзасновником Союзу українських національних демократів (з 1950 р. – головний ідеолог цієї організації), заснував журнал «Листи до Приятелів» (упродовж 1953–1966 рр. – головний редактор), видавництво «Ключі» (1956), у якому друкує власні твори (Дод. Ж).

Цей період життя М. Шлемкевича пов'язаний з його участю в діяльності позапартійних політичних організацій – Союзі українських національних демократів у Нью-Йорку та Об'єднанні демократичної

української молоді, а також у редагуванні журналів «Молода Україна», «Листи до Приятелів» (1953–1966), видавництві «Ключі» [163, с. 40].

Оскільки вагоме місце в житті М. Шлемкевича займала журналістська і видавнича діяльність, то в листах до дирекції друкарні М. Шлемкевич часто писав зауваження, робив правки, пов'язані з правописом, заміною українських слів на російські чи бібліографічними посиланнями [159, с. 30]. Така робота, як свідчать архівні документи, забидала багато часу.

У контексті пошуку українськими педагогами – М. Ваврисевичем, П. Воробйовським, І. Гончаренком, В. Мацьківим, В. Стецюком та ін. – ефективних засобів забезпечення освітнього процесу М. Шлемкевич обґрунтував його методологічне підґрунтя. Завдання українського виховання вбачав у формуванні передовсім моральних і національних цінностей, трансформував й остаточно узагальнив власні уявлення щодо його змісту, шляхів і способів реалізації. Ця праця, на жаль, залишилася незавершеною. 14 лютого 1966 р. М. Шлемкевич помер у м. Пасейк США.

У праці «Загублена українська людина» М. Шлемкевич обґрунтував поняття «життєвий світ», «культура»; тут ідеться про здобування людиною влади над зовнішнім світом. Водночас мистецтво, на його думку, є поширенням влади над (внутрішнім) «світом почувань» [295, с. 5].

У працях М. Шлемкевича «Загублена українська людина» (1954) [287], «Галичанство» (1956) [282], «Душа і пісня» (1956) [285], «Верхи життя і творчості» (1958) [277] представлено авторське розуміння сутності української людини, висвітлено державотворчі погляди дослідника. Порятунком українців М. Шлемкевич бачив у них самих, закликав молодь вибудувати власний проукраїнський світогляд [298, с. 23].

У цей період своєї наукової і творчої діяльності М. Шлемкевич багато пише про українських письменників і митців, аналізує їхню творчість [305], активно поширює матеріали про громадсько-культурне життя української діаспори у США та Канаді [278; 283; 287], публікує роздуми на

історіософські теми [275; 280; 281; 293], готує редакційні статті [307; 308; 309]. Він активно пропагує відомості про Україну (точніше – ідею України) у світі. Дізнається світ і про самого філософа, особливо після виходу редагованих ним «Листів до Приятелів». Підтвердженням цього є інтерв'ю М. Шлемкевича [282].

Можемо простежити і життєві паралелі двох видатних львів'ян – М. Шлемкевича і Е. Жарського: майже одночасно емігрували, у 1949 р. виїхали до США (Е. Жарський як професор Українського технічного інституту в Нью-Йорку займається активною науковою і педагогічною діяльністю). Їхні ідеї взаємопроникають і взаємодоповнюють одні одних.

У статті «Мета й ідеал виховання» Е. Жарський аналізував об'єктивну педагогіку, яка висувала вимоги відкинути засади самотійного розвитку учня і прийняти позицію, що вчитель спрямовує учня в процесі виховання. За Е. Жарським, треба мати перед собою конкретний матеріал, а не «видумувати» на всі часи єдиний виховний ідеал. На противагу їм, Е. Жарський обґрунтовує важливість пошуку ідеалу як життєвої цілі особистості [79, с. 6–7]. Як член комісії зі складання програм для українських шкіл у світі, педагог Е. Жарський так висловлювався про основну мету навчання і виховання: «Виховна ціль шкіл українознавства є тією загальною напрямною, по якій має йти виховна діяльність» [78, с. 59]. Отже, Е. Жарський ставив завдання щодо виховання активності, обов'язковості, самотійності у праці, відповідальності за свої вчинки та інших рис характеру [78, с. 65]. Водночас Е. Жарський наголошував, що в змісті виховання повинні бути завдання і теоретичного, і практичного характеру, оскільки їхнє розв'язання потребує розумових зусиль, різних пошуків.

У Канаді та США в цей період працювали також М. Ваврисевич, П. Воробйовський, І. Гончаренко, В. Мацьків, В. Стецюк та інші педагоги, які друкувалися в освітянській пресі. На 50–60-і рр. припадає пошук ефективних засобів забезпечення освітнього процесу, розробки навчальних

планів і програм відповідно до мети і завдань школи. Педагоги-науковці формулювали завдання українського виховання у тісному зв'язку із духовно-моральними та національними цінностями, а головними чинниками виховання вважали церкву, родину, школу.

Про ідеал виховання та місце самостійності в ньому говорив І. Гончаренко у статті «Як виховувати наших дітей» [50]. Він зазначав, що учні повинні цінувати власну свободу, а також шанувати гідність інших, що підкреслювало важливість демократичного становлення учнів у системі завдань українського виховання.

В. Мацьків, накреслюючи український виховний ідеал, говорив про «повний, всесторонній та гармонійний розвиток фізичних, психічних, моральних та інтелектуальних сил» особистості; «вона [*дитина* – *О.Я.*] має стати свідомим та творчо-активним членом нашої Церкви і нашого народу; має розуміти й добровільно виконувати свої обов'язки супроти Бога, супроти свого народу та супроти краю, де вона живе» [171, с. 15]. Як бачимо, педагог ставить завдання виховання творчих та активних громадян-патріотів у тісному зв'язку із християнським світоглядом.

В. Стецюк у досягненні спільної мети школи, церкви, родини й громади гармонійності виховання великі обов'язки покладає на вчителя та його індивідуальний підхід до дитини. Він висловлює радість від того, що є кваліфіковані і віддані національній школі вчителі, які знають і свої завдання, і завдання спільноти на майбутнє [229, с. 6].

Передовсім у контексті моральних цінностей бачив завдання виховання і П. Воробйовський. Школа, за його уявленнями, має відповідати таким основним ідеалам: «передати вікові духові надбання людських знань», забезпечити навчання «спостерігати, представляти й діяти», «формування волевих рис характеру, особливо доцільність й сильну волю, які потім стають властивістю даної особи» [42, с. 9].

У функціонуванні системи українського шкільництва в Канаді важливу роль відігравала підсистема дошкільного виховання, яку творили дитячі садочки, світлички, класи передшкілля. Її розвиток було започатковано в післявоєнний період (третя хвиля еміграції), коли українська спільнота усвідомила, що батьки і, отже, їхні діти органічно вливаються у соціум країни поселення і таким чином втрачаються для етнічної громади. Уберегти його від асиміляції покликані були якраз дошкільні установи.

Лише вільна творчість педагогів-емігрантів змогла реалізувати декларований радянською педагогікою діяльнісний підхід з метою розвитку учнів, а значить, необхідність включення учнів у діяльність із самостійним визначенням цілей, пошуку засобів, самоорганізації планування, самоаналізу, самооцінки результатів власної діяльності. Головною підставою таких міркувань була свобода думки, яка унеможливлювала ідеологізацію і політизацію освіти.

У контексті демократичних ідей української еміграції у США та Канаді М. Шлемкевич формував свій цілісний світогляд борця за незалежність та свободу України. Окремі розвідки М. Шлемкевича присвячені діяльності українського письменника Івана Багряного, опубліковані в журналі «Сучасність» [274]. На думку С. Волинця (у спогадах про дослідника), д-р Микола Шлемкевич – знаний філософ, науковець, справедливий критик, літературознавець, блискучий промовець, член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка й Української Вільної Академії Наук [38].

У праці українського філософа О. Кульчицького (1895–1980) «Вчителі життя», присвяченій пам'яті М. Шлемкевича, читаємо: серед представників української еміграції у США він умів залишатися матеріально незалежним, був «чи не найоригінальнішою (в позитивному значенні цього окреслення) постаттю нашої еміграції» [153, с. 82]. О. Кульчицький пише, що життєву ситуацію М. Шлемкевича визначала публіцистика, але «говорити про

Шлемкевича як про публіциста в щоденному розумінні аж ніяк не дає можливості справді пізнати його особу. Лише додавши до окреслення «публіцист» прикметник «світоглядний», можемо визначити його місце «між двома силами» – між філософією і публіцистикою» [153, с. 84]. Тут О. Кульчицький також зазначає, що М. Шлемкевич «був не дрімаючим, а розбудженим філософом, свідомим мети та завдань і філософії, і публіцистики» [153, с. 85]. Тобто М. Шлемкевич не задовольнявся тільки твердженнями, а також пояснював, доводив їх, заглиблювався в їхню суть.

Зрозуміло, що М. Шлемкевич високо цінував публіцистику і вважав, що вона формує й формулює народний світогляд, відтак «повинна підлягати критиці» і проходити дискусійне обговорення. Розвиваючи міркування, мислитель вважає: що більше публіцистика бере напрям на охоплення цілісності й універсальності буття людини, то більше вона стає світоглядною, більше в неї точок перетину з філософією.

М. Шлемкевич добре розумів проблеми тогочасного суспільства й причини втрати самостійності: «Сьогодні знаємо: то не господарство України було зразу незріле до самостійності, але незрілий був дух усіх тих українських правителів, що складали й приймали марксіські резолюції. Самостійна українська державність не була ще тоді здійснена в українських душах: як незгашена туга й незломна воля заспокоїти її, як ясний образ державності й свідомість доріг, що ведуть до неї. Тому й у зовнішнім світі та українська державність була невиразним і кволим явищем і загинула в ударі з яскравими й на все готовими ворожими силами» [225, с. 13а].

Вихід М. Шлемкевич бачив в опануванні духовної культури, яка б дозволила українцям розвиватися духовно. Він підкреслював: «Духовна культура – це не додаткове з'явище, таємничий на вигляд блиск фосфору. Духова культура – це не епіфеномен, але навпаки – це попереднє явище, провісник і передтеча переображень і змін зовнішнього світу. Звідси величезна вага, що надає їй свідомість сучасної доби» [225, с. 13а]. І

продовжував: «В духові, в його культурі, в письменстві, мистецтві, науці нація усвідомлює собі свої глибини, свою долю й своє призначення в світі. В духовій культурі нація схоплює багатогранність багатства різних притаманних їй душевних структур в людських особах. Таким чином вона доходить до прочуття своїх власних особливих організованих форм життя. В духовій культурі нація пізнає свої власні дороги до своїх власних ідей» [225, с. 13a].

О. Олесницький вважає, що найсуттєвішим феноменом у світогляді М. Шлемкевича є «громадсько-політична людина» [184, с. 286]. Серед останніх досліджень хочемо відзначити статті у «Філософському енциклопедичному словнику» та «Малій енциклопедії етнодержавознавства». Так, наприклад, у «Філософському енциклопедичному словнику» читаємо: «Шлемкевич Микола Іванович – український філософ, публіцист, громадський діяч» [259, с. 723]. Звідси можемо дійти висновку, що М. Шлемкевич саме з допомогою філософського пізнання він висвітлював актуальні суспільно-політичні проблеми українського буття кінця XIX – початку XX ст. Вважаємо, що потрібно всебічно досліджувати внесок філософсько-публіцистичних поглядів М. Шлемкевича в процеси розвитку національної культури, становлення національної самосвідомості та на шляху усвідомлення духовного буття нації.

Світоглядні переконання, які пройшли крізь серце людини, пережиті й вистраждані нею, опосередковані власним досвідом, беруть участь у формуванні життєвої позиції людини. На думку М. Шлемкевича, джерела світогляду людини – це ті «ділянки», «що перші організовують і порядкують світ думок і почувань» [287, с. 34]. До них філософ відносить науку, мистецтво, зокрема літературу, віру, зокрема релігію.

До джерел формування його світогляду можна віднести і філософію, і публіцистику. Адже призначення філософії полягає в осмисленні засад

природного і соціального світу, формоутворень культури, людини та її сутності [259, с. 670]. Саме в цих аспектах М. Шлемкевич висвітлював актуальні суспільно-політичні та інші проблеми сучасності (такий показ дійсності, як відомо, дає публіцистика).

Серед джерел формування світогляду М. Шлемкевича чільне місце посідає мораль. Філософ шукає джерела моралі й називає їх. Це – любов, співчуття, альтруїзм, розум. Звернення М. Шлемкевича до таких категорій моралі орієнтує його світогляд на ідеалізм. Оскільки у Є. Гуссерля [68] феноменологічна редукція привела до ідеалізму, а серед джерел світогляду М. Шлемкевича засадничою є феноменологія, то справедливим буде твердження Ш. Рамазанова, що М. Шлемкевич є «переконаним ідеалістом» [197]. Погоджуємося із цим твердженням, оскільки бачимо прояв категорій «добра», «щастя», «любові», «правди» у творчій спадщині М. Шлемкевича.

Досліджуючи особливості українського життя, М. Шлемкевич керувався головною засадою, яка полягала в тому, що функцією впорядкованості є встановлення порядку у первісному душевному хаосі, надання ясних форм природному станові душ, зорганізувати «духовість». Він прирівняв людську культуру до культури поля, лісу, саду, коли агроном, лісник чи садівник намагаються надати гармонії природі, впорядкувати природне буяння. Подібно, говорив Шлемкевич, роблять ділянки «духової» культури з «вільним степом душі». Для свідомості інтелігентної людини найважливішими є такі дві ділянки цієї культури, як ідеологічно-світоглядна і мистецька. Ідеологія та мистецтво пов'язані між собою, хоч діють окремо.

М. Шлемкевич високо поцінював здобутки духовної культури нації. Він визначив основні прикмети ділянок культури. Якщо світогляд веде до наукової ясності та певності, а мистецтво прагне до безпосередності, то ідеологія, як і мистецтво, живуть одночасно у правді. У М. Шлемкевича культура виступає як спосіб буття людини, формування й прояву її самототожності. Через культуру відбувається соціальне виховання людини,

процес її соціалізації, включення в загальнолюдську спільноту. Водночас у культурі людина створює і виявляє себе як неповторна індивідуальність. У культурі і через культуру йде пошук гармонії між «Я» і «МИ», між окремою особою і суспільством. Відбувається формування такої людської спільноти, яка буде пробуджувати в кожній людині особу, свідому своєї гідності й високого призначення.

Аналізуючи стан української культури, дослідник оцінював також роль духовної творчості: «І оце серед наших днів, розсвічених таким новим поглядом на суть і цінність духової творчости, – відношення української т. зв. інтелігентської верхівки до справ духа характеризується ствердженням, що на концертах, під час театральних вистав перші ряди порожні; що книжки на книгарських полицях і образи на стінах музеїв даремне чекають очей і душ, що тужили б до розмов із ними. Ось те, що проймає жахом, болить і тривожить» [225, с. 14].

О. Кульчицький пише, що життєву ситуацію М. Шлемкевича визначала публіцистика, але «говорити про Шлемкевича як про публіциста в щоденному розумінні аж ніяк не дає можливості справді пізнати його особу. Лише додавши до окреслення «публіцист» прикметник «світоглядний», можемо визначити його місце між філософією і публіцистикою [153, с. 84]. Відомо, що М. Шлемкевич високо цінував публіцистику і вважав, що вона формує і формулює народний світогляд, тому повинна підлягати критиці й проходити дискусійне обговорення. Розвиваючи міркування, мислитель вважав, що чим більше публіцистика бере напрям на охоплення цілісності й універсальності буття людини, тим більше вона стає світоглядною, більше в неї точок перетину з філософією.

На думку М. Шлемкевича, філософія не стоїть ані поза, ані понад, ані нижче інших ділянок, вона живе в них, і навпаки – вони живуть у ній. Бо філософія – це властивий внутрішній сенс усіх тих символічних систем [303, с. 689]. Враження від світу і життя наука, мистецтво і релігія намагаються

фіксувати частинами, а філософія поєднує ці частини в один світогляд й одне розуміння життя. Філософія – це внутрішній сенс ділянок духовної культури.

О. Кульчицький також підкреслює, що М. Шлемкевич «...серед української еміграції у США ... зумів залишитися людиною, матеріально незалежною від будь-якої установи, людиною, яка не тільки самостійно крокувала через чуже їй американське життя, але й несла на своїх плечах тягар цілком особливої редакційної праці та цілком своєрідного видавництва, і то з посвятою справжнього глибокого ідеалізму. Він був чи не найоригінальнішою (в позитивному значенні цього окреслення) постаттю нашої еміграції» [153, с. 82].

За М. Шлемкевичем, маємо право зараховувати до публіцистики вельми розмаїті твори та вияви людського духу, які формують чи формулюють громадську думку. Такий підхід відповідає також і філософії, бо й філософія говорить про «все», вона є і в науці, і в релігії, і в мистецтві (публіцистику називав «дрімучою філософією», філософію – «свідомою своїх далекосяжних цілей і методичних засад публіцистикою» [243, с. 74–75]. О. Тарнавський зазначає, що «Шлемкевич – філософ і публіцист в одній особі – стверджує труднощі точного визначення як філософії, так і публіцистики» [243, с. 74]. Наше ж дослідження виявляє педагогічну сутність багатьох його філософських положень та значний педагогічний потенціал його творів, теорій і концепцій.

Отже, і філософія, і публіцистика, є джерелами світогляду М. Шлемкевича. Взаємозв'язки і взаємопереходи між ними – різноманітні, але в конкретній людині формується власний простір цілей, який зорієнтований на відокремлення (або інтеграцію).

Важливим джерелом становлення світогляду М. Шлемкевича є також віра, що передбачає еволюцію його формування й певні підходи в оформленні наукової спадщини дослідника. Передусім праця М. Шлемкевича

у важкі для українців часи супроводжувалася міцною вірою у становлення нової громади духу [287, с. 96].

Зазначимо, що віра – це вища, протиставлена розумові духовна потенція людини (або раціонально не обґрунтована впевненість у реальному існуванні різноманітних надприродних явищ й істот). Саме віра в ідеали добра змушує людину прислухатися до внутрішнього голосу сумління і веде до гармонії із собою, з іншими людьми, з Богом. Розглядаючи протистояння та взаємодії раціонального й ірраціонального в науці та освіті, В. Скотний писав: «Віра як властивість душі надихає на конкретне волевиявлення, на самочинну дію щодо навколишніх обставин, яка перетворює ці обставини з чинника випадковості на фактор необхідності духовної самореалізації особистості» [219, с. 114].

У Євангелії Господь заповідає: «Будьте досконали, як досконалий Отець ваш небесний! [17, Мт. 5:48]. Ісус закликає нас удосконалювати не інших людей і не світ загалом, а нас самих, ця заповідь приписує не якісь конкретні дії, а певний, максимально досконалий стан душі. Оскільки змістом цього внутрішнього вдосконалення є любов, то заповідь удосконалення збігається із заповіддю розвитку в собі благодатних сил любові, жити в щасті, спокою, які дає нам любов. Водночас християнство, віра як спосіб осягнення дійсності, що протиставлялась знанню, має абсолютно ціннісний характер, що ґрунтується на Божих заповідях любові [287, с. 51].

М. Шлемкевич, зазначає Ш. Рамазанов, «прагнув до морального зміцнення і державного оформлення українського суспільства», до ідеалів Шевченка й Франка, відстоювання добра, правди й краси [197, с. 902]. Звісно, дослідник боровся за нову українську людину, яка б узяла на озброєння ідею національної свідомості та єдності.

Отже, світогляд М. Шлемкевича формувався на глибинному обдумуванні філософії, історії, публіцистики, культури, мистецтва, релігії,

моралі. Вивчаючи спадщину М. Шлемкевича, доходимо висновку, що одним із джерел його світогляду є німецька феноменологія, зокрема спадщина Е. Гуссерля.

Звернення дослідників до історії педагогіки, відтворення цілісного історичного процесу розвитку української педагогіки та відкриття нових імен допомагають заново виявити здобутки вітчизняної педагогічної науки в умовах сучасних соціальних перетворень в Україні. Сьогодні, коли відроджується українська виховна традиція, зростає інтерес до культурно-просвітницької і публіцистичної діяльності М. Шлемкевича, як і багатьох інших представників української науки. Обґрунтовані джерела формування світогляду М. Шлемкевича (філософія і публіцистика, історія, культура, мистецтво, віра, релігія, мораль) свідчать про самовіддану боротьбу за українську національну ідею, рідну мову, історію, культуру [337].

Науковий інтерес до питань становлення світогляду Миколи Шлемкевича посилюється у зв'язку з виділенням чинників його формування на тлі суспільно-політичного життя Галичини й української діаспори (родинне середовище, соціокультурні умови, соціальне оточення). На основі науково обґрунтованих критеріїв (активна громадянська позиція, еволюція ідей щодо важливості педагогічної антропології, шляхів формування світоглядних орієнтирів людини, підготовки українців до життєдіяльності) виокремлено такі три етапи формування світогляду М. Шлемкевича: *перший* (1919–1929 рр.) – теоретичного обґрунтування педагогічної антропології; *другий* (1929–1945 рр.) – узагальнення проблеми українського виховного ідеалу; *третій* (1945–1966 рр.) – трансформації змістового наповнення виховання характеру української дитини та етнокультурної самобутності українців. Це дозволило ґрунтовніше розкрити його педагогічні ідеї та культурно-просвітницьку діяльність, які підпорядковані самовідданому служінню українському народові.

1.3 Пріоритети культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича

Важливою ідеєю культурно-просвітницької діяльності Миколи Шлемкевича є усвідомлення необхідності формування національної свідомості в рамках загальної гуманізації виховання з урахуванням багатовікового народного досвіду стосунків людини зі світом, Творцем. Мільйони людей поставлені перед необхідністю подальшого вдосконалення життя, підготовки дітей до самостійної діяльності. Таким досвідом, який ураховує мудрість народу і надбання багатьох поколінь у розв'язанні життєвих питань, є нагромаджений народними уявленнями досвід організації стосунків людей з Богом, зі світом (тут важливий також досвід багатьох науковців, мислителів стосовно життя в діаспорі).

Задля забезпечення такого досвіду важливим є створення національного культурно-просвітницького середовища. Це означає передовсім урахування його складників, що стосуються менталітету, особливостей національного спілкування, побуту, національних традицій, звичаїв, обрядів, символіки, історії, літератури, релігії, мистецтва тощо. Хоча на полі національної культури відбуваються різні види діяльності особистості, однак розвиток її світогляду, емоційне збагачення визначаються виконанням культурно-просвітницької та творчо-розвивальної функції.

Звісно, що М. Шлемкевич збагачує свідомість навколишніх людей вищими духовними цінностями, пробуджує в них потребу жити і працювати для свого народу, усе більше розкриватися у своїх власне людських якостях, своїм прикладом утверджувати ті ідеали, які прищеплює дітям, вести здоровий спосіб життя, бути зразком поведінки. Він має характеризуватися належним рівнем інтелігентності, що зумовлюється найбільше його особистісними, світоглядними й духовними якостями.

Зміст культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича, що розкривається її пріоритетами, відображає увагу до людини, її духовного світу, потреб та характеризується уявленнями про становлення людини, мету виховання, увагою до можливостей народної культури. М. Шлемкевич справді був носієм культури, гуманістом, який любить людей, толерантним, тактовним, умів прощати (Рис. 1.3). Успішне розв'язання ним життєвих ситуацій було пов'язане з його комунікативними, волевими рисами, творчістю, а також із можливостями впливу на особистість.

Рис. 1.3 Пріоритети культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича

Публіцистична діяльність М. Шлемкевича, яка була одним із напрямів його культурно-просвітницької діяльності, завжди базувалася на прогресивних уявленнях про становлення особистості. Нове педагогічне мислення, вільне від схоластики, формалізму, догматизму, означає відмову від пристосуванства, безособистісної освіти, подолання відчуження науки від

практики, культури від самих науковців заради розвитку особистості та реалізації її потреб (Рис. 1.4). Відтак демократичне бачення процесу становлення особистості передбачає задоволення її моральних і світоглядних потреб.

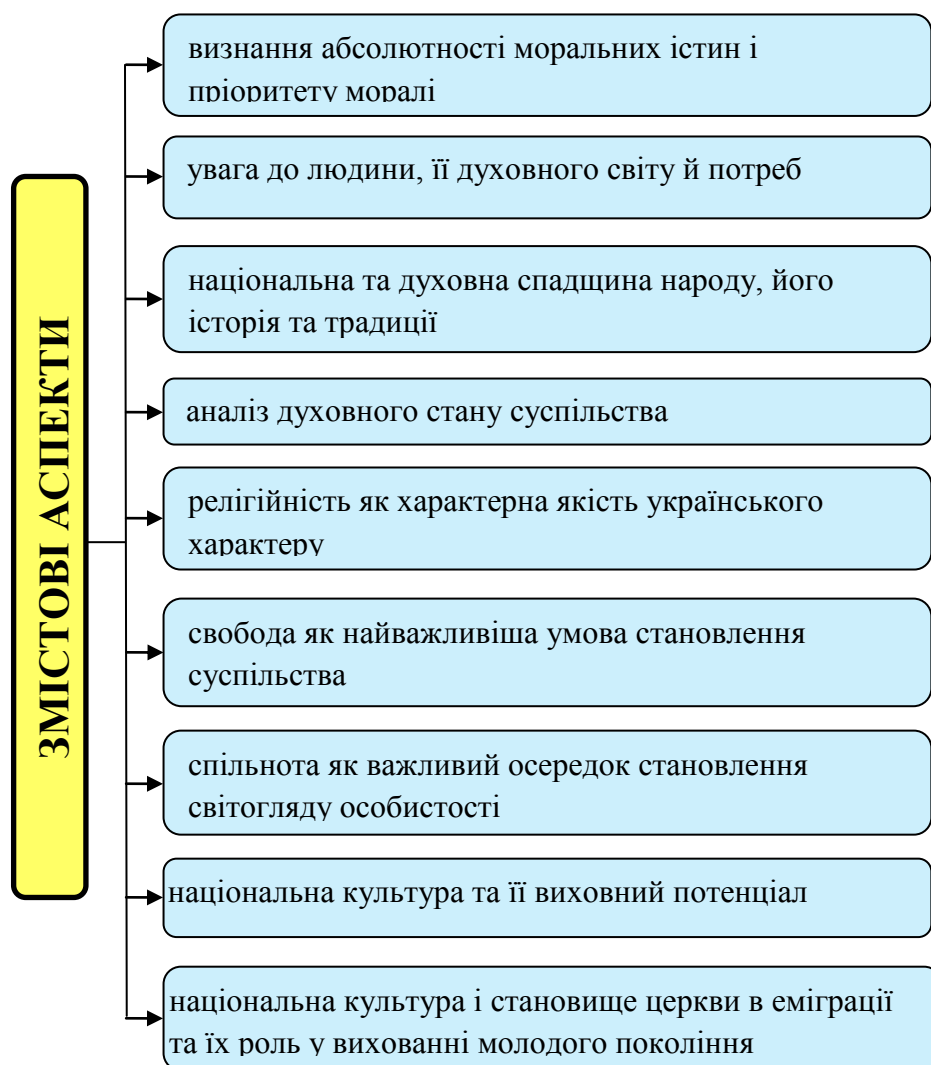

Рис. 1.4 Змістове наповнення культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича

Принцип демократизації передбачає становлення демократичної самосвідомості людини й формування на цій основі якісно нових суб'єктно-суб'єктних стосунків із людьми. Для звільненої від стереотипів старого мислення свідомості найбільшу цінність мають моральні якості особистості, її самовизначення, прагнення вдосконалюватися, що веде до найповнішої

самореалізації в житті. Зовнішнім виявом цих процесів є відхід від диктатури людини над людиною і реалізація права індивіда на вибір предмета, і способів діяльності та розвиток почуття відповідальності за власну діяльність, і самоініціативи як основної рушійної сили прогресу особистості. Конкретні процеси демократизації передбачають можливість вибору (освітнього закладу, предметів, спеціалізації, режиму діяльності установи тощо), відкривають простір для низки прогресивних змін і є, зокрема, основною передумовою вивільнення творчого потенціалу особистості, без чого її розвиток неможливий.

Постійно взаємодіючи з навколишнім середовищем, вона відчуває потребу визначити своє ставлення до цього середовища – і в царині моралі, і у сфері ідеології та політики. Функція педагога, отже, зводиться до того, щоб інформація, з якою особистість має справу, стосунки, у які вона вступає, умови діяльності – постійно підказували їй раціональне визначення свого ставлення до навколишнього світу.

Адже принцип гуманізації та духовності ґрунтується на визнанні пріоритету любові, справедливості, милосердя, чесності, правдивості, гідності, співчуття тощо, що трактуються в традиційно-християнському розумінні як чисті й недоторканні ідеали, які людина приймає за мірило своїх учинків і до яких повинна йти все життя. Мораль складає здорову серцевину людини, яка засвоїла її засади та право на власну ідеологічну та політичну свободу; ідеологізована істота без вироблених моральних засад – соціально небезпечна. Це означає, що виховання моральних якостей особистості є відправною точкою для виховання.

Потрібно вести роботу щодо захисту демократичних змін у житті, виявлення демократичної позиції, обґрунтування її логічності й доречності, яка не допускає приниження людини. І напрям професійної переорієнтації науковця полягає в русі від просвітництва до здійснення життєтворчої та культуротворчої місії. Створення системи цінностей, яка слугувала б

орієнтиром сучасного українського виховання, повинно, звісно, відбуватися в рамках духовності, духовних цінностей, які зумовлюватимуть настанову на відповідний життєвий вибір.

Єдиним підґрунтям для побудови національної системи виховання повинна бути національна культура, яка об'єднує звичаї, традиції, мистецтво, промисли, релігію, на основі яких формується національна свідомість народу. Національна система виховання використовує величезні виховні можливості народної культури – матеріальної і духовної, а саме: народних звичаїв і традицій, народного мистецтва (пісенного, музичного, танцювального, декоративно-прикладного тощо), народних промислів, народної моралі, народного знання про різні сфери життя і т. ін. Народна культура, як і вся національна культура (освіта, театр, архітектура тощо), відображає цілісний характер народу, його духовний світ, його історичний шлях.

У народній творчості, мистецтві, християнських традиціях знаходимо уявлення про цілі та завдання виховання. Прийдешні покоління переймають естафету життєдіяльності від старших. У праці «Верхи життя і творчости» М. Шлемкевич описує скрутні дні української свідомості – жовтень 1917 р., 1 листопада, 22 січня – зовнішні обставини були дуже тяжкі [277].

Для М. Шлемкевича завжди була важлива людина. «Людино, умій дивитись на людей», – писав М. Шлемкевич [287, с. 147]. У тогочасному суспільстві поглиблювалися процеси, які призводили до страждань людини.

Моральним завданням і обов'язком М. Шлемкевич та його соратники вважають побудову нового світу [173, с. 1–2]. Такі мрії дослідник називав відкриттям обріїв щастя. У промовах-доповідях він говорив про «звільнення духа для нових проблем» (про що свідчать передмови до журналів). Філософ писав: «Ще житиме у Шевченка візія вільного суспільства вільних родин» [277, с. 76]. І додавав: «Не з примусу і не тільки на основі закону, але щиро і

радо віддаватимемо кесареве кесарям. Але те, що Боже, і те, що українське, зберігаймо для Бога і для України!» [277, с. 41].

Доповнюючи політичний аспект книги-антології Юрія Лавріненка «Розстріляне Відродження», дослідник згадував трагедію революції і державності, що «потягла за собою трагедію і Тичини, і розстріляного відродження» [276, с. 14]. Він пояснював, що «сковородянство Тичини» є не лише виявом «суверенности духа», але і «втечі від суворой дійсности в замкнуту шляхетність» [276, с. 14]. Він радів, коли в суспільстві та свідомості українців проводилася реабілітація засуджених, обпльованих діячів української культури, процес «критичної реабілітації революції й держави 1917–1920 рр.» [276, с. 15].

На основі виявлення духовно-моральних орієнтирів формування свідомості особистості, різних соціальних аспектів людської діяльності М. Шлемкевич проаналізував вплив різних соціальних спільнот (основними є нація, родина, громада) та визначив їхню роль у становленні молодих українців. Головними чинниками національного становлення людини, як відомо, є дім, школа, церква, громадські установи, дитячі та молодіжні об'єднання, театр, кіно, преса, книга, телебачення тощо. Їхній позитивний вплив на виховання свідомого громадянина залежатиме, зрештою, від того, наскільки швидко вони самі стануть на шлях національного відродження. Можна також розкрити значення відповідних організацій, установ, які займалися національним вихованням (та організацією життя в громаді) українців щодо формування орієнтирів власного становлення. Зауважимо, що кожна із спільнот функціонує в культурно-просвітницькій (та публіцистичній) діяльності М. Шлемкевича.

Принцип орієнтації на національні цінності передбачає організацію системи освіти в країні відповідно до потреби й специфіки особливостей конкретної держави. Саме ці особливості визначають зміст і форми національної системи освіти, а запозичення й перенесення з одного

національного ґрунту на інший приречені на невдачу. Для того, аби школа була загальнодоступною, навчання – обов'язковим, освітою керував сам народ, виховання має будуватися на національній основі, бути народним. Чільне місце у вихованні мають посідати рідна мова дитини, історія, література, рідна культура.

Ця ідея знайшла логічне продовження й розвиток у творчій спадщині українських педагогів Г. Ващенка, С. Русової, І. Огієнка, Я. Чепіги, М. Галущинського, В. Пачовського, І. Ющишина та ін., які вважали, що діти від самого народження мають перебувати в рідному середовищі, у народній, національній стихії, збагачуватися своєю мовою, культурою – і на цій основі прямувати до пізнання загальнолюдського. Однак в умовах жорстокого переслідування всього українського здійснити й реалізувати їх на практиці повною мірою не вдавалося.

Якщо орієнтація на національні вартості веде до відновлення й оздоровлення духовного коріння людини, то цим процесам сприятимуть: відновлення її історичної пам'яті та національної гідності, зміцнення статусу рідної мови та участь у розвитку рідної культури, відновлення культу сім'ї та предків, участь у традиційних українських молодіжних організаціях, збереженні рідної природи, наближення дитини до релігії і церкви тощо. Зауважмо, що формування особистості передбачає поєднання в її свідомості національного й загальнолюдського. Становлення такої свідомості відбувається не на ґрунті якоїсь загальнолюдської культури, хоча жодне таке середовище не може обійтися без загальнолюдських вартостей, не може розвиватися, не спираючись на них. Саме в такий спосіб загальнолюдське стає органічною часткою національного.

Підривом власного коріння, писав дослідник, стали для української публіцистики алогізм (віддавання розумової праці під диктат пристрастей) та аморалізм (воля для влади за будь-яку ціну), неприродні для нашого духу

[277, с. 136]. Поривалися «зв'язки з найкращими традиціями дотеперішньої української творчості, особливо в публіцистиці» [277, с. 137].

Звісно, одне із завдань публіцистики – виявляти мотиви творів поетів, письменників. Шевченко – не лише поет, але й трагічний лицар правди. На думку М. Шлемкевича, глибинна верства світогляду Шевченка свідчить про прагнення до пошуку правди в житті. Шевченкознавство – це ціла література, ціла бібліотека, у якій знаходимо прізвища: П. Куліш, М. Костомаров, О. Кониський, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський та ін. дослідників змісту, видавців творів поета. Мрією і думкою глибокої верстви душі Шевченка є світ, у якому цінними є родина й суспільство родин [277, с. 76].

У тематиці творів поета багато місця займає доля й недоля дівчини, жінки, родини (поєми «Катерина», «Наймичка», «Відьма», «Неофіти», «Марія»). І в «Катерині», і в «Наймичці» поставлена проблема відповідності вчинків основному закону суспільства (ціна примирення зі світом – повне самовідречення, повернення до впорядкованого світу – повне переродження, повний розрив із провиною і її наслідками, символізований у психологічній площині божевілля Відьми, у моральній площині – прощенням провини злочинцеві у відношенні до неї самої [277, с. 87].

Мотив примирення через службу суспільству розгортається в «Москалевій криниці» і «Варнаку», а остаточне преображення – в «Неофітах» і в «Марії» [277, с. 91]. Це веде до сердечного захоплення «величчю життєвого шляху, навчання і жертви Христа» [277, с. 94].

Суперечливі мотиви, що розривають християнську свідомість, вважав М. Шлемкевич, – спасіння через правду-істину і любов та спасіння від понурої правди-помсти ... [277, с. 103]. Знайти інтеграцію цих мотивів підірване здоров'я поета не дало.

М. Шлемкевич завжди виходив із народних уявлень у публіцистичній діяльності. У зверненні до журналістів він закликав зважати на потреби народу, «першоджерел публічної opinio publico світу», «найповажніших органів

преси», відтак поважати установу, посвячену такій цілі, слов'янські відділи університетів, які допомагали б вирішенню завдання висвітлювати правду про Україну [289, с. 18].

«У первопочині було Слово. Тож чекаємо Вашого слова, українські журналісти, редактори. Воно повинно бути початком, розбудженням свідомости і совісти суспільства. *Vivos voко! Кличу живих!*», – писав М. Шлемкевич [289, с. 18]. Він мав на увазі боротьбу за свободу духу і державу.

В іншій статті М. Шлемкевич знову ж говорив про створення Фронту оборони української правди, організацію його штабу – Українського Публіцистично-наукового Інституту. Він наголошував, що в умовах психологічної війни в перших рядах мають стояти науковці, публіцисти, митці, письменники [279, с. 51]. Усі інші, вважав він, мають стати «помічною базою для бою духів». Висновок дослідник зробив такий: «Віriamo, що суспільство дасть можливість перейти від задумів до дії, від плянів до діл» [279, с. 52].

Зауважимо, у контексті закликів переходити до справжніх дій знаковою стала стаття «Від ідеї до дії», у якій дослідник називав головну мету – «боротьбу за світову опінію в користь України», що вимагає перегляду найважливіших довідників, з яких політики черпають відомості про Україну [278, с. 53]. Водночас М. Шлемкевич свідомий того, що для виконання цих завдань потрібна довга і вперта праця й боротьба. Відповідь на таку ситуацію він формулював так: потрібне терпеливе довір'я, оскільки високий рівень боротьби за Україну дозволить пам'ятати про неї майбутніми поколіннями. Наголошуючи ще раз на важливості інформувати світ і допомагати йому пізнавати Україну, дослідник вважав, що це завдання значно потрібніше для молодोї української держави, ніж для старих, знаних у світі держав. Звісно, будуть перешкоди й труднощі, але зможемо їх перемогти, за М. Шлемкевичем, терпеливістю і витримкою.

Як наголошував М. Шлемкевич, тогочасне українське суспільство вже не бачило свого справжнього стану, «вбивалося чадним димом похвальних пісень», тому не бачило відвертої, з любов'ю відкритої правди. Він писав: «...Окремі ексцеленції, світські і церковні, це зловіща завіса, що не дає бачити пропасті, в які разом із Вами котиться наше життя. Кадило роззброює критичну думку суспільства, а Вам дає намістку чистої совісті» [126, с. 1].

У численних архівних матеріалах знаходимо факти, які свідчать про розуміння стану тогочасного суспільства. Дослідник зазначав: «Серед душевно спаралізованої, зогнилої нації всі господарські здобутки стають ласою приманою й укінці безпечним віном для чужого здобичника. І навпаки, для душевно здорової, розворушеної й творчої нації не страшні тимчасові господарські утрати, її не лякають чужі кріпості. Вона може сказати про себе: хай бурять нам наші святині, хай нищать достатки, ми в три дні поставимо їх наново» [225, с. 15].

Великою помилкою вважав М. Шлемкевич невміння бачити патріотичним одностроєм «виразних патріотичних виявів», адже партійні члени стоять перед вибором між інтересами партії і символом держави-батьківщини в екзилі і часто покидають цей символ заради інтересів партії («як часто батьківщину і її живі символи поза Україною – державні і духові – заслонюють їм справи їхньої партії, їхньої організації») [192, с. 1].

Ідеологічні розмежування, партійна приналежність людей до різних партій часто призводили до негативних наслідків у їхній свідомості. М. Шлемкевич чітко називає причини такого роз'єднання: «І ми за європейськими зразками в московській перерібці поділились на десяток партій, як личить добре вихованому в науці XIX століття європейському народові. І ось той «добрий кожух, та не на нас шитий» привів українську революцію 1917 і наступних років до звиродження й упадку» [225, с. 19]. За словами дослідника, вкінці це призводило до усвідомлення «бажання жити в

духовім і матеріяльнім дозвіллі, жити плодами духа й працею минувшини» [225, с. 22].

Наприкінці 1964 – початку 1965 рр. М. Шлемкевич згадував про з'їзд українських письменників у Нью-Йорку з жалем, що на ньому не було дискусії. Вважав, що преса й самі письменники змарнували нагоду зацікавити суспільство словами літератури, адже при добрій організації такі з'їзди можуть стати культурними подіями, що залишать в учасників глибоке враження. Водночас оцінюючи релятивізм у полеміці, М. Шлемкевич писав: «Це ідеологія нового лицарства, що готове до боротьби за свою правду, але по-лицарськи шанує і правду свого противника. Тож перемир'я літературних напрямків не мусить бути ознакою знесилля, слабости, але лицарської душевної настанови, вирощеної свідомістю нашої доби» [302, с. 18]. Відтак гострота протистояння, за М. Шлемкевичем, згладилася. Він наголошує: нинішнє новаторство – завтрашня традиція; новаторство як шукання нових образів, настанов є основним завданням для письменника [302, с. 19].

М. Шлемкевич докладно описав стан української культури в діаспорі. Водночас від нагадує, що в попередніх випусках «Листів до Приятелів» проф. В. Кубійович знайомив читачів із проблемами культурної політики в діаспорі, а тут дослідник подає деякі матеріали Сесії для справ української культури, що відбулася в Торонто 28–29 березня. Звісно, М. Шлемкевич поділяє міркування В. Голубничого про те, що люди весь час змінюються, а культура кожної нації перебуває в процесі еволюції та змін [306, с. 36].

Далі дослідник відзначав мінімальні числа збереження української культури, які, на думку М. Шлемкевича та В. Голубничого, «при відповідній організованій виховній дії можна, певно, і побільшити» [306, с. 37]. Обидва схильні вважати, що те, які форми і який вигляд матиме культура, залежить від еміграції.

Роздуми над етнічною меншовартістю як причиною асиміляції супроводжуються словами: «...Тільки коли в світогляді людини переважає її

власний комплекс меншовартости, піддається вона асиміляції цілком. Це ствердження треба б покласти як наріжний камінь у будь-яку програму українознавчого виховання еміграційної молоді, якщо така програма справді покликана на те, щоб протистояти асиміляції» [306, с. 38]. Автор пояснював це так: «до українських виховних організацій та шкіл українознавства приходять молоді люди, які ніколи не бачили України, і вважають українство слабшим і менше вартісним у порівнянні з Америкою чи Канадою; причина – не тільки в культурному рівні родин, а й об’єктивний факт її несамотійності; відтак українська виховна система повинна знищувати всі сумніви й «розбивати всі можливі елементи комплексу меншеартости» [306, с. 38].

Водночас М. Шлемкевич наголошував, що при аналізі української культури (літератури, мистецтва, музики) не слід перебільшувати значення народної культури, фольклору та етнографії. Акцентувати треба, вважав він, на «класичності й розвинутості української культури» (вказувати на українські опери, малярство, скульптуру, архітектуру), підкреслюючи її оригінальність у порівнянні з іншими. «Так само і в викладах історії України, – писав дослідник, – треба переміщати наголос із козацької та стрілецької чи повстанської романтики на більш політичну, більш серйозну аналізу причин і обставин українських політичних неуспіхів, бо вони, а не романтика, важать тепер більше на умі сучасних поколінь еміграційної молоді, особливо тієї, що ходить до американських середніх шкіл» [306, с. 38–39].

М. Шлемкевич опублікував цикл статей (псевдонім – Р. Срібний) про еміграцію, УНРаду. «Тільки живі ідеї, свіжі задуми і почини... можуть тримати суспільство в формі і духовому піднесенні», тому закликає до щирості груп, які входять і які не входять до УНРади, в ім’я національного інтересу [223, с. 23]. В іншій статті автор говорить про місце внутрішньої еміграції в духовному аспекті і характеризує приплив нової еміграційної хвилі, що зберігає «символи нашої самотійної державности» [222, с. 30].

Відомо, що людина апріорі не може існувати поза спільнотами, і це означає, що люди об'єднуються в спільноти, а спільнота набуває властивостей, які притаманні її членам. Так, система національної освіти та виховання була створена українською спільнотою в еміграції наприкінці 60-х – на початку 70-х років XX століття. Активізація цього процесу відбулася з моменту створення Шкільної Ради у 1953 р. при Українському конгресовому комітеті Америки, яка була і є центральним органом української системи освіти в середовищі української діаспори, Української виховної системи у 1958 р., Світової Координаційної Виховно-Освітньої Ради при Світовому Конгресі Вільних Українців у 1967 р. Керівними органами Шкільної Ради є Управа Шкільної Ради, до складу якої входили Едвард Жарський (голова), Володимир Лотоцький (заступник голови), Михайло Лисогір (секретар), Микола Кокільський, Володимир Калина, Богдан Романенчук (референти), а також контрольна комісія (до складу педагогічно-дидактичної комісії увійшли Кость Кисілевський, Лев Ясічнук та ін.) [272, с. 1–2]. Рада при УККА виконує функцію Централі – центрального управлінського органу освітньо-виховним процесом української громади в Західній діаспорі [186, с. 46–48].

У процесі заснування Шкільної Ради при УККА було прийнято ухвалу, яка визначала мету існування шкіл українознавства: американські українці мусять зберегти рідну мову й культуру своїх батьків – і тоді стати повноцінними громадянами нової батьківщини [272, с. 1]. В ухвалі з'їзду також наголошувалося, що для цього треба бути ознайомленим з культурами хоча б трьох-чотирьох народів, отже передовсім володіти щонайменше трьома-чотирма мовами, щоб мати доступ до творчих культурних джерел народів.

Завдання щодо втілення цієї мети в освітньому процесі постійно перебували в полі зору Шкільної Ради, вона постійно наголошувала на важливості існування української школи, її творчого розвитку, відродження вікових традицій, культурних і духовних надбань українського народу, і саме

школа мала б стати в українській громаді першочерговою справою. Адже рідна мова однозначно залишалася засобом самовизнання в церковній, освітній, громадській сферах життєдіяльності, у збереженні етнічної самобутності, а українські школи бережуть мову й українську культуру. Шкільна Рада є громадською організацією, котра займається справою освіти українських дітей, улаштовує щорічні конференції чи семінари вчителів, курси для підвищення їхнього професійного рівня, сприяє методичному забезпеченню роботи шкіл українознавства.

Діяльність Шкільної Ради охоплює широке коло важливих питань і проблем, пріоритетними серед яких є розширення співпраці з освітніми центрами України з метою розбудови національної освіти в Українській державі й зарубіжжі. Національна освіта й українське шкільництво як вагомий чинник збереження самосвідомості поза межами етнічної батьківщини стали невід'ємною складовою життя української діаспори США. В. Семілетко зазначає, що «з плином часу, зміною історичних реалій освітня місія українських шкіл у США еволюціонувала від просвітництва через навчання письму у перших школах українознавства початку ХХ ст. до збереження етнічної ідентичності засобами мови навчання в школах, культивування окремих елементів культури, дотримання обрядовості в сучасних умовах. При цьому духовна місія – через українські школи і церкви виховати молодше покоління в любові до України і її народу – лишилася незмінною» [213, с. 342].

Аналізуючи уявлення про спільноти суспільства (державу, сім'ю тощо) – самотійні сутності, окремі субстанції, які не зводяться до взаємодії індивідів, розуміємо, що соціуми складаються зі спільнот. Відтак у соціумі діють такі закономірності – суспільні закони (що є законами діяльності) та закони спільнот (насправді закони життя).

За логікою виховання, як підкреслювали українські педагоги Я. Кузьмів, К. Ушинський та ін., до рівня духовного розвитку і зростання

моральних цінностей людина йде, плекаючи любов до рідного оточення, – від усвідомлення місця у власній родині, громаді, народі. Сьогодні всі складні структурні утворення, позначені переплетінням міжособистісних стосунків, представлені інституційними системами на зразок економіки, права, політики, науки дістали своє відображення в різноманітних концепціях, наприклад у концепції життєвого світу.

Філософи виокремлюють такі рівні впорядкованості становища людини: індивідуальний рівень, соціальний рівень та рівень, що стосується системи стосунків людини з природою. Відтак у соціумі людина виявляється як особистість у різноманітних формах – як усе суспільство чи окрема спільнота. Спираючись на розум, людина шукає саме раціональні засади до визначення життєвого шляху та створення певної ціннісної позиції, що свідчить про таке включення у спільноту, яке відбувається на рівні цього життєвого світу й означає, що людина вже не існує поза спільнотами, що, своєю чергою, є компонентами суспільної побудови, які функціонують у межах різних законів, системи або спільноти та суспільства. Такому розмежуванню життєвого світу та суспільства, звісно, передував процес визначення сутності соціуму. Адже будь-яке соціальне утворення необхідно розглядати як зв'язок певних дій людей, окремий продукт певної організації, «оскільки тільки вони можуть бути носіями орієнтованої дії, яка має смисл» [228, с. 14].

На рівні так званого життєвого світу (тобто його культурно-історичного образу, який виступає у свідомості людини як члена спільноти) особистість уже включена в певну спільноту й перебуває в комунікативних зв'язках з її членами. Саме так бачить динаміку життєвого світу М. Шлемкевич: родина – громада, а потім – церква – спільнота. Соціальні дії на кожному рівні забезпечують такі цінності, які стосуються цього життєвого світу. Ґрунтуючись на зв'язках у родині, громада поступово розвивається до складнішої територіальної спільноти, а далі – до «спільноти духу»

(релігійної, національної, культурної тощо).

Аналогічно з потреб зміцнення родини впливає також сутність формування свідомості кожної української людини. До того ж, важливо орієнтуватися на цінності, які забезпечують життєдіяльність родини. Тут ідеться про здатність поступатися власними інтересами, уболівати за членів родини та інтереси нації. Обов'язком родини має стати засвоєння нею моральних та національних цінностей, що однак не означає меншої уваги до становлення моральності в родині, виховання характеру, останнє забезпечує якісну підготовку до життя в сім'ї.

Поява різних спільнот, співтовариств, що іноді є антагоністичними, визначає таке їх формування, що веде до радикального перетворення світогляду індивіда та всього суспільства. На певному етапі розвитку суспільства постійно відтворюються соціально-економічні, фахові, демографічні, національні зв'язки (приблизно в таких самих пропорціях).

М. Шлемкевич вказує саме на такі типи об'єднань людей: спільноти (що створюють саме життя) і товариства (що створюються свідомо, на основі складеного статуту). Родина є прикладом першого об'єднання, а для другого характерна кооперація, акційна спілка. М. Шлемкевич заторкує й аспект відступництва, зради у відносинах між членами спільноти.

Точаться дискусії з приводу джерел і витоків нації як соціальної спільноти. Звісно, тут треба зважати на об'єктивні чинники процесів творення нації та усвідомлення приналежності до неї. Тоді характер кожної людини як її члена складається як національний характер, і його типові особливості засвоюються безболісно й легко, але виробляє також уявлення, характерні тільки для неї, оскільки певним чином працює і виявляє конкретні схильності. У цьому контексті М. Шлемкевич наголошував на формуванні ідей, що мають залежати від їхнього провідника, шукати у нього відповідей на всі питання. Галичанам як «племені організованої пересічі» М. Шлемкевич відводив особливу роль [282, с. 70]. Адже їхніми завданнями

є допомога в оформленні різних починань. С. Грабовський пише, що Галичина стала насправді осердям самосвідомості народу, своєрідним каталізатором усіх процесів в Україні [57, с. 31].

Основною «правдою-інтуїцією» у ХХ ст., якій бездоказово вірять і яку носять, як вважав М. Шлемкевич, є кожна людина (і кожна здорова культура). Відтак М. Шлемкевич писав, що для кожного важливого для нації періоду центральною стає саме «правда-справедливість» [277, с. 96], хоча не можна сприймати, що наш народ є вічним шукачем справедливості та мрійником. Ідею справедливості дослідник вважав наріжною якістю кожної нації, без якої спільнота, що формує націю, перевтілюється в «спільноту мрійників». Можливість побудувати справедливе суспільство є запорукою для доброго ладу ідеального суспільства. Водночас механізм функціонування спільноти для М. Шлемкевича означає обмеження негативного впливу на кожну особистість, подолання її страждання.

Як відомо, спільноту «діаспора» М. Шлемкевич подавав як «українську інтелігенцію вільного світу», а спільноту «церква» – як спільноту «віри з розкиданих громад». І лише духовні зв'язки можуть творити справжню спільноту, – вважав М. Шлемкевич (маючи на увазі суспільство в діаспорі) [277, с. 140].

Деякі статті у «Листах до Приятелів» М. Шлемкевич присвятив церковним темам [294; 310], у яких висвітлив завдання української церковної політики, зробив огляд деяких церковних подій, застеріг від небезпек протистояння церков. Він називає три прокляття української історії: «польський наступ із заходу, московський із півночі і рідна анархія серед нас» [294, с. 26]. Головні завдання, на думку дослідника, – «відновити й утвердити організаційну єдність Української Католицької Церкви» та «встановити християнський мир між українськими християнськими церквами» [294, с. 29].

На координацію дій владик і чинів звертав увагу і соратник

М. Шлемкевича Володимир Кубійович. Водночас він радив обережно робити зауваження щодо церковної діяльності, щоб не підштовхнути до роз'єднання в українській спільноті [152, с. 19].

Якщо формування особистості здійснюється через проведення громадських заходів і долучення до громадсько-патріотичних організацій (ознайомлення з національною символікою, участь у громадських мітингах, акціях), то формування почуття власної гідності, незалежності, самовідповідальності, прагнення до свободи потребує аналізу спільноти «громада» й механізму її функціонування.

Отже, поняття «спільнота» у М. Шлемкевича стосується і родини у вузькому значенні, і України – у широкому (а також баченням громади, держави, діаспори як людських спільнот). Вони не суперечать одні одним, а радше взаємодоповнюються. Спільнота не здатна існувати інакше, як тільки в сумі окремих повноцінних особистостей. Механізм функціонування кожної такої спільноти в житті М. Шлемкевича, засвоєння ним соціального досвіду стосуються і формування ідеї, пошуку способів досягнення правдивості та справедливості, і стримування людини від злих намірів і вчинків, визначення шляхів обмеження дії негативного впливу на неї, а також навіювання оптимізму, позитивних вражень.

Культурно-просвітницька діяльність М. Шлемкевича здебільшого передбачала відстоювання права українського народу на власну державу і здійснювалася через участь у національно спрямованій діяльності в українських громадських, культурно-просвітницьких та педагогічних товариствах. У цій діяльності М. Шлемкевича знайшли відображення особливості його світосприймання, основні напрями практичної діяльності як філософа, науковця, громадсько-політичного й культурно-освітнього діяча. Визначення М. Шлемкевичем ідеального суспільства пов'язане з формуванням свідомості української молоді, осягненням ідей правди і

справедливості в середовищі різних соціальних спільнот, як-от: нація, громада, родина.

Висновки до розділу 1

Виявлено, що широка ерудиція, висока культура спілкування, порядність, енциклопедична підготовка сприяли активній культурно-просвітницькій і публіцистичній діяльності М. Шлемкевича. На основі аналізу джерельної бази дослідження встановлено, що він завжди позиціонував себе як відданий борець за українську національну ідею, рідну мову, історію, культуру. Його органічною потребою стала участь в українських громадських організаціях і товариствах, що мали яскраву національну спрямованість, а змістом цієї діяльності було пропагування просвітянських ідей та поширення національних традицій серед широких верств населення. Вагома біографічна віха М. Шлемкевича – журналістська, редакторська та видавнича діяльність: М. Шлемкевич – головний редактор та активний дописувач журналів «Перемога» (що виходив у м. Львові протягом 1933–1939) та «Листи до Приятелів» (1953–1966), організатор видавництва «Ключі».

Аналіз життєвої і творчої спадщини М. Шлемкевича дозволив дійти висновку, що наука, мистецтво й віра посідали чільне місце серед джерел формування світогляду філософа. Світобачення М. Шлемкевича корелює з прогресивними тенденціями удосконалення суспільства, відображає розвиток творчих ідей науковців-демократів і втілюється в практиці суспільних перетворень.

Виокремлено такі основні етапи формування світогляду М. Шлемкевича: *перший* (1919–1929) – теоретичного обґрунтування педагогічної антропології; *другий* (1929–1945) – узагальнення проблеми українського виховного ідеалу; *третій* (1945–1966) – трансформації

змістового наповнення виховання характеру української дитини та етнокультурної самобутності українців. Життя М. Шлемкевича в кожному з цих періодів відповідає моральним орієнтирам його світогляду.

Визначено чинники формування світогляду М. Шлемкевича на тлі суспільно-політичного життя Галичини й української діаспори (родинне середовище, соціокультурні умови, соціальне оточення) та висвітлено пріоритети культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича (моральні та національні цінності, патріотизм, родина, соціалізація особистості, етнокультурна самобутність українців в умовах діаспори) і їхню роль у формуванні національної свідомості українців. У просвітницькій діяльності педагога-філософа пріоритетним було створення умов для гартування волі, витривалості, бажання бути потрібним своїй державі (статті «Війна духів», «Від ідеї до дії», «Слово» і нові слова», «Ревізія в щирості і ясності» та ін.). Обґрунтовано доцільність формування таких цінностей, як любов, милосердя, гуманізм, жертовність, толерантність, доброта, чесність, щирість, українська ідея, патріотизм, дотримання народних звичаїв, історична пам'ять, національна свідомість, національна гідність, самопожертва в боротьбі за свободу нації, демократизм, свобода, пошана до праці, самовідповідальність, витривалість, воля, мужність, працьовитість, самокритичність, цілеспрямованість та ін.

Відповідно до концепції М. Шлемкевича, до рівня духовних цінностей і вироблення моральних чеснот людина йде від усвідомлення свого місця в родині, громаді через плекання любові до рідного оточення (за логікою виховання). Він обґрунтував два типи людських об'єднань. Це – спільнота, яку створює саме життя, і товариства, які постають свідомо, як вияв невимушеної волі на основі укладеного зусиллями розуму статуту. Ґрунтуючись на родинних зв'язках, «спільнота крові» поступово розвивається до ширшої та складнішої «спільноти спільного проживання»

(територіальної спільноти) і далі – до «спільноти духу» (релігійної, культурної, національної).

Основні результати дослідження за першим розділом дисертації представлено в 10 публікаціях автора [60; 61; 62; 63; 64; 65; 317; 318; 321; 325].

РОЗДІЛ 2

ОСВІТНЬО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА

У розділі висвітлено педагогічний потенціал творчої спадщини М. Шлемкевича й визначено можливості використання доробку вченого в умовах трансформації просвітницько-виховної системи в Україні та для становлення й розвитку сучасної української освіти. Це втілено крізь призму уявлень дослідника про педагогічну антропологію, виховний ідеал, етнопедагогічні та етнопсихологічні засади виховання характеру української дитини, практичні аспекти розвитку її духовної сфери, що передбачає суттєві зміни в безпосередній практиці усвідомлення ролі людини та традиційних цінностей суспільства у світі, а також веде до збереження й відтворення генофонду нації, активізує роль кожної окремої людини в суспільстві. Виявлено пріоритетні напрями впровадження світоглядних ідей та творчого доробку М. Шлемкевича в сучасну освітню практику як творчу екстраполяцію його уявлень про людину як предмет виховання, а також визначення орієнтирів формування свідомості молодих людей, розширення методичного впливу та вдосконалення шляхів становлення духовності молоді, популяризації виховного потенціалу вченого. Актуальними та доцільними для їх застосування у різних освітньо-виховних інституціях є тенденції розширення арсеналу методів розвитку духовної сфери українців й удосконалення шляхів становлення їхньої моральності, подальшого врахування етнопедагогічних засад й етнопсихологічних особливостей у формуванні характеру української дитини, використання можливостей родини, громади, церкви, їхньої соціальної взаємодії у формуванні цінностей, норм і правил життєдіяльності, щодо поступового переходу від

територіальної спільноти до спільноти релігійної, культурної, національної, загальнолюдської.

2.1 Педагогічна антропологія М. Шлемкевича

На початку ХХІ ст., коли постало завдання з'ясувати у філософському вимірі підвалини майбутнього, визначити пріоритети у ставленні до людини, її природи, а звідси – і ґрунтовно осмислити і переосмислити фундаментальні категорії людського буття, співіснування зі світом, співжиття з іншими людьми та Богом, актуалізувати ті погляди на людину, її внутрішній світ, унікальність, які вже були артикульовані на різних етапах її пізнання і пізнання.

Питання трактування сутності людини – важливе світоглядне питання, що визначає аксіологічні орієнтири виховного процесу. На жаль людина перестала сприйматися як автономний центр, її життя розчинялося у суспільному класі, політичній партії чи державі, які приймали рішення замість неї. Як результат, людина «відчужувалася від себе самої», відбувалася так звана дегуманізація людини. Це при тому, що жодна жива істота в перші роки свого життя не є настільки залежною від інших, як людина. Становлення людини відбувається не лише через власні внутрішні здібності; важливу, якщо не головну, роль відіграє досвід інших людей, що імплікується в традиціях, вихованні, навчанні.

Домінування раціоналізму, на думку багатьох сучасних дослідників, призвело до втрати гармонії та рівноваги в суспільстві та житті кожної людини. Надмірний раціоналізм людської діяльності зазнав такого розвитку, що в багатьох випадках витіснив зі свідомості людини духовне, призвів до безхарактерності та інфантильності багатьох людей, здеформував психіку людини, особливо молоді, інспірував почуття безсилля, тривоги, навіть песимізм і відчай. Сьогоднішній час – це час зрушень та пошуків, краху

старих і народження нових сенсів, змін та сумнівів; його оцінюють як переломний період історії європейської цивілізації, який спонукає до вибору орієнтирів. В ідеалі, він має вести людину до прогресу, гармонії, до самовизначення й реалізації в житті. Зрештою, як підкреслював В. Янів [314, с. 154–162], маємо тут велику небезпеку: зосередження на потребах та інтересах людини, відхід від саможертвності, культивування прагнення до насолоди і матеріального задоволення загрожують розвитком егоцентризму й цілковитої байдужості до потреб інших. Такі антропоцентричні уявлення про місце людини також є свідченням бездуховності, ведуть до деградації людини, порушення здорової організації суспільства.

Проблема людини – засаднича у світовій філософії. Буття людини охоплює різні виміри (тілесність, свідомість, соціальність, духовність). У кожному історичному епоху проблема людини та її буття розв’язувалася по-різному, постійно змінювались пріоритети та аспекти її осмислення.

Відомо, що людина, яку різні науковці-гуманітарії трактують по-різному, до сьогодні залишається основним об’єктом рефлексії, змінюються лише пріоритети та аспекти її осмислення, стратегічні орієнтири в освіті. Людина – не лише фізична, а й духовна істота, відтак не може бути зведена тільки до законів матеріального існування.

Проблема людини – одна з центральних у творчій спадщині М. Шлемкевича. Сьогодні важливо з’ясувати погляди на людину, усвідомити потребу пізнання людини, вивчення її особливостей, ґрунтовно осмислити її природу.

М. Шлемкевич зауважує, що Європа в другій половині XIX – на початку XX ст. – «це Європа в англійській одежі». Усі різноманітні позитивістичні тенденції у мистецтві, світогляді мають свій початок в Англії. Водночас він наголошує: «Сучасний націоналізм відкидає англійську поволоку. Націоналістичні рухи намагаються знайти кожен для своєї нації відповідну форму. Це не якась дивна й невинуватана забаганка. Народи

пережили жахливий досвід і на собі перевірили й переконалися, до чого доводять націю чужі невідповідні установи й сліпо прийняті чужі порядки» [225, с. 18].

Теоретична інтерпретація педагогічних явищ і процесів, розв'язання важливих питань виховання людини неможливі без аналізу основних філософських ідей, що визначають орієнтири сучасної освіти. Передовсім з'ясуємо християнську позицію М. Шлемкевича в поглядах на людину як творіння Боже, якою вчений стверджував думку про високу цінність людини. Ідея об'єктивної необхідності людини знайшла продовження у творчості С. Франкла: людина потребує ствердження своєї досконалості, не обходиться без Бога, а Бог потребує індивідуальності людини [260].

За святоотцівською традицією, термін «подоба» одностайно визначався як моральна досконалість. І. Дамаскин підкреслював, що вислів «за подобою» означає уподібнення Богу в чеснотах, наскільки воно можливе для людини [73, с. 15]. Вислів «за образом» вказує здебільшого на вищість людини і її владу над усім (Іоан Златоуст), основним елементом цього поняття виступає категорія свободи (саме вона є основною ознакою особистості). Неабияке значення для розуміння проблеми виховання має догмат про Боговтілення, який є визначальним і для всієї християнської філософії. Ідея Боговтілення надає людській природі безмежної глибини, підносить її гідність. Це означає, що людина безмірно дорожча за всі скарби на землі, за весь всесвіт.

Водночас, як фізична істота, людина живе згідно із законами матеріального світу, а як істота духовна, вона не може бути зведеною тільки до цих законів. Відтак людина є істотою двоєдиною. Визначаючи сутність людини як предмета виховання, К. Ушинський спонукав усіх педагогів до активного її вивчення [130]. Перебудову виховання людини вони мали б пов'язувати насамперед з можливістю відходу від матеріалістичних засад виховання та побудовою його на системі духовних цінностей.

Християнська антропологія, на відміну від антропології античної, передовсім класичної грецької, формується в координатах теорії «персоналізації» людини. У «Сповіді» А. Августина простежуємо ідею її спрямованості на пізнання і пошук самої себе [211]. Крім того, людина має усвідомити принципову діалектику свободи волі. Августин, Я. Бьоме, В. Скотт та інші мислителі розвинули уявлення про свободу як про феномен, що породжує добро.

Представників персоналізму об'єднує переконання в особливому становищі людини у всесвіті, її унікальності та неповторності не тільки порівняно з об'єктами позалюдської сфери, але й у ставленні до інших представників людської спільноти. Таке трактування можливе лише при осмисленні людини крізь призму категорії суб'єктності та моральності. Поняття «персона» як засадниче в системі персоналізму стосується духовного світу людини. Персоною є те, що найблагородніше в ній. Тому найважливіше для людини стає сприймати своє життя не лише на рівні простого буття – замкнутого, обмеженого, тлінного, минулого, приземленого. Християнське світосприйняття та світорозуміння означає здатність побачити не тільки зовнішні, тобто видимі й доступні, аспекти свого життя, а й заглибитися у внутрішній вимір свого існування і там відшукати джерело неповторності свого буття, і як спроба осмислити феномени Божої любові та жертви [73, с. 25]. Треба також зосередитися й на тому, що є в кожній людині унікальним, неповторним і через що вона є не лише видовим індивідом, а й особою, суб'єктом. Отже, людина визначається не через світовідношення або власну природу, а в контексті її взаємин із Абсолютом, Богом [258, с. 112].

«Подоба» співвідноситься із духовною досконалістю людини, уподібнення Богу в чеснотах, наскільки воно можливе для людини, «образ» – зі свободою як основною ознакою людини. Людина як образ Божий здатна ділитися з іншими людьми духовними цінностями і прагне бути причетною

до духовного багатства інших. Будь-яке прагнення віддавати і приймати за своєю суттю зорієнтоване на іншу людину і на суспільство. Кожен християнин повинен дбати про те, щоб подолати в собі природні схильності до злого, які заплямовують душу, і підтримувати добрі нахили. Рух до досконалості має стати змістом життя християнина.

На думку багатьох сучасних гуманістів, науковців, у т.ч. М. Шлемкевича, саме в рамках християнської філософії можливе найповніше осягнення сутності людини, що стане основою сучасних підходів до визначення її ролі в суспільстві. Християнська виховна традиція трактує людину як істоту, що завжди вдосконалюється, стає кращою, обирає свій життєвий шлях, і це неможливо зробити без неї самої. У цьому зв'язку людина повинна себе бачити відповідальною перед Богом, рівно ж бути активною та наполегливою в досягненні своїх цілей.

До проблеми людини звертався Є. Маланюк (1897–1968). Так, у праці «Нариси з історії нашої культури» відомий український письменник, націософ рефлексує над типом людини Шевченка. У людині Шевченка Є. Маланюк робить акцент на її «повноті», «гармонійності». Ця людина не добра і не зла. Мислитель пише, що «Шевченко зцілив, скомасував і – Духом Нації натхнувши – віродив і утвердив Українську Людину» [168, с. 80]. На нашу думку, М. Шлемкевич і Є. Маланюк представляють «шевченкову» людину позитивно і здатною до створення держави.

Сучасний дослідник Г. Аренд проблему людини розглядає крізь призму трьох найголовніших видів її діяльності – праці, роботи, дії, пов'язує з умовами існування й проживання, тобто актуалізує соціально-матеріальний вимір її буття [7]. Т. Біленко осмислює проблему людини в лінгвополітичному контексті, веде мову про соціальну заангажованість громадянина, який свідомо включається до політичних процесів; вказує на суперечливу генезу поглядів на політику, державу, перспективи суспільного розвитку, активним членом яких є людина [20]. А. Гордієнко експлікує

розуміння сенсів людського буття, наголошує на трагічній долі його традиційних цінностей [52]. В. Табачковський рефлексує над цілісністю й унікальністю вікової, статевої і етнонаціональної визначеностей людини, називає найвищі духовні поривання людини та досліджує хронотопну зумовленість її буття [242].

Душу традиційно розглядають як особливу силу, що міститься в тілі людини. Для М. Шлемкевича, душа – «це не та внутрішня суцільність вашого я, що її чуєте, що її переживаєте. Ні! Душа – це в'язанка різних відчуттів – елементів, так само як пр. камінь це в'язанка хімічних первнів. Поза тією сумою елементів немає ніякої душі, ніякого я. Ось погляд позитивізму» [225, с. 47].

Зауважимо, що в сучасній науці виокремлюють три аспекти, у межах яких описується душа: структурний, змістовний, генетичний (або субстратний). Структурний аспект висвітлює такі душевні явища, як почуття, бажання, відчуття, переживання, мислинневі процеси, знання. Конкретний індивідуальний комплекс бажань, емоцій, переживань, думок передбачає зміст душевного знання.

М. Шлемкевич виділяв декілька її іпостасей, «з'яв»: «логос», «етос» та «ерос». Першому вираженню приписується здатність людини світоглядно осмислювати життя, другому – здатність до впорядкування його, життя, а третьому – уміння розрізняти красиве і потворне. На думку М. Шлемкевича, суспільство тримається на «порядних людях», а не «на геніях і не на героях» [287, с. 70], саме моральні цінності «порядної людини», її спосіб життя приборкують бажання виходити за межі суспільного чи родинного обов'язку. Водночас наявність еліти не дозволяє «порядній людині» перетворитися в натовп; «масу порядних людей перетворює в суспільство людина вищого порядку, утілення вищого морального ідеалу» [287, с. 70].

Звісно, буття людини охоплює різні виміри (тілесність, свідомість, соціальність, духовність), які сукупно уможливають проживання такої

складної істоти, як людина. Як фізична істота, людина живе в єдності своїх матеріальних та духовних проявів (дух обтяжений тілом, а тіло – одухотворене). М. Шлемкевич саме представляв людину як істоту духовну та соціальну, тому підкреслював єдність у ній матеріального та духовного.

М. Шлемкевич усвідомлював особливу вагу духовної культури. В архівних матеріалах знаходимо такі роздуми: «Немає нічого в зовнішнім людським світі, що найперше не було б здійснення в духові. Таке переконання наших днів. Воно суперечне поглядів, що ще де-не-де сохлими бадиллям торчить із минулого століття, коли-то вся духовна культура вважалася тільки надбудовою одиноко рішальних господарських відношень, або тільки епіфеноменом – післяз'явою рухів матеріальних частинок [225, с. 13]. Далі філософ продовжує: «Це справа духового росту... української нації, справа її душевного здоров'я» [225, с. 15].

Хоча людина і складається із матеріального та духовного, все ж вона єдина, так би мовити – цілосукупна. Існує єдиний центр людини, єдине людське «Я», яке традиційно називається людською духовністю. Досліджуючи особливості українського життя, М. Шлемкевич керувався головною засадою, яка полягала в тому, що важливою функцією впорядкованості цього життя є здатність надавати ясні форми природному станові душі, зорганізувати «духовість».

Для свідомості людини, головно інтелігентної людини, найважливіші є дві ділянки духовної культури: ідеологічно-світоглядна й мистецька. Так, ідеологічно-світоглядна ділянка встановлює порядок ідей, порядок думок, а мистецька ділянка визначає сферу почувань людини.

Наприклад, література як нетеоретична форма філософування дозволяє людині відчутти світ, сприймати його глибше й безпосередніше. М. Шлемкевич писав, що вони пов'язані між собою співпрацею, але постають окремо і не можуть втратити своїх основних прикмет (інакше це був би поворот до душевного хаосу, повернення до первісної природи). За

М. Шлемкевичем, ознакою правди твору є здатність зворушувати читача, слухача, глядача. Дослідник наголошував, що в такому відношенні мистецтво виконує справді суспільні функції: «У мистецтві те глибоке, невикористане, придавлене визволяється в ясно оформленому образі» [287, с. 74].

Світоглядний вияв душі М. Шлемкевич оприявнив через модель української людини. Це «старосвітський поміщик», найбільшим клопотом якого було: «а що ми покушали б, матушка?»; «гоголівська» людина, яка, попри любов та прив'язаність до України, впліталася в життя Російської імперії. Тип «сковородянської» людини, за М. Шлемкевичем, означає тиху відданість духові без огляду на потреби нового життя [287, с. 20]. «Сковородянська» людина не прийняла російської дійсності, але й не прирівнялася до старосвітського поміщика – кращого світу вона шукає у своїй душі, у самовдосконаленні. Водночас в українській історії є яскраві приклади героїзму, патріотизму, відваги тощо. М. Шлемкевич виводив тип української людини – так звану «шевченківську людину», яка чекала «апостолів правди й науки» [287, с. 21–22].

Як бачимо, на противагу трьом попереднім типам, М. Шлемкевич підносить гасло людини, осередком світогляду якої є наука, а головною рушійною силою розум – «Борітеся – поборете!». Автор ідеалізував це поняття, свідомо приписуючи людині ті риси, які можна віднести до розряду утопічних ідей. Це щось на кшталт створення «шевченківською» людиною суспільства «вільних духів», держави «вільного духу».

«Сильна» людина – це людина хліборобського класу, пролетарського класу та людина ірраціональної волі. Цілком поділяємо думку автора, що на чолі держави повинна стояти «сильна» людина. Але, гадаємо, цього не можуть зробити ані хлібороби, бо вони сильні лише духом, ані пролетарі (клас мас), які втрачають свою однорідність, якщо немає одного керівника: ані люди «ірраціональної волі», радикальні погляди яких суспільство відкидає. У висліді ми отримали «розщеплення українського духу».

М. Шлемкевич пояснював це так: «хліборобська кляса в своїх поміщицьких верхах вимерла або була знищена соціальною революцією. Селянство на сході загнане у колгоспи, на заході ожебрачене польською господарською політикою. Сильна людина, сперта на пролетаріят, згинула в зударі з московською сильною людиною. Ірраціональний волюнтаризм топився в мріях і деклямаціях про силу» [287, с. 132].

Отже, філософсько-рефлексивне трактування феномену людини як соціальної істоти найповніше викристалізувалося в праці М. Шлемкевича «Загублена українська людина». Змодельовані філософом українські антропологічні типи не втратили актуальності і в наш час. Представляючи моделі людини, М. Шлемкевич наголошує на необхідності прийняття «порядної людини», «ідейної людини», «людини-героя» і «людини-революціонера»), оскільки «без ідейної людини суспільство не існувало б» [287, с. 72].

За М. Шлемкевичем, «порядна людина» є основою ієрархії людей, і над нею вивищується мистецька, політична чи духовна еліта, а допомагає при цьому суспільству у забезпеченні його ж існування «ідейна людина». У такій суспільній ієрархії гармонійність постає як органічна складова впорядкованого життя української людини. Водночас мислитель підкреслював, що «до героя і до революціонера не стосується закон порядної людини в його повній суворості», адже «коли дзвенить зброя, мовчать закони. І герой, і революціонер стоять в обличчі смерті, і ця її близина, небезпека – звільняють їх від закону, що обов'язує в нормальній ситуації» [287, с. 73].

Дослідник розмірковує далі: «В людській душі є добро і зло, правда і брехня... І так у кожній душі живе щось із аскета і щось із Дон-Жуана, і в душі праведної матрони прокидається іноді щось із мадам Дюбаррі... Суспільство поблажливо дивиться на романтичні прогріхи великих поетів, мистців-малярів, музик...» [287, с. 74]. Тут М. Шлемкевич пояснив: «Та при

вибачливості до деякої міри, все ж і тут тиск моралі порядної людини очевидний» [287, с. 75].

Філософ-гуманіст доходить висновку: «Людина – це слаба істота, і треба бути вибачливими до неї, до її слабостей. Вона хоче жити, улаштуватись, мати вигоду. Це нормальні і здорові явища. Це ми всі, це ми такі! Але коли ті людські влаштувальні потреби і слабості вивищуються в чесноти, коли вони стають мірою цінності людини, тоді суспільство починає загнивати. Тоді треба, тоді конечно треба когось, хто взяв би на себе немилу роль, що її своєю ролею вважав колись Іван Франко: – роль сторожа-собаки, що гавкає раз-у-раз, щоб совість суспільства не заснула...Тож уважаємо щастям, коли час-до-часу прорветься різкіше слово правди в суспільстві. Тому вибачте і нам, вибачте всі, що хочете спати, коли Вас будитимемо». І продовжує: «Є люди, що при всіх переворотках і режимах виявили особливі здібності пристосуватись і улаштуватись. Це своєрідна проворність, і даремне аж дуже осуджувати її. В служебній функції вона може навіть пригодитися суспільству. Тільки щоб того роду проворні люди не хотіли ставати вчителями чеснот і патріотизму... Але від тих, що хочуть бути провідниками духа й життя, мусимо вимагати більше!»: «Людина – як місто. В її душі є ясні бульвари і темні провулки, добро і зло. Так і в душі суспільства. Так і в нашому житті. Тільки не примикаймо очей на ті темні околиці і не даваймо їм поширяти свої райони в місті наших душ і нашого суспільства. Засвічуймо лампи: – хай буде ясно!» [312, с. 1].

Ці слова – як глибока гуманістична теза, адресована вчительству на перспективу. Педагоги повинні виходити з уявлень про людину, яка не може бути ідеальною. Адже, окрім добрих нахилів, у ній є також злі наміри, схильності, думки. Дослідник вказував також на той факт, що суспільство завуальовує негативні риси, стирає межі індивідуальності (як і неповторності).

Зауважимо, що не можна одними лише наукою та розумом розбудувати сильне та морально здорове суспільство. Адже ті категорії, які М. Шлемкевич зараховував до розряду божественних (правда, поступ, воля), притаманні лише сформованому суспільству, де панують сила, влада, закон та порядок. «Вільний дух», який сам визначається, який не приймає традиційні догми, для якого є характерні ясна та незалежна думка (і в якому автор вбачав ідеал людини), – частково негативістські риси, що не можуть стати підґрунтям здорового суспільства. Вільнолюбство, вільнодумство, неприйняття – риси, характерні радше для анархізму, аніж для чіткого державного устрою. М. Шлемкевич зазначав, що для створення й утримання держави потрібна «сильна» людина, а не людина «вільного духу».

Опинившись в еміграції, українська людина часто сліпо пристосовується до життя та матеріальних цінностей іноземців (якщо немає власної еліти) [8, с. 5–9]. За В. Артюхом, перемагає песимістична установка українців щодо власної історії, і це засвідчили, до прикладу, події після Другої світової війни.

Звісно, не можна цілковито поділяти песимістичну установку автора, який бачить у «старосвітському поміщику», «гоголівській» та «сковородянській» людині всю багаточисельність української ментальності певної історичної епохи. Не кожен українець був обмежений вузькими прагматичними інтересами, не кожен був псевдопатріотом та перекінчиком. Ми ж акцентуємо на матеріальній та духовній площинах життя людини.

Розщеплення людини призвело до її розгубленості: «на великому роздоріжжі ні нової ясної мислі, ні золотої мислі, ні Божого слова» [287, с. 37]. Відтак М. Шлемкевич сумно резюмував: «Неначе коштовні вази, формувалися й різьбилися в наших душах системи світогляду, морального порядку життя, ієрархії цінностей, і система опанованих і упорядкованих мистецтвом почувань. І ми бачили, як одна по одній розбивалися ті вази, і ми ходимо сьогодні по їх череп'ї, ранючи босі ноги» [287, с. 131].

Зауважив філософ й інший вимір ментального буття: «Людина не любить питань, що каламутять спокій і тривожать... В здоровому суспільстві звичайно виходять на верх здібніші, характерніші люди розуму й волі. Вони творять провід. А суспільство платить їм за це не конечно достатком чи багатством, але передовсім пошаною, доброю славою, признанням... Така влада тримається характерністю своїх представників... В недужому суспільстві немає такого постійного добору кращих. ...Крайня пора, щоб люди розуму, характеру й доброї волі зрозуміли зловіщі знаки і понад усі провінційні й партійні поділи, спільним зусиллям протиставились лихові, що знижує рівень, підточує, що ослаблює наше суспільство внутрі і підриває його повагу на зовні» [92, с. 1–2].

Учений-філософ тонко підмітив пошуки й метання розщепленої найбільше волею зовнішніх обставин української душі, запитуючи: «Порожнеча в свободі мучить до розпуки» [199, с. 1]. І відразу відповідав: «Людина, що думає, мусить, заповнити порожнечу в свободі глибшими змістами, добутиими з власної душі» (а не достатком, радістю тіла) [199, с. 1]. Якщо розгубленість українців М. Шлемкевич трактував як трагедію, що насправді (і це видно з вимог часу), стає перехідним етапом її становлення. І все ж М. Шлемкевич вірить у народження «нової» української людини, «нової громади духу», яка дасть можливість вільній людині адекватно реалізувати українську вдачу у вільній і незалежній Україні. Про це свідчать зміни у свідомості людей, характеристики «нової» людини: державницькі ідеї, патріотизм, сила волі, духу, відповідальність за національне життя, дієвість, рішучість.

У творі «Сучасний Левіятан і людина» М. Шлемкевич писав: «В сучасних комуністичних дидактурах маємо нові втілення описаної Гобзом держави-Левіятана, володаря тіл і душ людини; потвори, що пожирає людину-індивіда. Україна знайшлася в страшних обіймах того Левіятана... І щораз частіше чуємо остороги перед заманливим голосом потвори, що готова

поглинути людину» [304, с. 39]. Він бачив страшну загрозу для людини від апарату масового ладу, що «виявляється руїнним для світу справді людського життя» [304, с. 40].

Це приводить, як вважав К. Ясперс, до того, що для людини свідомої нестерпним є такий світовий порядок, і це своєю чергою веде до утвердження типової поведінки людини-функціонера (ідеться про функції, які людина виконує в колективі) [316]. Адже людина-індивід «існує тільки як «ми» (до такого життя найкраще надаються «особи без поважного бажання бути собою, без призначення, без достоїнства і без своєрідності, без глибоко людських прикмет» [304, с. 40]). Мрією такої людини стає посісти якнайкраще місце в апараті та зробити кар'єру: «Коли такий кар'єрист, кандидат на провідне місце, досягне свою ціль, тоді очевидно, утративши своє власне «я», свою самобутність, він не дозволить й іншим виявляти себе. Всі що пробують стати собою, стають особисто підозрілими, вони дістають печать «провокуючих», «порушників спокою», «людей, що хочуть підскочити вище себе». Добивається чогось тільки той, хто задля кар'єри посвятив своє власне «я». Коли так, то ясно, що він не терпить у своїх підвладних бажання бути собою» [304, с. 41].

Дослідник доходить висновку: «Людина, зокрема масова людина, втікає від себе самої, від свого «я», і тому її приманює такий механічний життєвий порядок, що заспокоює її елементарні потреби і звільняє від мислення і жури. Але в такій механічній системі людина не може існувати як людина... небезпека тим грізніше, що інстинкти маси часто збігаються і роблять спільну справу з релігійно-церковними і політично-абсолютистичними інстинктами, і цим всі разом освячують загальне приниження в масовому порядку» [304, с. 42]. І далі: «Людина мусить прийняти сучасний раціональний, технічний порядок, але не мусить потонути в ньому. Це вкінці залежить таки від людини, чи вона хоче бути вільною, чи тільки невласновільним гвинтиком світової машини» [304,

с. 43]. Адже «візії активної людини є чимсь більшим, ніж тільки пізнанням того, що діється» [304, с. 44].

Слушне (хоча й риторичне) запитання філософа: «Чи не віднайдемо і серед нас так добре схарактеризованих типів людей, що добиваються чогось, посвятивши задля кар'єри своє власне «я»? .. І може, в нашому оточенні знайдуться залякані, або м'якотілі й ніжні, що відчують приниження людини, але ховаються від світу й життя, щоб бути тільки невинними, до всіх усміхнутими приглядачами, і – як каже Ясперс – не розуміти, за що властиво йде бій у світі» [304, с. 45].

У творі «Післяісторична людина», що є заголовком книжки Р. Зайденбергга (1950), американський учений розглядає розвиток людини від істоти, яка керувалась інстинктом, до істоти, що контролює розум, М. Шлемкевич відповідав: за допомогою сучасної техніки розум може опановувати активність людини, і її творчі сили загинуть (усе в суспільстві відбуватиметься автоматично). Така «післяісторична людина з гіпертрофією розуму і зниклом інших душевних сил викорінюватиме все людське в світі взагалі» [296, с. 36]. Це означає, за американським ученим Левісом Мамфордом, «зосередження на опануванні природи і на опануванні людського життя» [296, с. 36], а «людина, що не хоче зректись себе самої, буде трактована як ворог» (такий світ, як він вважав, є лише однією з теоретичних можливостей) [296, с. 37], книжка також поволі вилучається із вжитку [296, с. 39]. Тоді «співчуття, здібність і схильність уявою й любов'ю вчуватись у життя інших людей – не мають місця в післяісторичному суспільстві; бо воно вимагає, щоб усіх людей трактували як «речі» [296, с. 38].

Далі науковець конкретизував: саме «московська потвора» намагалася розплодити «річ-людину», безжалісно винищуючи «все людське в людині і безжалісно розправляючись із спротивом того людського, яке не хоче пристосовуватись до вимог потвори» [296, с. 39]. В одному з архівних джерел

читаємо: «А наша свіжа ще пам'ять пригадує, що осінь того 1917 року – Україну, недавню оазу ладу, погрузила в мутних хвилях розкладеної російської армії, яка брела дорогами й бездоріжжями додому. Це та сама осінь, що затопила Україну нестеменим хаосом соціальної боротьби й кинула її в жорстоку й кроваву національну війну з Московщиною» [225, с. 13].

Звісно, у посттоталітарний період залишилися почуття безнадійності, безсилля, відчуження, а також моральна слабкість, пріоритет речей, а не особи. Сьогодні Україні загрожує не так агресивний атеїзм, як атеїзм песимістичний, поєднаний з відсутністю ідеалів, а значить, практичне невірство, у якому проблеми Бога не існує [46, с. 20].

Підходи до виховання особистості як двоєдиної істоти (що має і душу, і тіло) передбачає особливий «механізм» впливу на її духовність. Віра, без якої не можемо обійтися тут, не лише дає можливість сформулювати конкретні переконання, ідеали, а також забезпечує надійність «механізму» виховання та усуває можливість забезпечити його як залежного від обставин. Вона допомагає чесно працювати, говорити правду, давати милостиню, допомагати людям, жертвувати чимось, незважаючи на те, чи хтось це бачить, чи оцінить. Саме віра людини допомагає формувати ставлення до навколишнього середовища, а прийняття його без застережень чи сумнівів постає основою виховання людини, забезпечує її становлення з участю волі та розуму. Тоді людина робить свій вибір самостійно і сама за нього відповідає, а значить – веде себе так, як велить сумління.

Крім наведених міркувань про сутність людини, у творчій спадщині М. Шемкевича трактування людини представлене у двох аспектах – людина як духовна істота та людина як соціальна істота. Презентаційна модель людини як істоти духовної та соціальної інспірує неабияке зацікавлення для глибшого її дослідження в науковій спадщині М. Шлемкевича.

Трактування феномену людини як соціальної істоти знаходить місце в

«старосвітському поміщику», «гоголівській» людині, «сковородянській» людині, «шевченківській» людині, «сильній» людині, «новій» людині. Модель людини, вивірена філософом, допоможе забезпечити вибір ціннісних орієнтацій, стратегічних векторів в освіті, організувати співпрацю з іншими людьми, спілкування з Богом, усвідомити важливість зрозуміти, пізнати й сприйняти людину як унікальний духовно-фізичний і соціоментальний феномен.

2.2 Виховний ідеал у філософсько-творчій візії М. Шлемкевича

Зважаючи на особливі уявлення про те, якими повинні бути представники народу, ціннісні орієнтири становлення світогляду молодого покоління, зрештою – ідеал людини, рефлексія людського буття знаходить своє відображення в наукових розвідках, творах мистецтва, передовсім художньої літератури. Це той важливий вербалізований сегмент, де народ висловлює свої мрії, а також втілює світогляд представників української спільноти (сукупності людей, об'єднаних спільними територією, мовою, релігією, розміром прибутку, єдністю мети та завдань діяльності тощо). Людина живе в різних площинах (особистісній, соціальній), тому в дослідженні буття людини крізь призму належності до соціуму важливо помітити відмінності в організації життя в кожному виді спільноти.

Відповідно до мети виховання, що орієнтує на піклування українців про моральність, патріотизм, враховуючи досвід організації життя в громаді, сім'ї, ідеал досконалої людини у М. Шлемкевича виріс й утвердився на власних національних традиціях і культурі. Усвідомлення таких орієнтирів означає турботу про створення умов для формування національної свідомості (у межах гуманістичного характеру освіти), що стало провідною ідеєю культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича.

Сьогодні, коли відроджуються традиційні уявлення про сутність людини та її особливої місії, активізувався інтерес до концепції людини М. Шлемкевича. На її основі можна дослідити духовні (і соціальні) прояви особистості, простежити орієнтири та ціннісні засади морального й національного життя, виявити ієрархію цих цінностей у становленні української молоді.

М. Шлемкевич був взірцем самовідданого й самопосвяченого служіння моральним ідеалам. «Глибока релігійність, справжня любов до народу і батьківщини, безкорисна та жертвенна півстолітня праця на незораній рідній ниві, безстрашна і безкомпромісна боротьба на зовнішніх і внутрішніх фронтах, принципова й завзята відсіч усякому фальшеві й ницості в мошкарі патріотизму, безприкладна скромність і готовість до самопожертви та апостольська безсеребреність» – ось ті найголовніші життєві й особистісні здобутки М. Шлемкевича, які відзначав Й. Гірняк у прощальній промові над домовиною філософа [47, с. 1].

У способі життя, господарювання, вважають соціологи, криється причина більшості сьогоденних втрат людини. Однак найбільші поразки в духовно-національній сфері людини стосуються її моральності, як наслідок – матеріалізації її свідомості. «Та занадто довго жили ми в світі безсоромних обманів, віроломств і насильства. І в нашу свідомість почала, мов зараза, закрадатися думка, що боротьба і політика мусять користуватися брехнями і насильством. Оце настала велика пора очистити нашу свідомість і наше життя від тієї зарази» [18, с. 1].

Світогляд людини визначається саме тим, які цінності покладені в його основу, яким орієнтирам вона надає перевагу. Відчуття щастя приносить людині досягнення таких орієнтирів, хоча щастя людини як істоти соціальної дуже залежить і від інших. М. Шлемкевич риторично запитував: «Чи може бути щасливою українська людина, що думає, яка опріч непевностей і тривоги, спільних усім людям, несе в душі ще власне страждання» [199, с. 1].

І далі: «...настає пора, коли те «жити» повинно доповнитись роздумом і керуватись ним. Інакше життя не буде життям людини розумної істоти» [80, с. 1].

Процес соціалізації людської особистості, розвитку її можливостей співіснування з іншими людьми в спільноті, налагодження з ними стосунків стає реальним, якщо свідомість звільняється від соціальних міфів та ілюзій, наповнюється цінностями, які орієнтують на культурне оволодіння дійсністю, забезпечують головну мету людської життєдіяльності. Відтак цінності втілюють погляди, переконання, ідеали, що є соціально значущі й виражають справжнє ставлення до нації, Бога, сім'ї, всього суспільства, а також до себе, природи тощо.

Задля обґрунтування нових підходів до вибору стратегії освіти та визначення концептуальних засад її оновлення мають бути переосмислені різні філософсько-педагогічні системи українських учених, у т. ч. українців-емігрантів, що презентують нову філософію освіти, яка надає сенсовості духовній культурі людини та виявляється у взаєминах з людьми, здатності розуміти їх, любити та поважати, у ставленні до природи, громади, нації. Ця нова філософія освіти виходить з уявлень, що людина завжди велична, хоча може й не мати рації, помилятися, зробити негарний вчинок. Таке гуманістичне розуміння сенсу цілей життєдіяльності людини дає їй можливість сприйняти високу мету власного життя та власну відповідальність за всі дії.

Вироблені історичним досвідом уявлення народу про мету виховання, сутність життя представників нації залишаються головними для вибору орієнтирів виховання молодого покоління. Традиції народу мають бути духовним джерелом виховного ідеалу, засвоєння його духовності, а також джерелом уявлень про перспективи її життєдіяльності, які висловлює література, та інші витвори мистецтва. Виховна традиція, досвід минулих поколінь завжди враховуються у відродженні духовності народу, оскільки

вони сприяють примноженню народної культури, закладають підвалини її оновлення й прогресу.

Розвиваючи народні світоглядні традиції, М. Шлемкевич в основі життєдіяльності людини бачив ідеї побудови гуманного суспільства, розбудови Української держави та становлення в ній демократичного устрою. Це корелює із загальною виховною стратегією, з її обов'язковим виведенням провідних антропологічних ідей. У М. Шлемкевича читаємо: «Чи хочемо, чи ні – з кожним днем стає ясніше, що ідеї правлять світом. Уже навіть називають нашу добу добою ідеократії, цебто добою, коли ідеї стають володарями не тільки людських душ, але й зовнішнього порядку в світі» [225, с. 16].

Твори Г. Сковороди [217], К. Ушинського [253], Г. Ващенка [29] та інших педагогів закумулювали базові уявлення народу про український виховний ідеал. Вибір М. Шлемкевичем системи цінностей, з урахуванням традицій виховання, попереднього досвіду молодих поколінь, передбачав аналіз перманентної взаємодії в житті людини добра і зла.

Людина завжди прагне усвідомити мету, сенс свого життя. Сенс життя людини неможливо вивести із сенсу її буття, адже матеріальне буття не охоплює світу духовних цінностей. Г. Сковорода вчив, що найвищим нашим бажанням є бажання бути щасливим, шукати «в теперішньому житті тільки царства Божого», дбати про «доброчесність і мудрість» [217, с. 350]. Він наголошував, що стан радості та душевного спокою свідчить про наявність Бога в душі, і саме в цьому полягає правдиве щастя. К. Ушинський також не сумнівається в тому, що головна мета виховання полягає в щасті вихованця і що його не можна приносити в жертву жодним «стороннім розрахункам». Він підкреслював, що мету виховання людини становить розвиток гуманного, християнського й сучасного європейського характеру в душі дитини [254, с. 146].

Українська традиція характеризується гуманістичними ідеалами, акцентом на духовних первнях, взаємодією моральних і національних цінностей, у ній помітна увага до національного в житті людини, її характеру, етнічних коренів, способу мислення тощо, що включає, звісно, особливості, властиві всій нації, а збереженню цієї своєрідності сприяє саме релігія, віра в ідеали добра як вивірені століттями засоби вдосконалення й облагороджування.

І все ж людина є соціальною істотою, що живе у певному середовищі, належить до конкретної спільноти, отже – втілює національні інтереси, прагнення, є носієм національного характеру у своїх мріях, ідеалах, ціннісних орієнтирів (останні – мірило її соціалізації). Звісно, ідеали, цінності є засобом соціального регулювання, пов'язують інтереси, потреби, весь світогляд людини з переконаннями, уявленнями, навіть моделлю поведінки, тому вони відображають практичну взаємодію людини з її оточенням.

Глибинне усвідомлення сутності категорій добра і зла допомагає зрозуміти сутність життя (в т.ч. і духовного) кожної людини. Якщо добро відображає прогресивні дії людини і засвідчує її близькість до Бога, то воно виявляється в характеристиках моральних установок, цінностей, учинків, взаємин. У цьому сенсі добро – це моральний мотив життєдіяльності, ідеал виховання, мета життя.

У народній уяві, що вербалізована в десятках тисяч паремій, добро безкорисливе (зло призводить до занепаду, адже обіцяє людині тілесні втіхи, матеріальну вигоду). Звісно, духовне збагачення передбачає наближення до ідеалу, глибоке проникнення в сутність моральних цінностей. Як наголошує О. Вишневський, віра в злі ідеї (властиві ідеології фашизму, псевдорелігійному сектантству, комуністичній ідеології, ідеології сатанізму, ідолопоклонству) суперечить традиційно-християнській стратегії виховання. Вона спонукає прийняти легкий шлях досягнення мети, дає марні обіцянки, маскує свою сутність [34, с. 50–53]. Віра потребує розпізнавань,

випробувань, перевірки. Бог як втілення ідеалів добра пропонує нелегку дорогу людини до себе. «Необхідно проникнути в душу народу, – зазначає В. Храмова у передмові до твору М. Шлемкевича «Загублена українська людина», – з її вершинами і низинами, добром і злом, щирістю і підступом... Відповідний об'єктивний соціопсихологічний аналіз має приборкати сили злочину, закувати їх у важкі ланцюги доглибного «Я», розкривши душу небу і сонцю у жагучому пориві до культурно-цивілізаційного перетворення» [287, с. XII].

Запорукою оздоровлення нації, а також духовного відродження суспільства є повернення до своїх традицій, витоків, віри дідів і прадідів. Адже кожен народ сам дбає про духовний розвиток. Відтак важливим завданням суспільства має бути забезпечення національної своєрідності при збереженні відкритості щодо взаємозбагачення міжнаціональних культур. У цьому зв'язку М. Шлемкевич говорив про убогий матеріальний стан української інтелігенції, яка втрачає гордість за свою працю: «серед зматеріялизованого світу, де цінність людини міряють височиною доходу, та інтелігенція починає тратити гордість носія інших, духовних скарбів» [287, с. 90]. Лейтмотив філософських розмислів М. Шлемкевича – беззастережний пріоритет духовних вартостей.

Саме релігія дає кожній людині напрям для пошуку сенсу життя, спрямовує погляди на високі ідеали, які у світському вихованні означають такі морально-етичні поняття, як любов, доброта, справедливість, краса та ін. І тому всі європейські суспільства зосереджені на вияві уваги до духовних цінностей та відродженні духовності через звернення до релігії.

Прикметно, що будь-яка релігія втілює загальнолюдські цінності. Релігійна мораль має не надприродний, а суспільний характер. Тому найголовніша функція, спільна для більшості релігій, – формування гуманних якостей особистості, прагнення до самовдосконалення.

Християнська стратегія виховання, яка домінує в освіті, культурі, організації стосунків, у вихованні молодого покоління, характерна для європейської традиції. Вона, зрозуміло, передбачає опертя на християнські цінності, на ідеали добра і відкидає зло як метод досягнення життєвих цілей. Християнські цінності ведуть до досягнення досконалості, що означає наповнення життя людини високим змістом. К. Ушинський писав про християнський ідеал довершеності, що вказує на мету вихованню і є джерелом світла й істини [256, с. 102].

Зауважимо, що християнські цінності не означають нехтування турботою про матеріальне. Маючи тіло і душу, людина дбає про матеріальні речі – їжу, житло, турбується про дітей, батьків, своє здоров'я, красу, зручність, комфорт. Усе ж християнський світогляд зобов'язує людину робити вибір на користь добра і надавати перевагу духовним цінностям, що означає готовність у разі необхідності відмовитися від матеріального (заради духовного). Добра людина несе радість іншим, здатна до милосердя, співчуття, готова співпереживати, прощати, бути терпеливою, тактовною, утілювати добро в поведінці й житті, приходить на допомогу іншим.

Ідея відданості моральним цінностям стала утіленням життєвого кредо філософа. Вірність (особі, народові), служіння моральним ідеалам, слідування покликанню М. Шлемкевич та його соратники по видавництву оприявнювали на основі прикладів з життя І. Франка, який ґрунтував почуття вірності на почутті обов'язку [140, с. 11]. Вони підкреслювали важливість ще однієї риси характеру – толерантність, на якій побудована любов до ближнього: «Толеранція означає респект для іншої особи не тому, що вона не має слушности, чи навіть тому, що вона ту слушність має, але тому, що вона є людина... Толеранція... вміщає в собі готовність порозуміватися, повідомляти, комунікувати, і то в таких термінах, які роблять справжнє порозуміння можливим. Воно означає готовність прислухатись до іншої особи і розуміти, що вона говорить навіть тоді, коли вона робить це

незугарно. Воно означає готовість зробити себе зрозумілим навіть тоді, коли наша аудиторія, як це не раз буває, рішена розуміти нас неправильно» [220, с. 15].

Отже, моральні цінності, прагнення до краси, відданість своєму роду, батьківщині, рідній землі втілюються в українському виховному ідеалі. Повернення до духовного коріння народу на засадах гуманізму ставить у центрі уваги «порядну людину» з її моральними чеснотами й законами честі, доброти, милосердя. «Порядна людина», за М. Шлемкевичем, – це та основна моральна вимога, той моральний ідеал, що творить підставу піраміди моральних цінностей. На думку М. Шлемкевича, саме спосіб життя «порядної людини», її моральні цінності стримують людей елітарного типу в їхньому бажанні вийти за межі ідеї суспільного обов'язку чи обов'язку перед законами родинного життя.

Як ми зазначали, духовні прояви людини М. Шлемкевич висвітлив шляхом характеристики людської здатності обдумувати життя (логос), готовності впорядковувати його (етос), а також можливості розрізняти красиве та потворне у житті (ерос). За М. Шлемкевичем, логос-світогляд чи етос-життєвий уклад – це лише «поверхні», під котрими «кипить» життя. Якщо «зійти» у їх глибини, то побачимо «зачатки краси й погані, добра й зла, шляхетности й простацтва», «царство, що в ньому лямпадою не ясні мислі, але релігійні здогади та формотворчі починання мистецтва» [287, с. 111]. Водночас М. Шлемкевич підкреслював: «У мистецтві те глибоке, невикористане, придавлене визволяється в ясно оформленому образі» [287, с. 74]. Ознакою правди мистецького твору дослідник вважав виявлені в ньому переживання митця (безпосередність і життєва близькість мистецтва спонукає до його переживання, а не спостереження чи прийняття розумом).

М. Шлемкевич проводив генеральну лінію об'єднання українців. Він підкреслював, що джерелом моралі може бути (замість любові) співчуття [287, с. 54]. Відтак дослідник робив узагальнення: моральні ідеали – «не якісь

готові завершеності» (кожна верства має свої окремі ідеали», і завданням є відбудувати в уяві піраміду моральних ідеалів» [287, с. 62–64].

Відчуття розгубленості, за М. Шлемкевичем, не дозволяє будувати життєву стратегію на майбутнє; «на великому роздоріжжі ні нової ясної мислі, ні золотої мислі, ні Божого слова» [287, с. 37]. На нашу думку, за таких умов порушена рівновага в ієрархії суспільних цінностей. Навіть якщо М. Шлемкевич трактував розгубленість української людини як трагедію, то водночас він запитував: «Може, сучасна розхитаність світогляду й порядку життя – це тільки тимчасовий нелад душі, нелад її невичерпного багатства?» [287, с. 97]. Інтерпретуючи такі історіософські ідеї в публіцистиці М. Шлемкевича, В. Артюх вказує на песимістичну установку щодо творення псевдоеліти [8, с. 8].

Вважаємо, М. Шлемкевич знайшов з цієї ситуації оптимістичний вихід. Дослідник пояснював: «ми попали в те суспільство, і ми мусимо вплестися в його темпо, щоб нас не розчавлено було», «ми попали в те суспільство, але маємо ще й свій український світ і своє українське суспільство» [287, с. 141–142]. Зміни в суспільній свідомості, поява рис «нової» людини (патріотизм, сила духу, відповідальність, діловитість тощо) дають надію на подолання негачій й негативізму.

Дослідник підкреслював, що не ватро слухати «проповідників ненависти» і пити воду «з нечистих джерел», слід пам'ятати, що на руїні «нашого духа й нашої історії», серед пустелі, «прості, щирі душі» шукають «опори в світліших днях минулого». Він вважав, що «на тій руїні прокидається туга за відбудовою... упорядкованої держави нашого духа... Це сходить справжній націоналізм, якого першою силою є любов до своєї історії й будуччини, до свого духа й його провідних ідей» [248, с. 1].

Якщо основним завданням національної держави є дбати про постійне вирощування в нації чисто людського, то її цінність держави, як зазначали соратники М. Шлемкевича, не означає зовнішню її велич і могутність, а те,

що вона має на меті. Вони наголошували, що національне почуття має розглядатися в рамках моральності, аморальне не повинно керувати національними переконаннями [170, с. 15–16].

З моральним ідеалом людини також пов'язана ідея свободи. Відповідно до мети виховання, що передбачає пріоритет морального та орієнтацію на національні цінності, важливим напрямом формування особистості є патріотизм, практичний досвід українців щодо організації рівноправних стосунків у сім'ї. Розвиток української освіти в напрямі демократії, забезпечення громадянського самоусвідомлення особистості, а також формування почуття власної національної гідності відображають стратегічні цілі України.

Погляди М. Шлемкевича та інших українських педагогів-емігрантів глибоко демократичні за своєю суттю. Споконвічну відданість українців демократичним цінностям відзначає В. Храмова у передмові праці М. Шлемкевича «Загублена українська людина» [287, с. VI]. Якщо в культурі людина створює і проявляє себе як неповторна індивідуальність, то її соціальний розвиток, процес її соціалізації, включення в загальнолюдську спільність, за М. Шлемкевичем, все ж забезпечується через її культуру (культура виступає як спосіб буття людини, формування і прояву її самототожності). Відтак пошук гармонії між «я» і «ми», окремою особою і суспільством обов'язково відбувається через культуру. Це, зрозуміло, означає формування такої людської спільності, яка буде пробуджувати в кожній людині особу, свідому своєї гідності і високого призначення. У цьому зв'язку М. Шлемкевич підкреслював: «Справжня культура вміщає в собі цінності, що мають універсальний характер; вона відкликається до того, що в людині й у всіх людях тотожне, найістотніше і найцікавіше; вона переступає фольклорні, етнографічні і політичні границі; вона єднає, вона не ділить...» [287, с. 17].

Демократичну ідею розвитку самостійних творчих сил дитини педагоги-емігранти вбачають у гармонійному зв'язку з моральними та національними цінностями. Так, С. Русова вважала, що вільне гуманне виховання мусить бути національним й індивідуальним, щоб дати корисні наслідки в розвитку розуму й серця дитини [205, с. 33–34]. І. Гончаренко, Е. Жарський, В. Стецюк, В. Мацьків наголошували на необхідності формування нових поколінь для активної і творчої участі в національній культурі, робили акцент на релігійно-моральному вихованні, що забезпечує потрібну орієнтацію в підготовці до самостійного життя, а також відзначали право кожного на вільний розвиток. І тут важливо враховувати вікові особливості дітей, їхні інтереси, запити. Отже, ідеться про самостійний поступ, узгоджений з особистістю дитини, про суспільно-громадський вияв виховання, виділення в характері вихованців таких якостей, як обов'язковість, відповідальність, самостійність (до того ж, усі виховні завдання варто розглядати в контексті служіння вартостям національної культури).

«Широко відомий індивідуалізм українців, – зазначає В. Храмова, – докорінно відмінний від колективістської психології росіян» [249, с. 31]. Далі дослідниця підкреслює факт поєднання індивідуалізму з ідеєю рівності та неприпустимості насильства влади [249, с. 32]. М. Шлемкевич, характеризуючи тогочасну ситуацію, роздуми якого інтерпретувала В. Храмова, говорив про наш індивідуалізм як «індивідуалізм без індивідуальности» [249, с. 110].

На користь індивідуального в житті в передмові до твору «Загублена українська людина» В. Храмова нагадує, що, здійснюючи «удушення індивідуального», виключаючи вільний вибір людини, а отже – і її моральну відповідальність за спричинене, більшовики у 1917 р. призвели до «моральної дегенерації» суспільства. Тому виникла необхідність негайного переосмислення «колективістського зрозуміння антропологічної конституції

культурного світу, безумовного прийняття пріоритетності особистого, а не суспільного буття». Відтак єдиним критерієм «культурності» соціуму вона бачить міру його гуманності, «ступінь орієнтації на ствердження індивідуального існування», що відповідає своєрідності національної культури «найфундаментальнішого способу буття людини у світі» [287, с. XI–XII].

М. Шлемкевич радив любити в ближньому подібного собі: «Таке релігійне і таке філософське схоплення не утруднює, навпаки влегшує виконання припису. Любити Бога, створителя й опікуна, заporуку вічності, і любити Божий образ і подобу в ближньому не так тяжко, не так дуже тяжко, як любити людське в ньому, тільки людське» [287, с. 52]. Зверненням до «метафізичних первнів» і «метафізичної основи» філософ пояснює двоєдину природу людини [287, с. 51]. Цей постулат М. Шлемкевич унаочнює дуже просто: «Любити далеку царівну куди легше, ніж ближнього... Любов до далекого легша, ніж любов ближнього» [287, с. 54].

Характеризуючи думки І. Канта про важливість ідеї, а не конкретної людини (які, за словами дослідника, «ушляхетнюються... вимогами шанувати достоїнність людини») [127], філософ-гуманіст зазначає: «Той ближній, конкретна людина, яку треба було любити, з якою треба було співчувати або з якою треба було рахуватися як із партнером боротьби за існування» [287, с. 58]. Це веде до того, що «можна тих «занадто численних» (за Ніцше, якщо цього вимагає ідея) топтати, мучити, нищити тисячами, мільйонами» [287, с. 58]. Відтак маємо шукати вихід («розхитані моральні ідеали», «душевна руїна» [287, с. 61], «розхитаність світогляду і порядку життя» [287, с. 97] М. Шлемкевич вважав свідченнями моральної кризи). Тут дослідник зауважував: «...суспільство – це не одноплщинна істота. Такою є юрба, маса» [287, с. 63], тому однозначно наголошував на необхідності розуміння кожної людини як своєрідної, неповторної особистості та, водночас, рішуче відкидав уявлення про колективну масу людей. Тоді самореалізація людини,

яка потребує персонального підходу до організації соціальних змін, стає важливим результатом її розвитку (соціального, духовного, психічного в соціальній, духовній та психічній сферах життєдіяльності людини в суспільстві).

Особливу – базову – напруженість у людині, вважав М. Шлемкевич, формують інтеграції та відокремлення, під впливом яких перебуває простір цінностей, цілей і смислу життєдіяльності людини, які, своєю чергою, є головними орієнтирами для самовизначення й самопізнання людини. Ця напруженість оформляється, визріває і формується між категоріями: гедонізм – альтруїзм, любов – влада, творення – самообожнення (позначені полюси задають простір цілей і смислу життєдіяльності людей конкретної культури). Філософ, залучаючи звичні аналогії й унаочнення, писав: «Націю розкладають вам на окремі первні: людські одиниці, та скажуть: дійсність – це окремі Івани, Степани, Павли, Марійки й т.п. Нація – це в'язанка їх і не більше» [225, с. 47].

Суспільство складається з індивідів, і філософію в індивіді Шлемкевич бачить в «охопленні дійсності», «внутрішньо-чуттєвому досвіді цінностей», «здійсненні цілей життя». Тому вчений говорив, що в суспільстві також є «структурні правильності». Вони відображені в поділі праці, функціям якої відповідають різні культурні системи. Враження від світу і життя наука, мистецтво і релігія намагаються фіксувати частинами, а філософія поєднує ці частини в один світогляд й одне розуміння життя. Філософія – це внутрішній сенс ділянок духовної культури, їх життєвий принцип. Тому роль філософії, яка є однією з них, відповідно до поглядів М. Шлемкевича, полягає в «охопленні дійсності», «внутрішньо-чуттєвому досвіді цінностей», «здійсненні цілей життя», оскільки вона – «це властивий внутрішній сенс усіх тих символічних систем» [303, с. 689]. Цілком закономірно, що наука, мистецтво і релігія намагаються фіксувати частинами враження від світу, а філософія поєднує ці частини в один світогляд й одне розуміння життя, вона

є, так би мовити, інтеграційним чинником, життєвим принципом ділянок духовної культури. Тоді розвиток сприймається як «поступ раціоналізації» і передбачає індивідуальний підхід [303, с. 688].

Для М. Шлемкевича завжди пріоритетом у житті була правда. На початку 1960-х років він брав участь у заснуванні Українського публіцистично-наукового інституту, оскільки його важливим завданням було спростовувати спотворені дані про Україну на науковій основі. Він писав: «Українською амбіцією й українським ідеалом повинно стати: – в нинішній боротьбі добра і зла бути першим лицарем правди і спертої на неї свободи! Хто хоче перемогти у війні, мусить у власному суспільстві побороти п'яту колону ворога: – мусимо вбити брехню в наших взаєминах між собою, у нашому житті, і мусимо вбити її в наших взаєминах із світом. Мусимо відбудувати довір'я українця до українця, і довір'я світу до наших слів, підорвані брехнями, що стали політичною мудрістю окремих людей і груп» [18, с. 1]. Задля пошуку правди та «оборони переконань» пропонував правило: «ті, що дискутують, повинні мати своє переконання» [284, с. 56].

Отже, М. Шлемкевич уважав, що всі аспекти української освіти мають відповідати духовним та національним потребам українців, виховній традиції, а також потребам держави. Створення системи цінностей, яка слугувала б орієнтиром сучасного українського виховання, має відбуватися у межах духовності. Адже у свідомості людини особистісні потреби, переживання мають спрямовуватися в бік духовних цінностей; вони й зумовлюватимуть настанову на відповідний життєвий вибір. Акцент на духовних пріоритетах супроводжується також органічним поєднанням моральних і національних почуттів, і гуманізація як центральний елемент оновлення української освіти передбачає увагу і до національного життя людини, її етнічних коренів.

2.3 Етнопедагогічні та етнопсихологічні засади виховання характеру української дитини в спадщині М. Шлемкевича

Українці, як і представники кожної нації, мають особливу культуру, символи та звичаї, наділені унікальним характером, оригінальним способом мислення, специфічною поведінкою. Вони мають свої традиції, свою історію, конкретні умови життя і праці, і для їхнього становлення важливе значення має відчуття свого роду, свого коріння, долучення до народних звичаїв і традицій, рідної культури, що завжди відзначалися високою духовністю та гуманністю. Адже важливими заповідями народної моралі були і є палка любов до Вітчизни, мужність у боротьбі за людське щастя, повага до інших народів.

Досягти високого рівня вдосконалення моральності людини можна через виявлення християнського світогляду, роботу над внутрішньою сутністю людини, моральний саморозвиток. Родина, як правило, завжди намагалася дотримуватися моральних заповітів предків, їхніх звичаїв, традицій, обрядів; у ній жила, зміцнювалася й розвивалася українська виховна традиція, і родина завжди була своєрідним оберегом української виховної традиції (як і церква, громада).

Примножуючи в собі почуття віри, намагаючись стати кращою, людина прагнула до ідеалу через боротьбу різних мотивів, через сумніви й пошуки стійких переконань. Відтак виховання молодих людей-українців потребує прилучення до релігії та засвоєння етнопсихологічного й етнопедагогічного досвіду, в чому допоможе вивчення творчої спадщини М. Шлемкевича.

Важливо орієнтуватися не лише на духовно-моральні ідеали, а й на національні цінності, цінності громади, родини, оскільки формування національно-етнічної свідомості, уявлень про традиційний статус родини, становлення громадянськості передбачає засвоєння моральності (адже

допомога родини в засвоєнні цінностей виховання повинна стати її обов'язком).

Український національний характер досліджували відомі українські громадські діячі: Ю. Липа, скажімо, характеризував чотири складники української пракультури – трипільську, понтійську, готську, київсько-руську [157]; Г. Ващенко акцентував передусім на таких типових рисах характеру українців, як релігійність, патріотизм, любов, пошана до батьків, працьовитість, гостинність [29]. Домінантні риси українського національного характеру, зокрема душевність, емоційність, гостинність, у збірнику «Українська душа» (за редакцією В. Храмової) описують С. Білокінь (відзначає духовність українців) [249, с. 120–127], В. Дорошенко (проводить аналіз різних творів, які характеризують стан української душі) [249, с. 113–119], О. Кульчицький (розкриває світовідчуття українців) [249, с. 48–65], Є. Онацький (простежує розвиток емоційності та душевності характеру українців) [249, с. 36–47], Б. Цимбалістий (аналізує ставлення українців до родини) [249, с. 66–96]. Етносоціологічні терміни й поняття (племені, народності, нації) досліджує сучасний науковець В. Євтух [76, с. 32], соціокультурні феномени – етнос, народ, націю – вивчає О. Нельга [181], духовність нації на прикладі публіцистичної діяльності І. Франка характеризує Й. Лось [164].

У контексті опанування історико-культурних та геополітичних умов М. Шлемкевич також ставив актуальні завдання щодо визначення українського національного характеру і важливої ролі сім'ї в становленні особистості молодого людини. У дослідженні національного характеру М. Шлемкевич передовсім звертався до народної педагогіки, яка змалку прищеплювала дітям високі моральні якості через найзрозуміліше – любов до матері, сім'ї, рідної домівки, рідного краю, де людина народилася й росте. Відтак важливими засобами посилення патріотичних почуттів вважалися і вважаються, звісно, українські народні казки та легенди на героїчні теми,

народні традиції, звичаї, обряди, які допомагають реалізувати багатовікові зусилля різних поколінь людей зробити життя змістовнішим, кращим, закріплюють та утверджують цінності родинного життя та передають їх від покоління до покоління.

Для М. Шлемкевича, як і Б. Цимбалістого, є очевидним, що родина – це основне місце, у якому формується характер, вдача людини, і то – як доказує глибинна психологія – в роки раннього дитинства. Переживання раннього дитинства зазвичай забуваються, але їхні сліди підсвідомо діють і керують поведінкою дорослої людини [291, с. 42].

Як зазначає М. Шлемкевич, людей здавна цікавило питання національного характеру, поширеною є думка, що кожний народ має свою вдачу, яку в різні часи пояснювали впливом планет, клімату чи природи, історії, соціальних умов життя (хоча деякі науковці й заперечували таку залежність), останнє потребує самопізнання цього характеру [291, с. 40]. «Все ж щось таке, як національна психіка, існує. Інакше трудно було б пояснити собі неповторний характер культури даного народу, його літератури, мови, фольклору, архітектури. Це не виключає змін у характері, однак існує якийсь окремий спосіб думання, відчущання, поведінки, якими відрізняються члени одного суспільства від членів іншого», – підкреслював дослідник [291, с. 41].

М. Шлемкевич зауважував, що спільні для нації «риси поведінки, реакцій, душевної настанови» передаються дітям саме в родинному середовищі. Оскільки українська духовність головно живиться з родинного середовища, орієнтація на цінності, на яких ґрунтується життєдіяльність родини, на думку філософа, чи не найбільш важлива. Саме якісний процес становлення сім'янина передбачає засвоєння моральності, формування національно-етнічної свідомості, виховання громадянськості. Обов'язком родини передовсім повинна стати допомога у засвоєнні моральних, національних та громадянських цінностей. Філософ афористично узагальнив:

вимріяний український лад й родина як його основа – міра всіх цінностей [277, с. 47]. І далі: «... лад, із родиною в осередку, є мірою добра і зла. Все, що сприяє щастю і здоров'ю родини, це добре, це від Бога. І навпаки, все, що ослаблює, нищить родину, – це зле, це від чорта. І тут найглибші джерела ненависти Шевченка до кріпаччини і до рекрутчини, бо обі підривали і розкладали родину» [277, с. 47]. М. Шлемкевич підкреслював, що родина зазвичай дотримувалася заповітів предків, певних традицій, обрядів (українська традиція, в т. ч. виховна, розвивалася передовсім у родині). За Г. Ващенком [28], духовні здобутки народу – внутрішній зміст виховної традиції, його серцевина, і родина (а потім церква та громада) є своєрідним оберегом виховної традиції.

«Мотиви щасливої родини як міри цінностей» [277, с. 97] дослідник бачив у поезії Т. Шевченка. Крізь призму творчості Кобзаря М. Шлемкевич осмислював сутність глобальних морально-етичних вартостей. Скажімо, цінність краси дослідник бачив через зображення поетом «дів-матері, що її красі позаздрити можуть найславніші маляри мадонн. Шевченко, і разом із ним ми всі, стаємо на коліна перед тією красою і молимося їй» [277, с. 47]. На думку М. Шлемкевича, Шевченкові поеми свідчать, що родина завжди була найпершою цінністю, мірою цінності всього навколишнього, оскільки є «основою життя, але над життям діють інші, вищі, ширші сили: добро і зло, і в цій боротьбі добро родини уступає ідеї правди-справедливості, що має здійснитись у ширшій спільноті людства» [277, с. 96].

М. Шлемкевич бачив навколишній світ з позицій глибинної Шевченкової рецепції життя, у цьому світі діє «закон упорядкованої родини, що стає основою упорядкованого життя й суспільства, а гріх проти закону – смертельним гріхом проти суспільства» [277, с. 76]. Відповідно, важливою для М. Шлемкевича була ситуація, коли «нарід його (*Шевченка – О.Я.*) виходить, пружиться вийти поза мудрість тільки родини» [277, с. 50].

Спільнота «родина» у М. Шлемкевича є уособленням всієї держави

України (у зменшеному вигляді). Дослідник наголошував, що родина – є цеглинка у творенні держави, а характер народу незнищуваний [282, с. 14]. Не випадково М. Шлемкевич писав, що «мала мапа України дає символічний образ нашої великої батьківщини» [277, с. 104]. Для дослідника родина була малою Батьківщиною, а на її ґрунті виростала велика Батьківщина [34, с. 166].

Водночас М. Шлемкевич наголошував на зв'язку родинного виховання з процесом цілісного становлення особистості («З одного боку родина, з другого загальна, вселюдська ідея» [277, с. 50]) і, звісно, підкреслював вплив цього виховання на формування національного характеру. Адже сімейні цінності (традиційний культ матері, повага до старших, предків, релігійність), як і національний дух, пам'ять про національних героїв, утверджувалися і зберігалися завдяки українській родині. У родинному середовищі утверджується гуманізм життя українців [227], передаються, як вважав педагог-гуманіст М. Шлемкевич, «спільні цілій нації риси поведінки, реакцій, душевної настанови» [277, с. 42].

Той факт, що національний характер є продуктом культури народу (який є одночасно й носієм тієї культури), М. Шлемкевич підтверджував прикладами антрополога К. Клюкгольна: 1) народжені й виховані в Америці японці, які жили відокремлено від японської колонії, значно подібніші до своїх білих сусідів, аніж до вихованих у Японії своїх батьків; 2) людина в Америці, що не знала ні англійської мови, ні американських звичаїв (які, до того ж, дуже її дивували), яку виховувала одна китайська родина після передчасної смерті батьків, більше схожа на китайця, ніж на американця, і це спонукало її повернутися до Китаю. Відтак, за Клюкгольном, хоча біологічна спадщина американська, все ж культурний вплив китайський, тому для рис характеру не має значення раса; національний характер створює не біологічна спадщина, а культура (та частина спадщини, яку її створили самі люди. Науковець наголошував: «Очевидно, що біологічний фактор має

велике значення, і сама ж культура – це продукт людини і її природних нахилів. Але вона, культура, впливає далі на ті нахили і регулює їх. ...Кожна культура, кожна людська спільнота має інші думки і норми задоволення тих потреб. Спільнота передає кожному поколінню в дуже ранньому віці систему цінностей, відчуття життєвих цілей і засоби до їх досягнення». І далі продовжував: «Кожна людина по своєму розуміє норми власної культури залежно від своїх успадкованих здібностей, своїх досвідів і свого становища. Звідси різниці між членами одного і того самого народу. Отже, коли хочемо пізнати індивідуальні особливості людини, мусимо дивитись на її біологічну спадщину (здібності, соціальне становище), але національний характер, спільні цілій нації риси поведінки і ментальности – це вже продукт культури» [291, с. 41].

М. Шлемкевич наголошував, що зміни у вдачі українця відбулися під впливом великих подій, і вони зрозумілі, бо коли національний характер оформлюється культурою, тобто спадщиною, створеною людьми, то значить, що людина може також свідомо перетворювати культуру. Дослідник підкреслював: «Бог і люди можуть простити... Бог і держава переймають на себе недобру, але конечну функцію помсти на те, щоб людина могла бути доброю і благою в упорядкованому суспільстві» [277, с. 80]. Відтак він зазначає: «Історичний наказ, даний людству: для внутрішньо утвердженої і від повної залежності від сил природи визволеної людини створити добрий і справедливий лад на землі, в якому людина могла б жити на образ Божий і подобу» [277, с. 44–45].

Науковець доходить чіткого висновку: «Риси, типові для даної нації, зумовлені духом родини» [291, с. 42]. Як доказ цих слів він наводив міркування американського психолога Ф. Александра, за яким антропологія довела, що японську, американську й німецьку родини відрізняють саме ті риси, які німця характеризують як німця, американця – як американця, а японця – як японця.

Типовою рисою національного характеру українців була і є працелюбність. Осілість, хліборобське життя, стабільний прибуток впливали на устрій української родини. Відтак ще однією рисою національного характеру був культ жінки-матері (матір, яка традиційно займалася хліборобством, була головним членом сім'ї, що надовго закріпило елементи матріархату). У цьому зв'язку М. Шлемкевич наголошував, як і Б. Цимбалістий, на провідній ролі матері в родині українців, і підкреслював, що «у ній мати відіграє значно більшу роль, ніж у інших народів» [291, с. 43]. Приклади дослідника стосувалися і значущості жінки у мистецтві, українській поезії. Так, Леся Українка, О. Лятуринська, О. Теліга, на його думку, визначаються «мужеським, бойовим тоном» [291, с. 43]. Він зазначав, що центральне місце в українській родині мати займає і у творах Т. Шевченка: «Чоловік залишає виховання дітей жінці-дружині, а сам виступає рідко в виховному процесі, і то як сувора, караюча інстанція. Це глибокі сліди матріархату в українському житті» [291, с. 43].

Гортаючи сторінки історії українського народу, М. Шлемкевич нагадував: «Уходники, степовики, потім козацтво, гайдамаччина, в кінці революціонери 19–20 століть – все це ідеали людей, приречених до того, щоб добровільно чи під примусом покидати дім і родину. Дружина-мати стає постійним осередком дому-родини, що залишається на їх сторожі» [291, с. 44]. Водночас дослідник зазначав: «Тепер Шевченко, і за ним нарід, відчують, що в нашій крові, що в українській родині живе тисячоліття нашої історії» [277, с. 51].

Характеризуючи галичан, дослідник писав: «Галицьке суспільство середини минулого століття жило – як кажемо звичайно – старим патріархальним ладом... А все ж це був своєрідно упорядкований світ. І коли від світогляду і від суспільного уладу вимагаємо, щоб вони давали порядок мислям, людям і речам, то мусимо признати, що тодішній дуже обмежений світогляд і тодішній дуже вузький патріархальний улад усе ж таки

виконували своє завдання. В тім світі кожна думка, і кожна людина, і кожна річ мали своє місце і свою цінність» [291, с. 41–42].

Відзначаючи впорядкованість цього світу та його духовні й життєві завдання, М. Шлемкевич підкреслював, що недосконалість їх виконання свідчила про народження нової, щораз численнішої верстви світської інтелігенції (вироблення її самосвідомості і разом із нею бажання обійняти відповідне становище в громаді не означало відповідне місце у суспільстві), а також про конфлікт її духовності з традиційними поглядами [282, с. 45].

Розкриваючи сутність цих поглядів, М. Шлемкевич писав: «Давній патріархальний світ не піддавався легко, але революція перемогла... Провід, який досі знаходився в руках священничої гієрархії, переходить до світської інтелігенції. Це глибока суть цих перемін, це отворені двері в широкий світ, початок нової доби в історії галицького, взагалі тодішнього західно-українського суспільства» [282, с. 48].

Дослідник наводив слова Р. Линтона про те, що формування національного характеру – це довгий і повільний процес, бо те, що творилось тисячоліттями і століттями, не змінюється впродовж одного покоління, і власна культура є результатом раннього виховання [291, с. 43]. Він покликувався на М. Грушевського, який стверджував про особливу єдність українського народу порівняно з іншими народами [282, с. 106].

Описуючи стан суспільства, М. Шлемкевич зазначав: «Початок 20-го ст. бачить у Галичині оновлене суспільство завдяки тій духовій революції, що її в'яжемо з особою Івана Франка. І це оновлене суспільство стає здоровою підставою політичного росту. Осередком того суспільства, подібно як і колись у патріархальних часах, часто залишалися достатніші священничі дома, але тепер уже відчинені для нових ідей і примирені з новим порядком речей» [282, с. 54]. Усе це мало значний вплив на подальше його реформування і становлення українського характеру. «На початку 90-их років минулого століття перемога тієї революції вже цілком наявна, – писав

дослідник. – Це роки переформування галицького духа і суспільно-політичної організованості. Це десятиліття, в якому тодішня Західня Україна знаходить свою форму на довший час, щоб перетримати в ній аж до відродження української державности і щоб передати її цінніші елементи пізнішим часам» [282, с. 48].

Простежуючи становлення характеру людини, М. Шлемкевич згадує точно визначені фази розвитку дитини: перша (приблизно перший рік життя) – оральна фаза, головні переживання в якій зводяться до приймання харчу та роботи органів, які виконують цю функцію, останнє ж стає підставою для розвитку певних психічних рис характеру людини і джерелом таких життєвих настанов, як «пасивна рецептивність, залежність, спонтанність, вітальність, імпульсивність, потреба повного задоволення імпульсів, довір'я до життя, оптимізм, або й песимізм, потреба фізичного соціального контакту, увага до їди й пиття»; друга – анальна фаза (2–3 рік життя). На першій стадії дитина цілковито залежна від матері, а на другій дитину привчають до особистої гігієни й чистоти, вона вчиться контролювати функції свого тіла, і в зв'язку з цим це стадія, коли знову виробляються й зафіксовуються різні риси характеру (точність, ощадність, педантичність, чистота, самодисципліна, впертість, увага до зовнішніх форм, до раціонального регулювання, активність у ставленні до зовнішнього світу, агресивність, тенденція до панування, суперництво). Якщо трирічна дитина входить у нову розвиткову, т.зв. першу генітальну (статеву) фазу т.зв. едіпового комплексу, то тут у житті хлопця виявляється інтенсивна любов до матері та заздрість і ворожість до батька, а в дівчинки, навпаки, любов до батька і ворожість до матері (вважається нормою, коли дитина до 5-тирічного віку уподібнюється: до батька (хлопець) або до матері (дівчина). Відтак, в основі українського національного характеру лежать прикмети, які своїм походженням сягають першої, оральної, фази розвитку дитини, як «вітальність», імпульсивність, спонтанність, довір'я до життя разом з деякою пасивністю на противагу

анальній фазі (агресивності, суперництва, дисципліни, упорядкованості й інших), закорінених у характері саме провідних західних націй. Це може призводити до знецінення тих «наших» рис і – далі – до почуття меншовартості [291, с. 43].

За М. Шлемкевичем, протиставлення «оральних» та «анальних» рис має деякі аналогії з іншим протиставленням – ірраціонального та раціональних форм життя. Підкреслюючи ірраціональні риси українського Сходу (у книжці «Галичанство»), дослідник хвилювався, чи не принижує така характеристика. Він запевняв: «Думаємо, що тут не може бути мови про якесь самознецінювання. Навпаки, наше ірраціональне багатство спонтанності, імпульсивності, вітальності, пройнятих довір'ям до життя, – це основні цінності, задатки і можливості оригінальної культури. Відкидати, зрікатись цього багатства – було б неплідним самозреченням. – А все ж ми хвилюємось, коли зустрічаємось із протиставленням «оральних» (наших) і «анальних» (західних) рис, або в іншій площині хвилюємось при згадці нашого неоформленого ще, ірраціонального багатства. В цьому хвилюванні і цій непевності можна бачити вираз здорової туги ірраціональних праджерел життя до оформлення, до упорядкованості, до самодисципліни, які є передумовою утвердження і успішної активності в відношенні до зовнішнього світу. ... І нашому, іноді «сліпому» ірраціональному багатству потрібні тепер раціональні форми, але без того багатства ті форми – порожні, без вартостей» [291, с. 43–44].

На основі суджень Б. Цимбалістого та власних спостережень і роздумів міркувань про статус матері в родині, М. Шлемкевич висвітлив «проблему матріархальної печаті, виразної в структурі й житті також і нинішньої української родини» [291, с. 44], що дозволило досліднику дійти висновку, що «характер зафіксовується здебільшого на першій, оральній, вповні материнській фазі, а уподібнювання пізніших років зближає дитину знову ж до матері, не до батька, який залишається чужим для неї» [291, с. 43].

Зважаючи на такі міркування науковців, О. Вишневський говорить про перевагу материнського та необхідність забезпечення рівноваги батьківського й материнського елементів у сучасній родині (що пояснюється історичним впливом матріархату на свідомість українців) [34, с. 168]. Ураховуючи українську традицію щодо переваги в сімейному житті жіночого елемента, слушною, на нашу думку, видається настанова про зростання ролі батька у розбудові й удосконаленні сім'ї та сімейних стосунків, а також важливим є висновок щодо нарощування значення чоловічого елемента у вихованні дітей, подружньому житті.

За народною традицією, очевидний значний вплив матері-дружини в домашньому царстві, поруч якого з'являлись цілком або переважно чоловічі царства, як Запорізька Січ чи пізніші революційні гуртки. Запорожець це не господар хати, а Іван Карась із «Запорожця за Дунаєм», і всі його побивані жінками побратими українського фольклору – це запізнілі і здекласові тіні козака, тоді як Одарка – це втілення здорової і тривалої підвалини життя. «...Згадувалась американська подібність, де вплив жінки в родині більший, ніж в Європі, – писав М. Шлемкевич. – Співдіяло тут те, що можна спостерігати в усіх новонаселених європейськими колоністами краях, де відчувався брак жінок. Але діяло тут і щось інше, що справді паралельне до подій в Україні, те, що називають «отвореною межею», а що нашою термінологією можна окреслити як американське ухоронництво на «Дикий Захід». Це паралеля до походу в степ з отвертими межами і відвойовування того степу українським населенням. І в Америці, і в Україні в тих століттях жінка залишалась в домашньому царстві і зміцнювала в ньому свій вплив. І це потверджується і тим, що в українських землях, де населення не зазнавало таких припливів і відпливів, отже – на західних землях, менше відчувається матріархальна влада Одарки з «Запоріжця за Дунаєм». Навпаки, тут осілий і вкорінений у господарство Іван Карась частіше надуживає своєї фізичної переваги супроти Одарки. Далекий і неприємний, і напевно перебільшений,

відгомін цього мали ми в англійській канадійській пресі перед двома роками в описі побуту наших піонерів-хуторян» [291, с. 44–45].

В іншому місці М. Шлемкевич пояснював сутність почуття меншовартості: «Псувати гру інших, бути в безсенсовній опозиції, обмежувати свободу інших і після цього поневолювати їх – все це риси характеру людини, одержимої почуттям меншецінності» [297, с. 11]. Щодо характеру українців М. Шлемкевич зазначав: «Так само в повній протилежності до Адлера, свідомість власних меж і вільна самокритика галичанства мали б бути доказами почуття меншецінності... бажання дарувати, служити, помагати, приписуване галичанам у книжці «Галичанство» – мало б бути також наслідком почуття меншецінності» [297, с. 11].

Цінними є такі роздуми М. Шлемкевича над ситуацією, коли почуття меншовартості (аж до приниження) посилюється: «Шукання надкомпенсати є джерелом агресивних рис характеру, в першій мірі честолюбності, яку прислонюємо милозвучнішими словами, як амбіція, енергія, активність» [297, с. 10]. Аналізуючи поведінку українців, Б. Цимбалістий часто бачив надмірну ворожість та агресивність до людей, що породжує почуття ілюзії власної величі [265, с. 12 – 28].

Український характер, зокрема емоційність, душевність, гостинність, у збірнику «Українська душа» [249], окрім М. Шлемкевича, описують Є. Онацький О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, В. Дорошенко, С. Білокінь. Емоційний стан душі М. Шлемкевич пов'язував з українською пісенністю: «З морського прибою почувань народилась українська краса – пісня. Пісенна ліричність – це приблизне окреслення такої душевності» [285, с. 104]. І далі: «Зроджена з розкоші, окроплена слозами, Моя ти муко, мій ти раю, пісне!» [285, с. 105]. Наводячи історичні приклади з життя українців, дослідник водночас зазначав, що «найбільша духовна революція України, її християнізація, відбулася під впливом співу» [285, с. 106]. І тут же філософ,

цілком слушно застерігав, що «ми не є нація без ідей, нація проспіваних...історичних пісень і нація споживачів нагромаджених колишніми поколіннями благ. Ні, ми духово й матеріально голодна нація, але з багатими завдатками духа й землі. Нація – просто передназначена для сучасного націоналізму, для боротьби за інше обличчя світу, для боротьби за достойне місце в оновленім світі» [225, с. 24].

Характеризуючи вдачу українців, М. Шлемкевич підкреслював, що тривале почуття меншовартості є наслідком їхнього історичного поневолення. Він так пояснював сутність «нижчости»: «Псувати гру інших, бути в безсенсовній опозиції, обмежувати свободу інших і після цього поневолювати їх – все це риси характеру людини одержимої почуттям меншецінності» [282, с. 11]. І далі: «свідомість власних меж і вільна самокритика галичанства мали б бути доказами почуття меншецінності... бажання дарувати, служити, помагати, приписуване галичанам у книжці «Галичанство», мало б бути також наслідком почуття меншецінності» [282, с. 11]. Роздуми М. Шлемкевича над ситуацією, коли почуття упослідженості посилюється, підводять до висновку: «Шукання надкомпенсати є джерелом агресивних рис характеру, в першій мірі честолюбности, яку прислонюємо милозвучнішими словами, як амбіція, енергія, активність» [282, с. 10].

М. Шлемкевич покликується на думки інших науковців, які також дошукувалися глибинних мотивів поведінки українців. Він розумів, чому часто Б. Цимбалістий бачив надмірну ворожість й агресивність до людей, що породжує почуття ілюзії власної величі [249, с. 12–28].

На типовий характер українців, звісно, впливала історія та драматичні умови життя. Говорячи про становлення психіки українця, М. Шлемкевич відзначав: «Що є наш славний і на всіх перехрестях називаний індивідуалізм? Його можна коротко окреслити: індивідуалізм без індивідуальностей! ... Наш індивідуалізм – це боязнь форми. Індивідуалізм в звичайному розумінні

протиставиться філістерській, пересічній, прийнятій формальності» [285, с. 110].

У творі М. Шлемкевича «Галичанство» знаходимо опис гетьмана Сагайдачного. Як ілюстрацію своєрідної поведінки гетьмана М. Шлемкевич наводить слова відомої народної пісні, де гетьмана називають «необачним», «що проміняв жінку за тютюн та люльку», оскільки «тютюн та люлька козаку в дорозі знадобиться» [282, с. 16].

У «Листах до Приятелів» схарактеризоване молоде покоління українців. Тут, зокрема, сказано, що в місячнику «Овид» таке покоління називав «сердитим», «тверезим» Яромир Левицький, а «сердитою» і «нецікавою генерацією» – Богдан Рубчак, і зазначено, що «без комплексу меншецінності і без фальшивої гордості» молоді люди готові «боротись проти світоглядкової диктатури Східної Німеччини, але не в ім'я іншого світогляду, тільки задля повної свободи від світогляду взагалі» [224, с. 10]. Автор наголошував на їхньому особливому відчутті свободи: це «свобода нагої людини, що позбулась тісної одежі, свобода духової порожнечі» [224, с. 13]. І водночас підкреслив: «Але як тільки серед тієї душевної пустелі, про яку говорить Франко, пролунав поклик нової владної мислі, в одну мить із ліних, байдужих душ створився «люди героїв», готових до дальшого походу» [224, с. 14].

Оскільки в українському характері завжди домінувало духовне над матеріальним, переважало чуттєво-емоційне сприйняття світу, панувала пошана до надприродних сил, релігійність була характерною етнічною рисою, мали місце випадки долання в собі озлоблення, злопам'ятності, жертвування матеріальним комфортом, першочерговою була турбота саме про душевну рівновагу, що наближало світогляд українців до християнського та вирізняло його серед інших [34, с. 117–118].

Релігійність як типова характеристика українця означає традиційне опертя на релігійну віру як упевненість в існуванні надприродних сил, що

надихає людину, виявляє її потребу в реалізації багатьох можливостей. За М. Шлемкевичем, віра освітлює найбільш вражаючі приклади героїзму людей, а релігійна душа шукає повсюдної присутності Бога, вона допомагає «створити добрий і справедливий лад на землі, в якому людина могла б жити на образ Божий і подобу» [277, с. 44–45]. Зауважимо, що українська виховна традиція спонукала до виховання на основі віри, оскільки це забезпечувало людині стійкість світорозуміння та міцний світогляд. «Для свідомости народу завсіди велике значення має жива релігійність і заспокоєння, що вона дає», – зазначав Б. Цимбалістий [249, с. 107].

Окрім глибокої релігійності, українця характеризує щирий патріотизм та волелюбність. Українцям властиві відчуття свого роду, свого кореня, прилучення до народних звичаїв і традицій, любов і повага до рідної культури, рідної мови. Важливими заповідями народної моралі були і є палка любов до Вітчизни, мужність у боротьбі за людське щастя, повага до інших народів. Водночас українці прагнули до ґрунтовного осмислення людини, її природи, буття, співіснування зі світом, співжиття, що відкривало ту істину, що людина є більшою й глибшою за саму себе, збагачувало її моральність та вело до усвідомлення принципової значущості свободи волі. І саме релігія синтезує в собі правила побудови взаємин між людьми, норми співжиття, і сприяє утвердженню у свідомості людей ідеї прогресу людства. Як бачимо, у душі українця органічно поєднані глибока віра в Бога і любов до християнського народу та прагнення свободи, усвідомлення людської гідності, той духовний аристократизм, який Г. Ващенко окреслював «як непереможна любов та ненависть до рабства, неволі» [28, с. 145].

Отже, для представників кожної нації, в т. ч. українців, притаманні конкретний спосіб життя, особлива культура, а також унікальний характер. Цей неповторний національний характер відображає ставлення людей до дійсності, світу та визначає культурний простір народу – його літературу, мову, архітектуру тощо. Він втілюється в їхньому особливому способі

мислення, поведінки, відчуттів, в емоційних реакціях на вчинки. Для українців це віра в Бога, сподівання на Нього, патріотизм, емоційність, пісенність, культ жінки й родини, любов до праці, свободолюбність, гостинність і т. ін., а також висока духовність і гуманізм.

У дослідженні етнопсихології українського народу М. Шлемкевич зумів розставити вагомі акценти, вербалізувати їх в загальнофілософських категоріях, що відповідають таким сучасним дефініціям, як світорцепція, інтенція, трансформація.

На характер українців, зрозуміло, впливали історичні події, а зміни у вдачі українця відбулися під впливом великих перемін у їхньому житті. Адже коли національний характер оформлюється культурою, тобто спадщиною, створеною людьми, то значить, що людина може також свідомо перетворювати культуру. Не випадково найвищими досягненнями української історії стали Тарас Шевченко та Іван Франко, позаяк їхня художня спадщина мала визначальний вплив на остаточне становлення національного характеру та формування націєцентричної системи цінностей.

Водночас етнопедagogічні засади виховання людини потребують аналізу внутрішнього світу, світоглядних впливів діяльності кожного представника нації, що закономірно корелює із виховними традиціями, народними звичаями українців, життям в українській родині, остання завжди ретельно зберігала тяглість і спадкоємність поколінь і була своєрідним форпостом виховної традиції, що знайшло відображення у творчій спадщині М. Шлемкевича. Якщо українська виховна традиція спонукала до виявлення духовності та гуманності людини, то досягти високого рівня вдосконалення її моральності можливо, як свідчить творчий доробок дослідника, через формування християнського світогляду.

2.4 М. Шлемкевич про практичні засади розвитку духовної сфери українців

Оздоровлення суспільства означає насамперед виявлення шляхів формування духовності кожної людини та забезпечення уваги до її морального становлення, домінування в її свідомості моральних цінностей. «Жадоба грошей, невіра в добро, відсутність моральних правил, презирство до думок інших, байдужість до громадського блага, поблажливість до порушення законів честі... – ось вороги виховання, з якими воно покликане боротися», – писав К. Ушинський [255, с. 13]. Невибагливість у побуті, моральна готовність бути багатим, виховання працьовитості та вміння долати труднощі допоможуть, за К. Ушинським, у моральному вихованні, що й означатиме для кожної людини пріоритет моральних цінностей.

Традиційно методи виховання забезпечують керованість процесу виховання. Опанування секретів зазначеного процесу, віднайдення «інструментів» – це своєрідні ключі до системи виховання. В умовах демократичного виховання маємо позбутися авторитарного тлумачення методів виховання [35, с. 414]. У виховному процесі важливо, аби молода людина зрозуміла, що саме її участь у самостановленні є вирішальною.

Уже йшлося про те, що М. Шлемкевич черпав інформацію про новітні способи виховання із різноманітних відомостей про реформаторську педагогіку кінця XIX – поч. XX ст. Аналіз інноваційних форм і методів виховання, які були властиві і знайшли відображення у дальтон-плані, методі проектів, комплексній системі навчання, системі М. Монтесорі, методі О. Декролі і ін., дозволив удосконалити традиційну практику організації освіти. Г. Кершенштайнер, говорив Е. Жарський, визначає школу праці, яка послуговується ручною, мануальною працею, намагається перевести молодь через такі природні етапи розвитку дії, як: забави, заняття, спорт, праця,

причому важить не досягнення досконалого результату, а виховний вплив праці [78, с. 32].

М. Шлемкевич разом з редколегією видавництва «Ключі» публікували інформацію про стан шкільної та вищої освіти [176, с. 10–11]. Через співпрацю з молодими людьми (учнями, студентами) лежала, на їхнє переконання, надійна дорога до суспільних перетворень, прищеплювалася «найцінніша національна прикмета завжди бути свідомим членом української спільноти», як зазначалося у резолюції конференції [176, с. 10]. Цінними стали також відомості про Український студентський конгрес у Мюнхені, пошуки «рятунку духа» «молодого інтелігентського покоління» [176, с. 11].

У досить складних і суперечливих суспільно-політичних умовах українські педагоги-емігранти визначали ефективні шляхи розбудови реформованої освіти та демократичного процесу становлення свідомості особистості. Зауважимо, що ще на початку ХХ століття С. Русова вела мову про потребу формування творчої особистості та важливість її самостійної чесної праці, вироблення незалежності й самостійної думки, а також заторкувала проблему виявлення самостійних творчих сил дитини у гармонійному зв'язку із моральними та національними цінностями. Вона звертала увагу на активну працю, самодіяльність, безпосереднє спостереження явищ, досліді. Розкриваючи зміст позашкільної освіти і намагаючись додати до нього «розвиток мистецьких змагань – співи, театр, малювання», С. Русова доводила, що така освіта має на меті виховання «гармонійно розвитих і серцем і розумом людей, дає змогу розвинути усі свої духовні творчі сили» [206, с. 227].

Прикметно, що праця вважалася і є найголовнішим методичним шляхом формування свідомості. У пошуках шляхів розвитку духовних сил людини та акцентуючи на необхідності забезпечення трудових зусиль дітей, М. Шлемкевич, як і інші науковці-емігранти, захищав ідею С. Русової організації активної праці, що інспірувала чимало самостійних міркувань,

спостережень, порівнянь, розглядав її пропозиції вчителів щодо виконання разом з дітьми активних самостійних вправ, малюнків, рухів, впровадження певного самодіяльного досвіду. Іншими словами, саме самостійна творча робота дітей – оптимальний шлях до усвідомлення обов'язкової праці, що зрештою може стати омріяною «сродною працею» (Г. Сковорода).

Праця, яка полягає у свідомій та спрямованій на певний об'єкт діяльності, у застосуванні її здібностей та можливостей для вдосконалення суспільства, дозволяє обрати професію, якою прийнято вважати діяльність, що більшою чи меншою мірою наповнює життя людини (з якою пов'язане отримання засобів до життя), яка визначає її становище в суспільстві і вважається суспільним служінням людини. Тому праця є необхідністю, шляхом до саморозвитку людини, засобом перетворення світу й водночас служінням одне одному, ближньому, сім'ї, народові і тому є благородною.

Церква вважає, що кожен повинен поважати свою працю та працю інших людей, кожен має виконувати ту роботу, до якої його покликав Господь. Знаючи про тягар розумової чи фізичної праці, ніхто не повинен обіцяти комусь легке життя в постійних розвагах: такі обіцянки вводять народ в оману і примножують його страждання. Після гріхопадіння людина мусить виконувати покуту за гріх і відчувати тягар праці [69, с. 133]. Однак тягар праці є не прокляттям, а можливістю покаяння. Перенесення труднощів і виконання завдань від Бога забезпечує внесок людини у своє спасіння. Праця, власне кажучи, є прославою Господа, вона займає своє місце «не лише в земному прогресі, а й у творенні Царства Божого» [69, с. 134].

Г. Ващенко звертав увагу на те, що навіть євангельський ідеал людини передбачає не аскетизм, не втечу від життя, а, навпаки, вказує, що людина повинна брати активну участь у розбудові життя (свого і всього людства), і передусім – задля власного щастя [29]. Притчі про робітників у винограднику і про таланти підтверджують цю думку. Тому будь-яка діяльність, у тому

числі й підприємницька, має право на існування, але в рамках тих цінностей, які визнаються людиною та толеруються суспільством.

У зв'язку із виконанням завдань духовного зростання людини обов'язково вирішуються питання забезпечення умов для самостійної праці. Адже організація демократичної освіти в еміграції потребувала об'єднання зусиль щодо впровадження в освітній процес дослідницьких методів, способів розвитку критичного наукового мислення, що забезпечують становлення високої свідомості молоді. Так, у 50 – 60-х роках ХХ ст. українськими педагогами Канади та США (разом із відомими філософами, публіцистами, соціологами, істориками) проводився пошук ефективних засобів забезпечення освітнього процесу, розробки навчальних планів і програм відповідно до поставлених мети і завдань освіти. У центрі уваги постійно перебувала проблема підручників з українознавчих дисциплін, що визначали зміст та організацію освіти, зумовлювали вибір шляхів педагогічної діяльності та були важливим засобом самоосвіти молодих людей.

Методичний інструментарій у формуванні свідомості молодої людини для педагогів-емігрантів Е. Жарського, П. Воробйовського включав доручення, самостійні вправи, що сприяли розвитку самостійності. Вони підкреслювали, що самостійна робота учнів та студентів, як і інші виховні завдання, повинні розглядатися на тлі національного та релігійного виховання, передовсім у контексті моральних цінностей. Важливими Е. Жарський вважав і засоби мистецької діяльності релігійних та естетичних переживань, які дозволяють вихованцеві самому досягати духовного зростання. П. Волиняк прагнув «розв'язати дитині язика, себто привчити її самостійно висловлюватися українською мовою, а також привчити її до самостійного писання» [40, с. 103]. Було також дібрано українську художню лектуру, що вельми важливо для дитини яка формується в чужому – мовному та культурному – середовищі. Запропоновані для вивчення твори не тільки

збагачують духовний світ учнів, але й спонукають їх до творчого мислення, аналізу тієї дійсності, у якій вони живуть [39].

Практичні засади розвитку духовної сфери українців М. Шлемкевич розглядав у зв'язку з ідеєю боротьби за Україну (Рис. 2.1). Для дослідника важливими були різні її способи і форми. «Треба тішитись, – вважав він, – що є люди, які вміють думати, які шукають нових способів боротьби з окупантом України» [284, с. 54].

Рис. 2.1 Практичні засади розвитку духовної сфери української молоді

У передовій до чергового випуску «Листи до Приятелів» під назвою «Життя покинуте духом» М. Шлемкевич та його соратники піснею про хлопчика з кучерявим волоссям нагадують про дні розквітлої весни задля пригадування спроб «примирити духа з життям», «ввести духа, що покинув наше життя, назад до нього» [81, с. 3]. Звідси – практичні аспекти вдосконалення свідомості молодих людей передбачають пошук способів

досягти щастя в житті суспільства і кожного українця зокрема, повернути його до духовності.

З'ясовуючи соціальні підстави в пошуку способів дії щодо побудови ідеального суспільства, М. Шлемкевич передовсім указував на залежність від ситуації щодо досягнення ідеї справедливості. У зв'язку з цим він ставив вимоги до устрою майбутнього суспільства, пов'язані з розумом, постійністю, «тяглістю» [300, с. 1].

Людина в тоталітарному суспільстві змушена підпорядковувати свої прагнення інтересам досягнення групових цілей, вона є засобом для їх досягнення. І лише громадянське суспільство звільняє людину від авторитарності впливу, захищає її права і свободи, надає можливості домагатися досягнення своїх цілей власною працею, своїми силами, не посягаючи на життя, працю, честь, волю, спокій, права іншої людини, не за рахунок когось, не завдаючи іншим болю і страждань. Інтереси людини, прагнення до гармонії як найбільш сприятливого для людини стану суспільства – найголовніші особливості громадянського суспільства. Звідси стратегія такого розвитку суспільства, яка найперше реалізується в людині, відкидає жорстокість, ненависть і передбачає участь людини в житті суспільства. Відчуження від інтересів суспільства та примирення із брехнею, аморальністю ведуть до значних проблем у вихованні. І кожна людина може багато зробити для створення духовного мікроклімату, коли соромно брехати, робити свою справу як-небудь.

Найголовнішою умовою визначення в певному рішенні, своєрідного самовизначення в способах дії М. Шлемкевич вважав свободу вибору. «Перед вибором, перед рішенням стоять різні можливості, – підкреслював він, – і їх людина важить, перевіряє в думці, підходить до них із сумнівами. Коли б вона зразу була певна, тоді не треба б думати, вибирати, рішатись. Саме вільна воля людини – це свобода вибору після перевірки, після сумніву» [284, с. 55].

Услід за міркуваннями К. Ушинського, М. Шлемкевич наполегливо підкреслював значення свободи як важливого чинника становлення особистості. У контексті світової та європейської філософської думки вони, як і С. Франкл та ін. філософи, визнавали, що почуття свободи потребує вдосконалення (і в людині, і в суспільстві загалом), адже прагнення до свободи зумовлене духом конкретної людини [260, с. 115], однак свобода, наголошує С. Франкл, не є задоволенням конкретної людини, а формою громадської співпраці [260, с. 142].

Водночас М. Шлемкевич розумів, що свобода може давати простір для злих намірів. Адже в людини, окрім прагнень до доброго і світлого в житті, є також потяг до егоїзму, зла (і про це багато писали К. Ушинський та Г. Ващенко). Тому процес формування вільної особистості вимагає коректності, толерантності й самовіддачі. Ідея рівності як засадної цінності демократії у процесі становлення світогляду людини має означати передовсім рівні можливості самореалізації. Відтак усі ці уявлення ставлять проблему формування самовідповідальності людини, усвідомлення того, що саме вона багато що вирішує, від неї багато залежить.

Для випрацювання власного механізму самоконтролю людині важливо усвідомити, що предметом віри, за християнською філософією, є ідеали добра. Це узгоджується з ідеалістично-християнським підходом до побудови стратегії виховання молоді. Бог постає як досконале втілення цих ідеалів. Саме через віру як іманентну складову виховання можна досягнути цих ідеалів (міцного світогляду, стійких переконань, духовного зростання), щоправда, шляхом долаття сумнівів, через внутрішню боротьбу, пошуки, випробування.

Водночас у залученні елемента віри (Богослужіння, читання високодуховної літератури, спілкування з добрими людьми) велике значення має духовний досвід, і нагромадження людиною цього досвіду, практикування нею моральних учинків забезпечуються передовсім її працею

(за К. Ушинським), рухом до саморозвитку, добродійною діяльністю, виявленням милосердя, співчуття, любові, служінням родині, народові. Це означає, що практичне розширення духовності відбувається через напружене усвідомлення орієнтирів становлення людини, щораз глибше і зрозуміліше проникнення у сутність та зміст духовно-моральних цінностей.

Релігійною вірою, звісно, не вичерпується все багатство духовного ставлення людини до навколишнього світу, однак вона є суттєвим компонентом такого утвердження, оскільки зумовлює, як і виявляє, потребу людини в намаганні здійснити, на її погляд, нездійсненне, надихає на подвиги заради високої мети. Ця віра «у автентично віруючих людей», як зазначав М. Шлемкевич, освітлює всякі події їхнього життя [287, с. 99].

Надійність виховання, що ґрунтується на вірі, ураховувала й українська виховна традиція, і батьки змалку долучали свою дитину до високих ідеалів, віри в Бога, оскільки кожна людина плекає в собі це почуття віри в ідеали добра; віра насправді є її потребою, і справжня духовність неможлива без віри. Заступаючи християнській вірі дорогу до душі людини, ми звільняємо тим самим простір для віри в сатанинські ідеали.

Відчуття обов'язку (перед Богом, Батьківщиною, сім'єю, самим собою) усталювали й кристалізували також народні виховні традиції, уявлення про те, що ідеали зла ведуть до біди і таким чином усувалася віра в них. Практика ж служіння моральним цінностям, релігійність толерувалися в українському середовищі, що головню виявлялося в прихильності до тих людей, які самовіддано й терпляче йдуть до поставленої високої мети.

Досягти такого вдосконалення моральності людини, звісно, можна через відомі способи практикування у чеснотах: смирення, покаєння і розкаяння, прощення, піст, молитва, сповідь і т. ін. Щодо практикування в чеснотах, то Никодим Святогорець вважає, що вправлятися деякий час в одній і тій же чесноті набагато результативніше, ніж відразу в багатьох, і що

користь треба здобувати з усіх, які нам зустрічаються, випадковостей [212, с. 123–124].

Очевидно, для вибору способів дії потрібна значна внутрішня робота, праця над собою, що підпорядкована ідеї пошуку шляху до правди. Задля виявлення християнського світогляду людина, звісно, повинна вміти відмовитися від матеріальних речей; їй повинно бути приємно долати труднощі й доводити собі та людям свої можливості. Тому обмеження в їжі, у одязі, сні, приборкання інстинктів і злих намірів повинні супроводжуватися радістю від пережитого власного досягнення. Г. Сковорода радив у самому собі шукати джерело спокою і намагатися його очистити [217, с. 368].

Знаємо, що в «Листах до Ковалінського» Г. Сковорода розкрив цілий арсенал способів розвитку духовних сил людини, її морального вдосконалення, ушляхетнення стосунків з людьми. Він радив через вправи засвоювати правила співжиття [217, с. 251]. Таке духовне вправляння не є безплідною працею і даремно загубленим часом. Душа повинна вчитися не шкодувати за втраченим, не покладатися на свій добрий настрій і набувати істинного смирення. Адже нагорода буде тим більшою, чим боліснішими будуть муки серця, які переживаються під час спокус. Водночас до засобів досягнення чеснот Г. Сковорода відносив зневагу до багатства, втечу від натовпу і мирських справ, піст і стриманість, зневажання плоті (для здобуття духа та ін.) [217, с. 240], що характеризує його як людину, яка сприймає свій духовний стан одночасно з аскетичними уявленнями про тіло. Самообмеження, звісно, можливе не так шляхом зовнішньої організації життя (усамітнення, оточення добрими людьми), як внутрішнім самовдосконаленням (приборкання пристрастей, інстинктів, стримування від злих учинків і намірів).

М. Шлемкевич також радив такі шляхи вдосконалення духовної сфери українців, як долання перешкод, прощення, спокій (на противагу сумнівам й тривогам) [199, с. 1], випробовування себе у вірі (головним чином завдяки

аналізу творів українських поетів, прозаїків, митців). Дослідник передовсім називав приклад Т. Шевченка, який передав «трагедію страждання аж до божевілля обмеженими засобами, майже без жесту, притишеними можливостями декламації без гри» [292, с. 47]. Це важливо, оскільки у християнській філософії зло і страждання – не тільки кара за гріхи, а й проба та іспит, а також очищення і викуп, пересторога і заслуга, очікування радості. Водночас людина може і має право та обов'язок чинити все, аби уникнути, віддалити, зменшити терпіння та продовжити якнайбільше життя.

Не лише страждання, прощення й додання труднощів знайшло відображення у творах М. Шлемкевича. Для пошуку правди, справедливості в житті він рекомендував також способи віри в ідеали добра, краще майбутнє, оптимізм: «Мусимо відбудувати довір'я українця до українця» [18, с. 1].

Аби досягти виховної мети, М. Шлемкевич пропонував організовувати бесіду-дискусію, що сприяє формуванню переконань. Дослідник наголошував: «Якщо розмова має бути справжньою, поважною дискусією, тоді ті, що дискутують, повинні мати на увазі передовсім своє переконання і свого співрозмовця, і далі людей, що думають і можуть стежити за ходом міркувань» [284, с. 56].

Тоді питання формування світогляду та розвитку духовної сфери українців логічно впливають з потреб суспільства у свідомих особистостях, які присвячують життя служінню ідеям справедливості, чесності, правди. Як промовистий приклад М. Шлемкевич наводив термін Ю. Лавріненка «вітаїзм», який уже самим етимологічним значенням підкреслює життєву спрямованість світогляду. До речі, найбільшу цінність книги Ю. Лавріненка «Розстріляне відродження» дослідник бачив у «побуді до мислення, до дискусії» [290, с. 15].

Технологічно організація дискусії для М. Шлемкевича означала опертя на сумніви, перевірки окремих тез, дискутування серед учасників цієї

розмови: «Коли нам залежить на твердому переконанні, то дорога до нього веде через методичний сумнів, перевірку всіх тез, їх дискусію... І тільки той, хто докладно зважив усі свої гадки, добивається до знання, розуміння (епістеме) і до переконання. Гадки хиткі, і ті, що вдовольняються ними, міняють їх легко і без болю. Хто пробився крізь болючі сумніви до переконання, так легко його не покидає» [284, с. 55].

У статті «Епілог і пролог» М. Шлемкевич порівнює дискусію з полемікою (епілог до минулорічних дискусій, що може бути прологом до нових): «Зачасто мішаємо дискусію, спільне шукання духового самоутвердження, шукання правди, в якому суддею є власна інтелектуальна совість і совість людей, що з нами думають, – зачасто мішаємо таку дискусію з полемікою, яка має метою здобути вплив на маси в ім'я якихсь політичних чи економічних цілей; мішаємо з полемікою в боротьбі за владу не в духові, але над масами, до яких промовляється не так розумовими аргументами, як емоціонально скерованими, ефективними підходами» [286, с. 46]. «Характерними для дискусії є спокій і видержка, для полеміки поспіх, воєнне темпо» [286, с. 47].

М. Шлемкевич зауважував, що часом диспутанти почувають себе як актори. «Тоді шукання правди, оборона переконання знижується, – вважав він, – до шукання способів приподобатись тим уявним масам, а дискусія стає вічем-масівкою» [284, с. 56]. До того ж, коли увага сконцентровується на засобах, виникає небезпека відійти від справжніх ідей, цінностей.

Отже, практичні засади розвитку духовної сфери українців для М. Шлемкевича передбачали пошук способів досягти щастя, гармонії в житті суспільства і кожного українця зокрема та повернути їх до духовності. І вироблення людиною механізму самоконтролю й опертя на віру потребують орієнтації на сам предмет віри, що вказує, за християнською філософією, на ідеали добра, Бога (який є втіленням цих ідеалів). Людина на власному

досвіді переконується у суттєвих перевагах миролюбності, поваги до людей, прощення та активної підтримки добрих учинків.

Найголовніші умови самовизначення людини у способах дії, як підкреслював М. Шлемкевич, – це свобода вибору, релігійна віра, праця над собою як чинники становлення її світогляду. Безпосередніми способами розвитку духовних сил людини дослідник вважав, як і кожен християнин, покаяння, піст, молитву, сповідь і т. ін., а також страждання, прощення, долання перешкод, спокій (а не стан непевності й тривоги), оптимізм, випробовування себе у вірі. Ідеї пошуку шляху до правди, досягнення цілей власною працею, своїми силами, не посягаючи на спокій і права іншої людини, не завдаючи іншим болю і страждань й унеможлививши примирення із брехнею, аморальністю, несправедливістю, за М. Шлемкевичем, можуть бути підпорядковані бесіда-дискусія, яка допомагає формуванню відповідних переконань, та різні новітні способи виховання (які черпав із різноманітних відомостей про реформаторську педагогіку та педагогіку педагогів-емігрантів) – спорт, самостійні вправи, досліді, доручення, творча робота тощо.

2.5 Актуальність творчої спадщини М. Шлемкевича для сучасного освітнього простору України

Актуальність провідної ідеї М. Шлемкевича про доцільність та ефективність національного становлення не викликає сумнівів. Педагогічний досвід М. Шлемкевича має особливу вагу сьогодні, у час розбудови Української держави й національної системи освіти. Його праці дають багатий матеріал для використання на сучасних заняттях у школі, у позашкільній роботі, на курсах для вчителів, зацікавлених у розвитку національних навчальних закладів, під час створення нових програм, а також розкривають культурно-історичні обставини, причини й наслідки здобутків і

прорахунків українців у своїй історії, ставлять особливі вимоги до провідників духовно-моральних, національних, громадянських, сімейних цінностей.

Методологічною основою у визначенні мети і завдань виховання М. Шлемкевич обрав традиційно-християнську філософію (виховання молоді на основі засвоєння висококультурної спадщини українського народу та пріоритету моральних цінностей), а це означає, що в основі виведення виховного ідеалу молоді української діаспори – любов до Бога, народу, землі і культури предків, а також повага до держави проживання та її закону. Зasadничим моментом, що стимулює розвиток світогляду молоді, є її етнокультурне, національне, рідномовне виховання в умовах полікультурного оточення життя в діаспорі; а також релігійне, суспільно-громадське, естетичне виховання. Творчо використовувати ідеї і практичний доробок М. Шлемкевича – означає розвивати національну ідею, формувати активну громадянську позицію українців, використовувати народнопедагогічний досвід, надбання української культури.

Корисними для сучасного освітнього процесу можуть бути книги, численні розробки, статті, публіцистичні твори М. Шлемкевича. Його праці зберегли цінність не лише як пам'ятки української наукової думки, але також як цікавий матеріал на актуальну тематику для плідних педагогічних рефлексій, формування уявлень, суджень, переконань та обґрунтованих висновків. Важливими у світоглядній підготовці стануть архівні документи, наукові та публіцистичні праці, що дозволить зробити узагальнення про спорідненість сучасних проблем у галузі освіти та виховання з тими, які розв'язував М. Шлемкевич і педагогічна громадськість України ХХ ст.

У свідомості більшості українців М. Шлемкевич таки асоціюється із філософією. За словами ж К. Паньківського, М. Шлемкевич був би зразковим педагогом: «Міг стати педагогом. Мав для того не тільки формальні дані. Людина з його знанням і здібностями була б знайшла без труднощів, як у нас

казали, «посаду», якщо не в державній, то в приватній школі. Бо був вродженим учителем, любив навчати» [191, с. 83–84].

Сестра Стефанія у своїх спогадах про брата і про родину загалом підкреслює таку важливу для педагога рису, як вроджену толерантність та комунікативну коректність, що, однак, не заважало Миколі тактовно й переконливо артикулювати важливі для нього національні ідеї й робити світоглядно засадничі акценти. «Наш батько належав до старого покоління так званих старорусинів-традиціоналістів, але ми, молодь, у тому числі і Микола, йдучи з духом часу, були вже свідомими українцями. У вищих класах гімназії формувався світогляд Миколи і його національно-політичні переконання. У час вакацій у нашому селі перебували студенти університету, яких тоді називали «академіками». З ними Микола радо товаришував і брав участь у прогулянках вздовж берегів Дністра. Коли бували в нас дома знайомі і розгорталася загальна дискусія, він сміливо, поважно і гідно обстоював свої погляди і переконання. Між нами і батьком ніколи не було конфлікту на тлі різниці поглядів і, головне, ніколи не було конфліктів між Миколою і батьком, бо обидва вони були дуже виrozumілі і тактовні» [191, с. 87].

І. Паньківський, згадуючи життя родини М. Шлемкевича у Сновидові на початках 20-го сторіччя, де «незримою віссю» товариства був пан отець Іван Шлемкевич, аристократ-консерватист із зрозумінням для нових ідей, якими жили його діти», зазначав, що «Микола Іванович був синтезою – це улюблене його слово – тих усіх різних традицій. В нього гармонійно поєднувалися аристократизм достойної священичої родини давніх часів з динамічним рухом молодого українства» [191, с. 87–88].

Актуальною для сьогодення є ідея, запропонована західноукраїнськими освітніми діячами, щодо єдності морального та національного у вихованні, тобто органічний синтез вселюдських виховних ідеалів з національними цінностями. У творчості М. Шлемкевича знаходимо підтвердження

визначенню пріоритетними моральні цінності й необхідності розглядати національні цінності в рамках загальнолюдських моральних вартостей.

Історичний досвід патріотичного виховання молоді на сторінках друкованих і редагованих М. Шлемкевичем видань також може бути використаний у розробці шляхів формування її світоглядних орієнтацій, визначенні компонентів виховної роботи в позаурочний час, а також для створення нормативно-правових документів щодо регламентації науково-методичної роботи в загальноосвітніх школах і позашкільних закладах.

На початку ХХІ ст., коли гостро постає завдання філософського з'ясування підвалин майбутнього, визначення пріоритетів у ставленні до людини, її природи, а звідси – і ґрунтового осмислення фундаментальних категорій людського буття, важливо усвідомити потребу пізнання людини, вивчення її особливостей. На думку багатьох філософів та педагогів, саме в межах християнської філософії можливе найповніше досягнення сутності людини, що стане основою сучасних підходів до визначення її ролі.

Розбудовуючи систему сучасного виховання, надалі важливо усвідомити статус суб'єкта, згідно з сьогоdnішніми демократичними уявленнями про організацію освітнього процесу, який супроводжується реалізацією прийомів самовиховання (самонаказ, самовідмова, самозаборона, самонавіювання, самопокарання). Шляхами духовного зростання є власне спілкування душі людини з ідеалами добра, іспит сумління, участь у доброчинній діяльності, адже вони сприяють здійсненню добрих вчинків, обмеженню злих намірів. Спілкування людини з Богом, коли людська душа виходить за межі свого земного життя, перемагає хоча б на деякий час свою поневоленість плоттю, намагання наблизитися до Бога – ось початок справжньої духовності [35, с. 490]. Корисними для духовності способами традиційно вважалися народом занурення в атмосферу церкви, розучування молитов, участь у Богослужінні, прилучення до духовно зорієнтованого мистецтва, участь у Святих Таїнствах [34, с. 117].

Українознавча робота є логічним продовженням усіх настанов, орієнтирів, визначених емігрантами-демократами, у т.ч. М. Шлемкевичем. Під впливом відомих людей молоді люди можуть проходити певний шлях формування світогляду через мережу гуртків, факультативів, секцій тощо. Важливо, щоб кожну (шкільну чи позашкільну) структурну одиницю очолював фахівець, який дорожить надбанням виховної мудрості народу. Українознавчий зміст освітньої роботи в сучасних українських гімназіях, загальноосвітніх школах та позашкільних установах у своїй наступності виявляється в тематиці занять, формах виховних заходів, способів формування свідомості, наукових праць учнів, гімназистів, студентів. Вони відображають, звісно, визначальні напрями патріотичного виховання під час вивчення програмового матеріалу загальноосвітніх предметів у позаурочний час і забезпечують активність учнівської молоді, їхню самостійність у патріотичній діяльності.

Творчий підхід до спадщини М. Шлемкевича дозволяє стверджувати, що чільне місце у формуванні світогляду молодих людей сьогодні належить освітньо-виховному потенціалу краєзнавства, яке передбачає пізнання Батьківщини й на рівні краю, і на основі цілісного державного організму. Чим глибше молодь вникатиме в історичні, культурні, економічні відносини краю з іншими регіонами і територіями України, то чіткіше осмислюватиме поняття Батьківщини. Вважаємо, що саме в краєзнавчій діяльності молодих людей закладені великі можливості для формування патріотизму молодого покоління, оскільки логіка формування особистості означає пізнання від близького до далекого, від рідного до чужого, від національного до планетарного, глобального.

Якщо носієм культури, гуманістом, який любить людей, володіє такими якостями, як терпеливість, тактовність, вміння прощати, є педагог, то водночас він має характеризуватися належним рівнем інтелігентності, що зумовлюється головню його особистісними, світоглядними й духовними

якостями, високим рівнем усвідомлення своєї соціальної та національної місії. Успішне розв'язання педагогічних ситуацій зазвичай пов'язане з комунікативними, вольовими рисами педагога, з його творчістю, а також із можливостями вивчення особистості, і задля повноти виконання своєї культуротворчої місії педагог здебільшого звертається до історичних витоків досліджуваних завдань.

Питання морального та національного виховання українців потребують вивчення української історії, з'ясування умов колоніальної залежності Правобережжя (у підпорядкуванні Польщі, а згодом Австро-Угорщині) та Лівобережжя, що визначають специфіку процесу розвитку освіти в Україні. Передовсім ідеться про реакцію українців і виступи проти русифікаторської політики, про що говорив М. Шлемкевич у статтях журналу «Листи до Приятелів» [221; 299; 301].

У зв'язку із цим для М. Шлемкевича мали велике значення міркування українців, які стосувалися розбудови самостійної держави. Для виконання таких завдань, вважав він, треба черпати матеріал з найближчого для людини оточення. У такий спосіб збудована школа чи заклад вищої освіти у своєму внутрішньому змісті матимуть національний дух. Так, в умовах утвердження української мови у всіх сферах життя дослідник указував на важливу роль народних традицій у психофізичному розвитку особистості.

Передовсім потрібний ріст свідомості людини, збагачення її духовності – без цього не відбудуться жодні зміни в житті суспільства. Сучасний розгул корумпованості і злочинності, домінування шаблонності й безвідповідальності у житті й поведінці, утрата людиною самоповаги й самодисципліни пояснюються найперше зовнішнім наглядом за людиною. В атмосфері страху й без сформованого сумління людина виявилася нездатною до життя в умовах свободи, не може власними силами задовольняти свої потреби. Лише відхід від диктату, демократичні стосунки з іншими людьми, прагнення до ініціативної творчої праці допоможуть людині звільнитися від

психології раба, віднайти гармонію та незалежність від обставин, забезпечити рівноправність з партнерами спілкування.

Педагогічна наука повинна визначити шляхи реалізації на практиці духовно-культурного піднесення, інтелектуального потенціалу нових поколінь, а також профілактики й корекції відхилень у поведінці, попередження душевних травм, розвитку найважливіших людських здібностей і ін. Вона повинна орієнтуватися на актуальні й перспективні потреби розвитку освіти, на забезпечення органічної єдності теорії і практики. Це означає конструювання й плекання на експериментальній основі нового змісту освіти та перспективних педагогічних технологій з урахуванням національно-культурних традицій і світових досягнень, запровадження інноваційних методологій у практику виховання, створення системи оновлення освіти, організацію і наукове забезпечення психологічної, діагностичної, корекційної і профорієнтаційної служб в освітніх закладах і поза ними, розробку критеріїв оцінювання їх діяльності.

Педагоги не можуть у виховній роботі обходитися без бесід на теми християнської моралі (на уроках з християнської етики), повернення до вічних християнських джерел, можливостей сприймати та приймати у своєму житті біблійну мудрість. Для сьогодення вкрай важливим є вивчення засад християнської моралі, формування духовних цінностей. Спонукаючи до засвоєння християнської філософії, педагоги одним із основних напрямів своєї діяльності вважають організацію виховних заходів християнського спрямування. Саме християнське виховання формує високі моральні чесноти, які ведуть душу до гармонії зі світом та власним сумлінням.

Демонструючи зразки духовної поведінки, педагоги спонукають молодих людей аналізувати, переконуватися чи сумніватися в усталених уявленнях та переконаннях. І вже усвідомлені дії, вчинки заради бажання бути чесним, співчутливим, турботливим, милосердним, свідчать про їхнє активне самотворення, самовиховання.

Отже, на шляху духовного становлення особистості повинно бути християнське виховання, яке наповнене вивченням Біблії, творами на християнську тематику, оскільки вони дають можливість зростати духовно, усвідомлювати сенс свого життя, створюють можливість для повноцінного розвитку людини. Твори М. Шлемкевича пов'язують християнське виховання з пізнанням навколишнього світу, що є невід'ємною частиною буття кожної людини.

Якщо криза в освіті та науці передбачає перехід до нових принципів її побудови, то це насамперед означає перехід до суб'єктної моделі особистості, що втілює уявлення про саморозвиток як головне джерело формування, діяльнісний підхід до побудови освітнього процесу, уявлення про партнерство, а не опіку, у стосунках між людьми. Мета та завдання сучасної освіти й виховання передбачають ґрунтовну підготовку до самостійного життя й професійної діяльності на основі всебічного гармонійного розвитку особистості, забезпечення умов для здобуття освіти, для формування морально-вольових та інтелектуально-естетичних якостей. Ця мета включає також виховання якостей громадянина, патріота, сім'янина, виховання з урахуванням статі, інших особливостей, зміцнення здоров'я, формування високої фізичної культури.

Для того, щоб урахувати мету сучасної освіти в усіх документах, програмах, посібниках, реалізувати її на практиці стосовно різних вікових груп, потрібні такі нові освітні технології, які б визначили зміст, методику, засоби, шляхи досягнення очікуваних результатів. Насамперед важливо індивідуалізувати процес навчання й виховання кожної особистості, брати до уваги особливості кожної людини і створити умови для вдосконалення її здібностей в обраній сфері діяльності. Тоді виконувані нею функції будуть максимально допомагати особистісному самоствердженню.

Створення умов для вибору власної діяльності, засобів її забезпечення, шляхів самореалізації є важливими досягненнями демократичних

перетворень в освіті. Можливості людини в різних видах діяльності допоможуть виявити застосування практичних завдань у різних системах («Людина – людина», «Людина – техніка», «Людина – природа», «Людина – мистецтво») чи апробування різних сфер життєдіяльності.

Подолання авторитарності в освіті та науці є безпосереднім виявом демократії. Створення умов для самостійності та вияву ініціативності завжди є конкретним втіленням демократичних змін. Адже такі умови сприяють відокремленню, забезпеченню високих результатів у роботі з молодими людьми. Але найбільше значення самостійної діяльності – в усвідомленні особистої співпричетності до загальної справи та відповідальності за ту чи іншу сферу діяльності. Потреба в самовихованні також веде за собою відповідальність за результати свого виховання. До того ж, ще одним результатом демократичних перетворень в освіті є високий рівень почуття власної гідності учасників педагогічного процесу, оптимістична атмосфера в їхньому оточенні, сформований механізм самоконтролю, без чого не може бути повноцінної реалізації людини, а також побудови демократичних стосунків з іншими людьми.

Перспективи оновлення всіх аспектів діяльності в освіті та науці залежать і від акценту на творчість. Це означає увагу до оригінальних рішень, нетрадиційних підходів. Педагог завжди повинен заохочувати прагнення бути несхожим на інших. Відхід від стандартизації, пошук нетипових розв'язків є також важливим свідченням прогресу.

Зазначимо, що М. Шлемкевич зробив помітний внесок у розробку проблеми формування самостійності і творчої самореалізації особистості. Як організатор української спільноти за кордоном, він звертав увагу не так на сутність орієнтації людської діяльності на національні цінності, як на шляхи та засоби її реалізації, що забезпечують здатність самостійно працювати і розв'язувати життєві питання.

Саме в повідомленнях про педагогічну конференцію в Торонто 1–2 вересня дослідник зі своїми колегами зазначає, що «педагоги ставлять собі за мету не тільки давати окремі відомості з ділянки українознавства, але й прищепити вихованцям «найціннішу національну прикмету завжди бути свідомим членом української спільноти». В іншій частині резолюцій конференція «взиває стояти під час своєї праці на загальнонаціональній площині та виєліміновувати всякі можливі антагонізми на конфесійні та партійні теми» [198, с. 10].

М. Шлемкевич був одним із провідників реформаторських ідей в українській діаспорі, продовжував гуманістичну традицію становлення свідомості українців. Етнічні меншини в США через свої громадські організації створюють осередки задля ознайомлення молоді з культурою, історією свого народу, вивчення української мови, що було доповненням до програм основних англомовних шкіл.

Важливим результатом у навчанні й вихованні особистості для М. Шлемкевича були відповідальність за свої вчинки, розвинута людська гідність та рівноправні стосунки з людьми. Адже демократичний заклад чи демократичну сім'ю обов'язково характеризують дружня атмосфера, оптимізм, прагнення кожного до самореалізації без ущемлення чужих інтересів.

Генетичну єдність, спорідненість, спільність мети і завдань системи національної освіти в материковій Україні і в українській Західній діаспорі простежуємо й на прикладі життя, науково-просвітницької діяльності багатьох науковців, у т.ч. і М. Шлемкевича. В еміграції між двома світовими війнами вагому роль у розвитку педагогічної думки відіграли Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова та Українське педагогічне товариство – обидва в Празі, головними діячами яких були С. Русова, С. Сірополко (автор «Історії освіти на Україні»), Я. Ярема (автор

«Педагогічної психології») й ін. В Українському Вільному університеті в Мюнхені кафедру педагогіки очолював Г. Ващенко.

Наголошуючи на виборі демократичної системи навчання й виховання в еміграції, відомий український педагог В. Луців особливо дбав про духовне життя особистості, привнесення в школу національних цінностей [166, с. 58, 85, 91–95], а метою тогочасних університетів уважав всебічне формування характерів [166, с. 143]. П. Волиняк говорив про асиміляційні процеси в еміграції [39].

Зазначимо, що суботні школи, або школи українознавства, що виникли на американському континенті ще наприкінці XIX ст., стали одним з провідних осередків збереження української самобутності в США. Саме в цих школах і досі набувають знань з української мови, історії, географії, національної культури та традицій. На сьогодні, унаслідок зниження народжуваності серед українських американців, асиміляційних та міграційних процесів, чисельність суботніх шкіл скоротилася, однак потреба в таких школах не зникає (що доводять тисячі українських американців, які щотижня долають значну відстань задля можливості відвідувати їх та забезпечити своїм дітям необхідний освітньо-виховний супровід).

Як зазначає Ю. Недужко, у США у 1967–1973 роках діяло 34 українських світлички, у яких займалося 500 дітей, а заняття з ними проводили 50 учителів. Крім того, при греко-католицьких парафіях у цій країні діяли українські дошкільні установи (у Канаді існувало 28 українських світличок, кількість дітей у яких сягала 500) [180]. Важливою подією стала перша Сесія дошкілля (проходила в Торонто), на якій було створено Світову Раду Дошкілля; її очолила К. Паліїв (Канада), згодом – І. Пеленська (США).

Історія та діяльність шкіл у середовищі українських емігрантів свідчить про усвідомлення нашими співвітчизниками, які проживають за межами України, провідної ролі національної освіти для майбутніх поколінь як фактора збереження й розвитку етнічної самосвідомості, відповідно – і

збереження етнічної спільноти. Визначаючи важливу функцію освітніх закладів у справі збереження й розвитку української спільноти за кордоном, наголошуємо на неоціненному інтелектуальному досвіді української діаспори загалом, творчому його використанню в процесі відродження національної системи освіти в Україні, досвіді львів'ян М. Шлемкевича, Е. Жарського зокрема.

Пріоритетними напрямками впровадження педагогічних ідей та творчого доробку М. Шлемкевича в сучасну освітню практику можна вважати такі: розвиток та вдосконалення поглядів на людину як предмет виховання; визначення чітких орієнтирів формування свідомості молоді з пріоритетом духовних вартостей, стимулювання їхньої моральної самосвідомості й самореалізації в житті; розширення арсеналу способів розвитку духовної сфери українців й удосконалення шляхів становлення їхньої духовності; урахування етнопедагогічних засад й етнопсихологічних особливостей у плеканні характеру української дитини; використання виховного потенціалу родини – громади – церкви – спільноти, їхньої соціальної взаємодії у формуванні цінностей, норм і правил життєдіяльності, поступовий перехід від територіальної спільноти до спільноти релігійної, культурної, національної.

Сутність дефініції виховного ідеалу українця в діаспорі доопрацювали професори М. Семчишин та І. Головінський (Світова виховно-освітня сесія) та остаточно визначили на II СКВУ в 1973 році. Вони підкреслювали, що визначення виховного ідеалу зарубіжного українця має ґрунтуватися на християнській толерантності, морально-етичних принципах, пошані українців діаспори до національної й особистої гідності та культур інших народів [180].

Вивчення національних духовних цінностей, які акумулювали в собі досвід попередніх поколінь та збереглися у мові, традиціях, звичаях, посідало належне місце в освіті української діаспори. Адже в діяльності української

діаспори належне місце відводилося засвоєнню духовних цінностей, які втілювали досвід попередніх поколінь. Однак до сьогодні діяльність Шкільної Ради УККА у всіх напрямках освітньо-виховної роботи залишається невивченою проблемою історії української педагогіки [186].

Треба використовувати важливі способи духовного зростання, якими є самоутримування від негативних думок, дій, учинків, поведінки, самозмушування до здійснення добрих справ, збереження внутрішнього миру, спокою душі, покаяння й розкаяння, прощення, страждання. Духовне вправління у таких моральних чеснотах не є безплідною працею і марно загубленим часом – воно допомагає людині змінити своє життя, налагодити стосунки з іншими, удосконалити оточення, погасити конфлікти, набутти істинного смирення. До того ж, як зазначає Н. Святогорець, користь треба здобувати з усіх наявних випадковостей [212, с. 123–124].

Самообмеження та інші способи духовного зростання допомагають подолати узалежнення від якихось матеріальних речей, ситуацій, випробовувати себе в покірності Божій волі. Людина має вміти відмовитися від матеріальних речей, охоче долати труднощі й доводити собі та людям власні можливості. Тому обмеження в їжі, одязі, сні, приборкання інстинктів і злих намірів повинні супроводжуватися радістю від пережитого власного досягнення; напруження внутрішніх сил сприяє розвитку духовної сфери і, відповідно, духовному вдосконаленню.

Важливо долати негативні й посилювати позитивні настрої та переживання, готуватися до іспиту на моральну зрілість. Коли життя ставить людину в складні ситуації вибору, то наявність певної позиції, продуманих рішень допомагає уникнути вагань, випадкових дій. Тому посилення позитивних вражень виховує в людині віру в життя, вчить бачити в ньому добре й світле. Організація процесу виховання свідомості, звісно, повинна враховувати необхідність такої підготовки, яка б відповідала вимогам суспільства. Педагогу важливо бути переконаним, що духовне

вдосконалення потребує самопізнання, самообмеження, участі в добродійній діяльності тощо.

Вплив таких чинників (вправлення у моральних чеснотах, статус суб'єкта в спілкуванні, позитивний настрій, іспит на моральну зрілість тощо) на вибір морально-етичної позиції людини насправді передбачає уявлення про духовно-моральні цінності у її свідомості та складний процес пошуків, випробувань, що ведуть до стійкого світогляду. Дух тут розуміємо як іманентну здатність людини до вільних дій, учинків, а духовність – як системне психічне утворення й вище породження людини, репрезентоване її ціннісно-сміисловою свідомістю, що функціонує на різних рівнях її розвитку як суб'єкта своєї життєдіяльності: моно-, полі-, метасуб'єкта [136, с. 50].

У сучасних умовах, коли поведінка не потребує нагляду чи регулювання і відсутній страх покарання за власну поведінку, людина сама бере на себе контрольні функції, насправді здійснюючи *самоконтроль за власною поведінкою*. Таким контролером, як зазначає О. Вишневський, може бути сама людина, оскільки лише сама вона може стримати себе від недобрих учинків і бути відповідальною в житті [34, с. 141].

Отже, виходимо з того, що в процесі виховання зацікавлені і людина, і суспільство. Важливими його стимулами є усвідомлення кожним громадянином своєї важливої ролі в суспільстві, необхідності подальшого вдосконалення оточення та навчання впродовж усього життя, гармонізація розвитку людини в природі, суспільстві та довкіллі. Сутність демократичного виховання – у задоволенні моральних потреб людини (яка сама себе виховує). Адже в життєвих ситуаціях, які доводиться постійно розв'язувати, щоразу виникає проблема пошуку відповіді на поставлені питання, робиться вибір оптимального варіанта шляхів розв'язання ситуації. Тоді поглиблюється, утверджується прийняте рішення, піддаються сумніву усталені погляди, складаються чи уточнюються нові переконання, формується готовність діяти відповідно до них.

Задля ефективного формування свідомості особистості важливим є історичний досвід забезпечення цього процесу в минулому та врахування кращих його здобутків. Аналіз офіційних документів, архівних матеріалів, історико-педагогічної, психологічної, філософської літератури доводить спроможність цього досвіду зробити вагомий внесок у реформування світогляду особистості та покращення педагогічної підготовки фахівців.

У зарубіжних дослідженнях також ідеться про потребу формувати цілісний світогляд людини [332], висвітлюються пріоритети морального становлення в освіті [335; 339], а моральність розглядається як важлива іманентна риса інтелігентної людини [333; 341]. У коментарях до визначення у програмі розвитку освіти Британії її орієнтирів Я. Діамонд наголошує, що в освіті важливо дбати про самосвідомість особистості, оскільки це допоможе організувати освіту майбутнього [334].

Ці дослідження можуть слугувати взірцем для посилення європейського вектора вдосконалення сучасної української освіти. До прикладу, результатами повноцінного становлення особистості К. Кребер вважає зрілість (у т. ч. інтелектуальну) [336], а зовнішнє середовище, на думку С. П'ю, допомагає розвивати внутрішні сили [338]. Е. Кох наголошує на важливому значенні гуманітарних дисциплін у світоглядній підготовці особистості, реагуючи рішення уряду Великобританії скоротити їх [338]. Ж. Паррі висловлює міркування про забезпечення освіти упродовж життя та організації різних підходів до оволодіння якісною освітою [339], М. Тейлор розкриває сутність навчання майбутніх поколінь [343]. За таких освітніх трансформацій посилюються функції педагога, саме через освіту намагаються охопити також сферу оволодіння культурою життя в суспільстві, засвоєння базових ціннісних орієнтацій.

Кардинальні соціально-політичні, економічні й ідеологічні зміни в українському суспільстві, які визначають його сучасне духовне життя й істотно впливають на розвиток у ньому інтелектуальної думки, національно-

культурне відродження позначилися на змісті освіти в Україні, пошуку шляхів упровадження реформованого змісту освіти в практику освітніх закладів України та розвитку багатьох прогресивних ідей.

Запровадження європейських стандартів та інноваційних процесів у культурно-освітній сфері визначає й орієнтацію освіти на цінності європейського життя. Його демократизація сприятиме творенню вільної демократичної держави, активній участі в громадсько-політичних організаціях, самодіяльних об'єднаннях, а також спонукатиме учасників освітнього процесу до створення вільної атмосфери навчання, формування їхньої демократичної свідомості, забезпечення рівноправних стосунків між ними. Хоча це не виключає того, що використовується нагромаджений досвід виховання української молоді, виявлені тенденції, перспективні напрями розвитку української освіти, забезпечується формування свідомого патріота держави.

Виокремлення аксіологічного компонента в змісті освіти та орієнтація на моральні цінності як найвищі на довгі роки закріплює процес гуманізації свідомості молодого покоління українців, оскільки саме гуманізація та гуманітаризація цього змісту дозволить закласти надійне підґрунтя для духовного та національного відродження суспільства.

Творчий характер діяльності молодих людей, тобто спрямованість на перетворення дійсності, на новий результат цієї діяльності, здатність підходити до роботи нестандартно та шукати оригінальне розв'язання проблем – усе це важливо для повноцінної діяльності людини як суб'єкта. Отже, є потреба в дослідженнях, виділенні загального й конкретного, взаємозалежностей і взаємозв'язків, досвіду пошуково-творчої роботи.

Запровадження європейської практики навчання, здатної функціонувати в межах концепції «навчання впродовж життя»; посилення контролю за якістю освіти шляхом створення акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій, дозволить

наблизитися до вимог національного й міжнародного ринків праці та забезпечити можливості навчання за індивідуальною варіативною складовою освітньо-професійної програми, а це сприятиме саморозвитку кожної особистості та всебічній підготовці до навчання впродовж усього життя.

За європейським вибором України, основою подальшого розвитку держави та реалізації людського потенціалу нації є інтереси самої людини (рівно ж і її прагнення жити в гармонії із суспільством, природою та власними цінностями). Природно, головною складовою багатства нації є інтелект, освіта та соціальна мобільність, професійний досвід (у документах про зміст освіти часто йдеться про конкурентоспроможність та здатність випускників до інноваційної професійної діяльності). Це означає необхідність суттєвих змін у реальній освітній практиці у напрямку усвідомлення ролі людини та традиційних цінностей суспільства у світі, зокрема в гармонізації розвитку людини в природі та взаємовідносин людського суспільства і довкілля в конкретних соціально-економічних умовах, позаяк це і є запорукою стабільного розвитку держави.

Інтеграція у світовий простір, – підкреслюється в Концепції гуманітарного розвитку України, – один із важливих пріоритетів культурного розвитку нації. У документі йдеться про посилення співпраці у сфері вивчення гуманітарних наук, засвоєння культури та соціальних стандартів [144]. Принагідно тут вказуються відповідні шляхи забезпечення зростання конкурентоспроможності вітчизняної художньої культури, інтенсифікація сфери міжнародної дипломатії, підвищення рівня володіння українських громадян іноземними мовами.

Демократична організація педагогічного процесу й суб'єктна модель людини, яка вчиться, означають упровадження ефективних технологій, що забезпечують різнобічний розвиток особистості. Тут усі типи навчальних закладів повинні об'єднати зусилля – державні, недержавні, кооперативні, а також громадські інститути виховання, дитячі, молодіжні організації тощо.

Досягнення іншої якості підготовки до життєдіяльності в умовах європейської інтеграції та глобалізації освіти, адаптація до умов входження молодого покоління у відкрите суспільство потребують упровадження якісних форм, методів забезпечення цієї освіти в Україні, їхнього філософського осмислення. За Національною доктриною розвитку освіти, особистісна орієнтація в системі освіти та пріоритет загальнолюдських (і національних) цінностей є важливими напрямками оновлення освітнього змісту [178, с. 4–6].

Зауважимо, що сучасне нетрадиційне розуміння змісту освіти пояснюється дещо запізнілим приєднанням до Болонського процесу, що зумовило певне відставання розвитку освітніх процесів в Україні від європейського, а також труднощами впровадження на практиці його окремих положень та ідей. Роль педагога полягає не лише в тому, щоб забезпечити ретрансляцію знань від одного покоління до іншого, а щоб створити умови для оволодіння культурою, професійною майстерністю, зміцнення моральних засад педагогічної діяльності, усвідомлення кожним громадянином своєї важливої ролі в суспільстві та необхідності подальшого вдосконалення життя.

Аналогічні думки знаходимо і в зарубіжних виданнях. Так, суголосними цим поглядам є ідеї розвитку критичного мислення, внутрішньої і зовнішньої мотивації [339, с. 16], навчання упродовж життя [339, с. 14] та ін. Зовнішнє середовище може допомагати учневі чи студентові, однак відповідальність лежить на тому, хто вчиться, він сам виконує обов'язок мотивації власного навчання. Необхідність забезпечення внутрішньої мотивації навчання в молодих людей, як стверджує К. Кребер, актуалізує проблему інтелектуальної зрілості [336]. Водночас першочерговим завданням педагога є створення такого середовища, яке б допомагало кожному студентові спиратися на внутрішні ресурси навчання [338].

Визначаючи європейський вектор такого формування, сучасне соціальне замовлення передбачає гуманізацію, демократизацію змісту освіти та його орієнтацію на національні цінності з урахуванням провідних тенденцій розвитку суспільної свідомості. Їхня реалізація з т. з. виховної традиції, досвіду минулих поколінь, потреб держави, вимог сьогодення сприятиме збагаченню національної культури, закладатиме гарантії оновлення й прогресу, уможливлуватиме забезпечення якісної освіти.

Для успішного формування свідомості та досягнення бажаних результатів у становленні моральності молодого покоління важливо впроваджувати нову стратегію формування фахівців, турботу насамперед про розширення педагогічного світогляду. Ідеться про справедливість обраної стратегії розвитку освітніх установ у третьому тисячолітті. В умовах соціалізації освіти кожен навчально-виховний процес освітніх закладів прагне забезпечити духовність особистості, її внутрішню свободу, забезпечити її самореалізацію [146, с. 4].

Готовність до самоосвіти, здатність забезпечити інноваційні процеси в суспільстві та громадянська відповідальність за своє навчання завжди є і будуть цінними надбаннями особистості. Звісно, такий результат забезпечуватимуть різні засоби реалізації якісного вивчення навчальних дисциплін, засвоєння моральних пріоритетів.

Сьогодні основними проблемами на шляху адаптації системи освіти до вимог часу вважаються доступність освіти, а тому невідповідність її якості вимогам сучасності, потребам ринку праці, що спричинює диспропорції в підготовці фахівців та неефективність державного фінансування системи освіти. Як наслідок, – українська освіта за останні десятиліття зазнала великих утрат, обтяжилася новими диспропорціями. Усе це вимагає, «з одного боку, вдосконалення законодавства, що регулює відносини в інформаційній сфері, з другого – кардинального підвищення медіакультури

українського суспільства, що, в свою чергу, зумовлює нагальну потребу організації медіаосвіти дітей і дорослих» [142].

Звісно, гуманітарна політика України має орієнтуватися на «загальнонаціональний проект спільного майбутнього, що є однаково прийнятним для громадян усіх регіонів України, та сприяти міжкультурному та міжконфесійному діалогу в Україні, гармонійному поєднанню загальнонаціональних та регіональних інтересів у культурній сфері, забезпеченню громадянських прав і свобод» [142]. Відтак Україна має активно реалізовувати «Цілі розвитку тисячоліття», декларовані ООН та визначені як система пріоритетів, що визначатимуть стратегію реформування освітньої сфери.

Водночас у Концепції гуманітарного розвитку України зазначається, що така відповідальна політика здійснюватиметься лише за умови рівноправного діалогу й активної співпраці держави і громадян, коли домагаються максимального врахування їхніх потреб та інтересів [142]. Програма «Освіта і професійна підготовка 2010» передбачає інтеграцію Болонського та Копенгагенського процесів і функціонування єдиного простору освіти (вищої та професійної) в регіоні. Ідеться не про відмову від національних особливостей змісту освіти, а про європейський вимір освіти та підтримку мобільності навчальними закладами, їхню співпрацю у сфері вищої освіти.

Аналіз накопиченого досвіду гуманізації, демократизації освіти та орієнтації на національні цінності сприятимуть досягненню ефективності реалізації її завдань. Творче переосмислення історичного досвіду формування свідомості особистості допомагає вдосконалити освітній процес. Звідси розв'язання людиною соціальних проблем та життєвих ситуацій передбачає великі зміни в навчанні, дає змогу щоразу поповнювати особистий життєвий досвід, власні здобутки. Це обов'язково позначиться на

формуванні педагогічної свідомості, відстоюванні власних поглядів і переконань, самостійності прийнятих рішень.

Водночас підвищення суспільної значущості систем освіти, допомога представникам нових генерацій українців у здобутті фаху зобов'язують робити акцент на педагогізацію професійної підготовки задля їхньої успішної професійної соціалізації в ХХІ ст. та як засобу засвоєння їхньої національно-культурної спадщини, задоволення їхніх сподівань на краще життя, що означає здобуття фаху світового зразка, забезпечення нерозривного зв'язку з різними міжнародними сферами діяльності. Цьому допоможе подолання успадкованих стереотипів щодо побудови змісту освіти, вивчення національно-демократичної спадщини та усвідомлення ролі спільноти у формуванні свідомості всіх прийдешніх поколінь. Аналіз різних напрямів оновлення цього змісту треба розглядати як перспективу щодо підготовки до життя у відкритому й демократичному суспільстві, в сучасних соціально-економічних умовах.

Це ставить проблему вдосконалення педагогічної майстерності фахівців. Як вважає І. Зязюн, важливими його напрямками стають їх перепідготовка, опанування нових кваліфікацій, розширення сфери їхньої компетентності, культурний досвід інших [97]. Розв'язання людиною соціальних проблем та життєвих ситуацій передбачає великі зміни в освіті та підготовці фахівців, вимагає поповнення особистого життєвого досвіду, власних здобутків [343, с. 193–194].

Зауважимо, що наше суспільство ще не зуміло повною мірою скористатися виховним потенціалом творчого доробку М. Шлемкевича. Педагогічні ідеї М. Шлемкевича однозначно є важливою теоретичною підвалиною для розбудови національної системи освіти й виховання (Рис. 2.2).

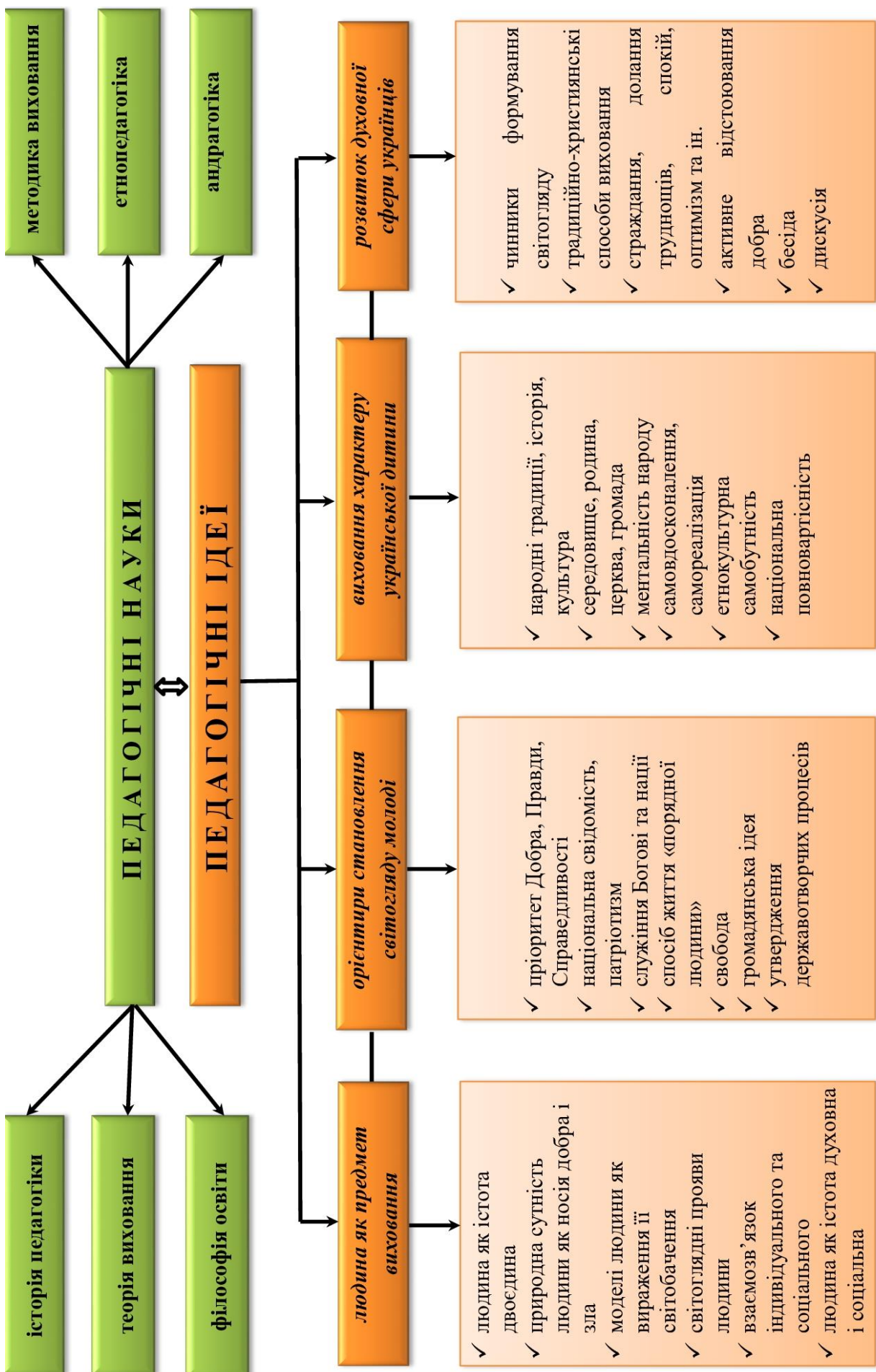

Рис. 2.2 Внесок Миколи Шлемкевича в розвиток педагогічної науки

Творчість, філософський, науково-педагогічний і просвітницький доробок М. Шлемкевича, який працював задля виховання національно свідомих громадян України, майбутнього нації, не були відомі широкій громадськості, оскільки були заборонені в підрадянській Україні. Інтернет-енциклопедія викладає деякі відомості про М. Шлемкевича [340]. Навіть сьогодні ім'я філософа, його націєцентричний, гуманітарно-просвітницький дискурс мало відомі широкому загалу.

Результати нашого дослідження є підставою для рекомендацій щодо можливості творчого запровадження шляхів світоглядної підготовки фахівців у теорію і методику сучасного українського виховання. Водночас це потребує серйозної уваги з боку науковців, педагогів-практиків та істориків, які б допомогли використати демократичні надбання людського досвіду у світовому масштабі.

Зрозуміло, що всі ідеї того періоду не можуть бути механічно перенесені в нові історичні умови, потрібно їх переосмислити. Однак більшість концептуальних положень, які обґрунтував М. Шлемкевич, становлять значний теоретичний і практичний інтерес. Особлива їхня цінність полягає ще й у тому, що попри несприятливі умови, передовсім драматичної розірваності українських поколінь, позбавлення живого зв'язку молоді зі своїм народом, все ж принцип народності виховання виступає тут домінантним.

М. Шлемкевич виявив свій багатогранний талантик як просвітник, науковець, редактор, громадський діяч, водночас він залишив глибокий слід подвижницької діяльності на теренах філософії, українознавства, історії України й ін. Уболіваючи за долю українського народу, беручи активну участь у знакових трансформаційних процесах формування свідомості молодого покоління, його визвольних змаганнях, розбудові національних освітніх закладів, він був глибоко переконаний, що першочерговим обов'язком кожного інтелігента-патріота і громадянина України є

підвищення культурного рівня народу, невтомна турбота про відродження національної свідомості.

Отже, практика реалізації М. Шлемкевичем педагогічних ідей була водночас перевіркою його власних переконань, світогляду, а також цінним джерелом цих ідей. Становлення українця-патріота, який бачить сенс свого життя в добросовісному служінні Україні, рівно ж із повагою ставиться до інших народів, є головним завданням у системі національного виховання. Використання досвіду життєдіяльності М. Шлемкевича в освітньому процесі школи й позашкільних закладів – важливе завдання сучасної теорії і методики виховання, а також методики позаурочної діяльності.

Висновки до розділу 2

На основі аналізу концепції людини М. Шлемкевича з'ясовано сутність трансформації системи цінностей як важливого питання визначення всіх підходів у системі виховання (що передбачають не лише дотримання вимог гуманізму, а й забезпечення демократизації, орієнтації на національні цінності), закладає засади релігійного виховання, яке допомагає молодим людям свідомо орієнтуватися на ідеали добра як найвищі цінності. Учений-гуманіст переконливо довів, що українська виховна традиція спонукала до виявлення духовності та гуманності людини, досягти ж високого рівня вдосконалення її моральності можна через формування християнського світогляду.

Виявлено моделі української людини, через які М. Шлемкевич показав світоглядний вияв душі українця. Розглядаючи впорядкованість життя людини як ідеал, учений пропонує умовну градацію – «порядна людина», «ідейна людина», «людина-герой» і «людина-революціонер», оскільки тут оптимально простежується феномен людини як соціальної істоти, що живе в

конкретному національному середовищі та належить до певної спільноти. Водночас духовний вияв людини розкрито через такі іпостасі душі, як здатність людини рефлексувати над життям («логос»), упорядковувати його («етос»), розмежовувати в житті красиве і потворне («ерос»).

Обґрунтовано, що в дослідженнях М. Шлемкевича, присвячених етнопсихології українського народу, експліковано неповторний, притаманний українцям національний характер, який відображає ставлення людей до дійсності, довколишнього світу, характеризує культуру народу, його мову, літературу, мистецтво та втілюється в особливому способі мислення, поведінки, відчуттів українців, їхніх емоційних реакціях на вчинки, – у вірі в Бога, надії на його допомогу, патріотизмі, емоційності, пісенності, культі жінки й родини, любові до праці, свободолюбності, гостинності і т.ін. З'ясовано, що у творчій спадщині М. Шлемкевича знайшли відображення етнопедагогічні засади виховання людини, які потребують аналізу внутрішнього духовного світу, світоглядних впливів діяльності кожного представника нації, що, своєю чергою, характеризується долученням до виховних традицій і звичаїв українців, узвичаєним життям в українській родині, яка завжди намагалася дотримуватися заповітів предків, була своєрідним оберегом виховної традиції.

Визначено практичні аспекти розвитку духовної сфери українців у творчості М. Шлемкевича, які передбачали пошук способів досягнення щастя, гармонії у житті суспільства та кожного окремого українця, повернення до духовних витоків. Опертя на віру в підходах до виховання у розумінні вченого передбачає уявлення про важкий шлях через сумніви, пошуки, боротьбу в душі та випробування до стійких переконань, непохитних ідеалів, стійкого світогляду та духовного зростання.

Сформульовано пріоритетні напрями впровадження світоглядних ідей та творчого доробку М. Шлемкевича в сучасну освітню практику:

- 1) розвиток та вдосконалення поглядів ученого на людину як предмет

виховання; 2) окреслення чітких орієнтирів формування свідомості молодих людей щодо самореалізації в житті; 3) розширення методичного впливу та вдосконалення шляхів становлення духовності молоді; 4) популяризація виховного потенціалу у творчій спадщині науковця серед українських учителів та виховників; 5) створення національного культурно-просвітницького середовища, яке передовсім ураховує такі його складники, як менталітет, мова, особливості національного типу спілкування, національна символіка, національні звичаї, обряди і традиції, релігія, історія, національна література, мистецтво, побут, етикет тощо.

Основні результати дослідження за другим розділом дисертації представлено в 9 публікаціях автора [319; 320; 322; 323; 324; 326; 327; 328; 329; 330; 331].

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів історико-педагогічного дослідження дали підстави розглядати педагогічні ідеї та культурно-просвітницьку діяльність М. Шлемкевича як органічну складову історії української освіти та педагогіки, сформулювати висновки й окреслити перспективи подальшого дослідження означеної проблеми.

1. Історіографічний огляд проблеми засвідчує, що до цього часу не проводилося цілісного й усебічного аналізу педагогічних ідей та культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича, не досліджувався його внесок у розвиток історії педагогіки, теорії і методики виховання. На основі опрацювання широкої джерельної бази та використання теоретико-методологічних підходів (біографічний, феноменологічний, герменевтичний, синергетичний, парадигмальний) до вивчення персоналій як одного з найважливіших напрямів історико-педагогічного дослідження доведено, що творча спадщина М. Шлемкевича є цінним джерелом для сучасної педагогічної теорії та практики і є всі підстави вважати її аналіз актуальною історико-педагогічною проблемою.

2. З'ясовано, що формування світогляду М. Шлемкевича та становлення його як науковця і громадсько-просвітницького діяча проходило під впливом суспільно-політичних, культурно-освітніх і соціально-економічних процесів у тогочасній Галичині й українській діаспорі, які сприяли утвердженню у його свідомості чіткого розуміння необхідності систематичної, послідовної, повсякденної боротьби за утвердження української національної ідеї. Виокремлено чинники формування науково-педагогічного світогляду М. Шлемкевича: родинне середовище, соціокультурні умови (свобода вибору, релігія, віра, праця над собою, збереження традицій), соціальне оточення (модернізація суспільства;

особливості національного типу мислення, спілкування, поведінки; національний рух у Галичині та Наддніпрянській Україні й активна громадсько-просвітницька діяльність освітніх діячів; національна історія, мистецтво, література, народні звичаї, обряди і традиції). Це дало змогу ґрунтовніше розкрити педагогічні ідеї та культурно-просвітницьку діяльність ученого, які об'єднує спільна ознака – жертвне служіння українському народові шляхом організації неперервної просвіти і виховання підрастаючого покоління.

Аналіз змісту культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича дає підстави стверджувати, що він належить до плеяди визначних українських громадських діячів, науковців, сподвижників національної філософської думки. Обґрунтовано вагомий внесок М. Шлемкевича в національне відродження, збагачення процесів формування особистості людини як свідомого представника національної культури і патріота України, збереження та розвитку етнокультурної самобутності українців, світоглядної підготовки молоді до життєдіяльності.

В основу культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича (літературно-публіцистичної, редакторської, видавничої, громадської) покладено ідеї духовного стану суспільства, характеристика спільноти як важливого осередку становлення світогляду особистості, висвітлення потенціалу культури і становища церкви в еміграції, заклик до свободи як головної умови повноцінного функціонування справедливого суспільства тощо. Культурно-просвітницька діяльність ученого відображала виховні можливості української народної культури.

На основі критеріальних характеристик науково обґрунтовано етапи розвитку педагогічних ідей М. Шлемкевича: перший (1919–1929) – етап теоретичного обґрунтування педагогічної антропології; другий (1929–1945) – етап узагальнення проблеми українського виховного ідеалу; третій (1945–

1966) – етап трансформації змістового наповнення виховання характеру української дитини та етнокультурної самобутності українців.

3. Розкрито педагогічні ідеї творчої спадщини М. Шлемкевича: людина як предмет виховання, орієнтири становлення світогляду молоді, етнопедагогічні та етнопсихологічні засади виховання характеру української дитини, практичні аспекти розвитку духовної сфери українців. Учений, опираючись на власні переконання і досвід попередників, зокрема І. Канта, Л. Фойєрбаха, К. Ушинського, обґрунтував важливість педагогічної антропології для формування й удосконалення людей за допомогою засобів виховного впливу. Передумови виховання вбачав у самій моралі, оскільки моральний закон дається людині у вигляді апріорного принципу практичного розуму, реалізація якого залежить від неї самої. Зміст педагогічної антропології, на думку М. Шлемкевича, зумовлений потребою у створенні цілісного й різнобічного погляду на процес і результат виховання людини. Констатовано, що він трактував людину як предмет виховання, істоту двоєдину, що має тіло і душу. Ці вихідні положення називав важливими для осмислення процесу її становлення, формування світогляду, співжиття та побудови стосунків з іншими людьми і Богом. Концепцію людини подав у тісному зв'язку з християнською антропологією, яка репрезентує погляд на людину як на творіння Боже, оскільки саме у межах християнської філософії можливе найповніше осягнення її сутності. У душі людини є добро, правда, шляхетні наміри, здатності, нахили та їх антиподи, однак за християнськими уявленнями вона стає щоразу кращою, вдосконалюється, відповідає за вибір власного життєвого шляху і водночас активною та наполегливою у досягненні своїх цілей. Ядром виховання науковець, педагог і громадський діяч вважав людину, пов'язану різноманітними відносинами з навколишнім світом.

Розкрито головні концепти виховного ідеалу: ціннісні орієнтири (Бог, нація, родина, соціальне середовище, мова, культура, історія, традиції),

християнські чесноти (любов, доброта, віра, надія, чесність, працьовитість, милосердя, великодушність), національні прагнення, інтереси, ментальність народу, психологічні властивості (емоційність, вразливість, лагідність, спокій), суспільні якості.

4. Доведено, що повернення до духовних коренів народу, які ґрунтуються на засадах народності та гуманізму, дало підстави М. Шлемкевичу аргументувати основну ідею побудови піраміди моральних цінностей та забезпечення їхньої гармонійності – це «порядна людина» з розвиненими моральними чеснотами та дотриманням законів честі, доброти і милосердя. На його думку, саме на сукупності «порядних людей» (філістерів) тримаються й розвиваються суспільства. Аналізуючи діяльність різних соціальних спільнот (родини, нації, громади, школи, церкви, громадських спілок, молодіжних об'єднань), учений обґрунтував їх визначальну роль у формуванні національної самосвідомості української молоді. При створенні національного культурно-просвітницького середовища рекомендував урахувати передовсім такі його складники, як менталітет, мову, особливості національного типу спілкування, національну символіку, народні звичаї, обряди і традиції, релігію, історію, літературу та фольклор, національне мистецтво, побут, етикет. Переконавав, що формування і розвиток особистості здійснюється через різні види діяльності засобами національної культури.

З'ясовано, що М. Шлемкевич особливу увагу приділяв вихованню характеру української дитини, вважаючи його продуктом культури народу, його літератури, мови, фольклору, архітектури (народ є одночасно й носієм тієї культури); доводив, що існує специфічний спосіб мислення, відчуттів, поведінки, що відрізняють членів одного суспільства від членів іншого. Стверджував, що спільні для нації риси поведінки, реакцій передаються дітям передовсім у родинному оточенні, а українська духовність бере початок саме в родині. Важливими вбачав ціннісні орієнтації, на яких ґрунтується життєдіяльність родини, адже завдяки традиціям української

родини зберігається національний дух народу, утверджується повага до матері, предків, рідної мови, культури. Українська мати в становленні та розвитку особистості дитини відіграє значно більшу роль, ніж в інших народів.

Практичні аспекти розвитку духовної сфери української молоді М. Шлемкевич розглядав у зв'язку з ідеєю боротьби за волю України. З-поміж них – пошук способів досягти правди, щастя, гармонії в житті суспільства та кожного українця, повернути їх до духовності, відбудувати довіру один до одного, захищати свої переконання, унеможливлювати примирення з аморальністю, несправедливістю, егоїзмом тощо. Найголовнішими умовами самовизначення людини у способах дії та становлення світогляду вчений визнавав свободу вибору, віру та щоденну, копітку працю над собою. Опора на віру в підходах до виховання, на його думку, передбачає уявлення про важкий шлях через сумніви, пошуки, боротьбу в душі, страждання, прощення, долання перешкод, випробовування себе у вірі до стійких переконань, непохитних ідеалів, міцного світогляду, спокою (на противагу непевності й тривогам), духовного зростання. Розкриваючи практичні способи розвитку духовності для пошуку правди й справедливості в житті, М. Шлемкевич рекомендував проведення бесід, дискусій. Важливого значення надавав ознайомленню з творами українських письменників і поетів, передовсім задля утвердження в свідомості молоді національної ідеї.

5. Установлено, що педагогічні ідеї М. Шлемкевича співзвучні з концептуальними засадами сучасного національного виховання молоді. Пріоритетними напрямками впровадження його педагогічних ідей та творчого доробку в сучасну освітню практику можна вважати такі: розвиток та вдосконалення поглядів на людину як предмет виховання; визначення чітких орієнтирів формування свідомості молоді з пріоритетом духовних цінностей, стимулювання її моральної самосвідомості й самореалізації в житті;

розширення арсеналу методів розвитку духовної сфери українців й удосконалення шляхів становлення їх духовності; врахування етнопедагогічних засад й етнопсихологічних особливостей у формуванні характеру української дитини; використання виховного потенціалу родини – громади – церкви – спільноти, їх соціальної взаємодії у формуванні цінностей, норм і правил життєдіяльності, поступовий перехід від територіальної спільноти до спільноти релігійної, культурної, національної. Доведено, що в умовах трансформаційних процесів системи вітчизняної освіти педагогічні ідеї, творча спадщина та приклад культурно-просвітницької діяльності М. Шлемкевича є актуальними, а їх застосування – доцільним в освітніх інституціях.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Перспективними напрямками подальших наукових розвідок вважаємо ґрунтовне вивчення виховного потенціалу художніх творів М. Шлемкевича, внеску у розвиток видавничої діяльності, висвітлення педагогічних ідей його соратників і послідовників. Результати дослідження є підставою для включення імені Миколи Шлемкевича до хрестоматій, енциклопедій і підручників з історії педагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абліцов В. Галактика «Україна» Українська діаспора видатні постаті. Київ: КИТ, 2007. 436 с.
2. Абульханова-Славская К. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 336 с.
3. Адаменко О. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття. Луганськ : Альма-матер, 2005. 703 с.
4. Ананьев Б. Комплексное изучение человека и психологическая диагностика. *Вопросы психологии*. 1968. № 2. С. 57–61.
5. Ананьев Б. Человек как предмет познания. Ленинград : ЛГУ, 1968. 339 с.
6. Андрущенко В. Проблеми і перспективи розвитку вищої освіти в Україні на зламі століть. *Директор школи*. 2000. № 43. С. 8–9.
7. Арендт Г. Становище людини / пер. з англ. М. Зубрицької. Львів : Літопис, Центр гуманітарних досліджень Львівського держуніверситету ім. Івана Франка, 1999. 255 с.
8. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації. *Філологічні трактати*. 2009. Т. 1. № 3–4. С. 5–14.
9. Балл Г. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Київ : Б. в., 2007. 170 с.
10. Беляев В. Современные подходы в историко-педагогических исследованиях. *Педагогика*. 1995. № 6. С. 84–89.
11. Бердяев Н. О назначении человека. Москва : Республика, 1993. 383 с.

12. Бердяев Н. Философия свободы: смысл творчества. Москва : Правда, 1989. 607 с.
13. Берко П., Дзера М. Світоглядні позиції Миколи Шлемкевича крізь призму антропологічної установки. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького*. 2016. Т. 18. № 2 (69). С. 238–245.
14. Бех І. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 3. С. 5–14.
15. Бех І. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. *Виховання особистості* : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. 280 с.
16. Бим-Бад Б. Антропологические основания теории и практики образования. *Педагогика*. 1994. № 5. С. 3–15.
17. Біблія. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2002. 1375 с.
18. Бій за правду (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1956. Ч. 11 (45). Р. IV. Листопад. С. 1.
19. Білавич Г. Теорія і практика виховання господарської культури учнів та дорослих у Західній Україні (друга половина XIX – середина 40-х років XX століття: : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 Дрогобич, 2016. 39 с.
20. Біленко Т. Людина в контексті мови і політики: об'єктивні та суб'єктивні чинники. *Людинознавчі студії: зб. наук. праць. Серія: Філософія*. 2012. Вип. 22. С. 27–37.
21. Бодак В. Релігія і культура: взаємодія та взаємовпливи. Київ-Дрогобич : Коло, 2005. 305 с.
22. Бурачок Н. Національні ідеї у громадсько-політичній та науковій діяльності М. Шлемкевича. *Галичина : Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2013. Ч. 24. С. 211–215.
23. Бурачок Н. Особливості формування і становлення світоглядних позицій Миколи Шлемкевича. *Вісник Прикарпатського університету*.

Історія. Івано-Франківськ, 2012. Вип. 22. С. 162–166.

24. Василенко Р. Зміни в шкільництві. *Нові дні*. Торонто : Вид-во «Нові дні», 1977. Ч. 33. С. 22–23.

25. Василенко Р. Канадські школи сьогодні. *Нові дні*. Торонто : Вид-во «Нові дні», 1973. Ч. 286. С. 17–18.

26. Васянович Г. Педагогічна етика. Львів : Норма, 2005. 343 с.

27. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Київ : Школяр, 1999. 385 с.

28. Ващенко Г. Виховання пошани до батьків і старших. *Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич : Відродження, 1997. С. 118–127.

29. Ващенко Г. Виховний ідеал. *Записки Виховника*. Брюссель; Торонто; Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен : Вид-во ЦУСУМ, 1976. № 2–3–4. Січень – вересень. 208 с.

30. Ващенко Г. Загальні методи навчання : підруч. Київ : Українська Видавнича Спілка, 1997. 441 с.

31. Ващенко Г. Роль релігії в житті людства і релігійне виховання молоді. *Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич : Відродження, 1997. С. 128–141.

32. Вихрущ А. Закономірності розвитку освітніх систем у ХХ столітті. *Освіта в перспективі інтеграції Європи*. Варшава, 2001. С. 125–129.

33. Вихрущ А. Методологія історії педагогіки як виклик сучасності. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія*. Чернівці, 2011. Вип. 564. С. 28–33.

34. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів : Львівський обласний науково-методичний інститут освіти; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1996. 238 с.

35. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич, 2003. 528 с.

36. Возняк В., Буцяк І. Способи входження філософського знання в тканину педагогічної теорії та педагогічних практик. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філософські науки»*. 2013. № 11 (260). С. 108–113

37. Возняк С., Голянич М., Москаленко Ю. Філософська думка України : імена та ідеї : навч.- метод. посіб. 2-е доп. вид. Івано-Франківськ : Плай, 2003. 136 с.

38. Волинець С. Д-р Микола Шлемкевич. *Микола Шлемкевич. Філософ, науковець, критик, літературознавець, блискучий промовець, член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка й Української Вільної Академії Наук. Силуета і спогади про нього*. Вінніпег; Канада : Видавнича спілка «Тризуб», 1966. С. 5–22; 31–40.

39. Волиняк П. Початок шкільного року і асимілятори. *Поговоримо відверто*. Торонто, 1975. С. 391–393.

40. Волиняк П. Слово до вчителів. *Барвінок*. Торонто, 1959. С. 106.

41. Волошин А. Педагогічна методологія. Прага : Пробоєм, 1943. Кн. 1. 204 с.

42. Воробйовський П. Розумове й моральне виховання. *Життя і школа*. 1964. Ч. 7–10. С. 8–12.

43. Вульфсон Б. Стратегія розвитку образования на Западе на пороге XXI века / Ун-т Рос. академ. образов. Москва : УРАО, 1999. 208 с.

44. Выготский Л. Педагогическая психология. Москва : Б. и., 1991. 389 с.

45. Выготский Л. Развитие высших психических функций. Москва : АПН РСФСР, 1969. 500 с.

46. Гаваньо І. Передмова до українського видання. *Гьофнер К. Християнське суспільне вчення*. Львів, 2002. С. 10–25.

47. Гірняк Й. Слово на прощання (Промова над домовиною М. Шлемкевича). *Листи до Приятелів*. 1966. Ч. 155–156. Р. XIV. Кн. 3–4.

С. 1–2.

48. Гірняк С. Галичина й галичанство у концепції Миколи Шлемкевича. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, 2013. С. 66–74.

49. Гірняк С. Галичина як «психологічна категорія» у концепції Миколи Шлемкевича. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 6 (72). С. 255–260.

50. Гончаренко І. Як виховувати наших дітей. Вінніпег : б. в., 1956. 110 с.

51. Гончаренко С. Український педагогічний словник / гол. ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1997. 374 с.

52. Гордієнко А. Методологічні проблеми осмислення буття людини в західноєвропейських філософських концепціях другої половини ХХ століття. *Філософська і соціологічна думка*. 1995. № 5–6. С. 244–248.

53. Горохович А. Батьки і діти / 2-е вид., доп. Вінніпег; Торонто : Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада, 1990. 176 с.

54. Гофрон А. Філософські засади сучасних європейських освітніх концепцій : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10. Київ, 2005. 32 с.

55. Грабовська І. Борець за утвердження «української правди». *Історичний календар*. Київ, 2001. С. 133–134.

56. Грабовський С. ХХ ст. та українська людина: виклики і відповіді. Київ : Стилос, 2000. 228 с.

57. Грабовський С. Дослідник української душі. *Історичний календар*. Київ, 1998. С. 42–43.

58. Гречин Б. Громадсько-просвітницька та педагогічна діяльність Олександра Барвінського. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 232 с.

59. Гриненко М. Філософська система Миколи Шлемкевича і її актуальність для формування світогляду українців. *Skhid*. 2016. Vol. 142. Issue 2. Р. 71–73.

60. Гринечко О. Категорія віри в філософській спадщині Миколи Шлемкевича. *Гілея : науковий вісник*. Київ, 2011. Вип. 46. № 4. С. 463–469.

61. Гринечко О. Концепція людини у філософській спадщині Миколи Шлемкевича. *Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. Дніпропетровськ, 2011. № 4 (78). С. 73–77.

62. Гринечко О. Концепція соціальних уявлень М. Шлемкевича: спільнотний аспект. *Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю педагогічного факультету (29–31 жовтня 2009 р.)*. Дрогобич : Посвіт, 2009. С. 42–47.

63. Гринечко О. Спільнота у контексті філософсько-публіцистичної спадщини Миколи Шлемкевича. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2009. № 19. С. 99–104.

64. Гринечко О. Феномен національного у спадщині Миколи Шлемкевича. *Український вимір : міжнар. збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори*. Чернігів, 2009. Ч. 8. Т. II. С. 17–18.

65. Гринечко О. Феноменологія «національного» у спадщині Миколи Шлемкевича. *Український вимір : міжнар. збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори*. Чернігів, 2010. Ч. 9. С. 6–7.

66. Гуманітарна педагогічна парадигма вищої освіти : монографія / Г. Онкович та ін.; АПН України; Інститут вищої освіти; голова ред. кол. В. Кремень. Київ : Педагогічна думка, 2007. 333 с.

67. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки : монографія. Київ : АПН України, 2002. 224 с.

68. Гуссерль Е. Амстердамские доклады. Феноменологическая психология / пер. : А. Денежкина. *Логос*. 1992. № 3. С. 62–81.

69. Гьофнер К. Християнське суспільне вчення. Львів : Свічадо, 2002. 304 с.
70. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). Київ : Райдуга, 1994. 62 с.
71. Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції : монографія. Івано-Франківськ : Плай, 2002. 260 с.
72. Добронравова І., Сидоренко Л. Філософія та методологія науки. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 223 с.
73. Досвід людської особи: нариси з філософської антропології / упоряд. Т. Добко, Ю. Підлісний, В. Турчиновський. Львів : Свічадо, 2000. 388 с.
74. Духовне життя українського суспільства : теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку : монографія : у 3 кн. / ред. М. Михальченко, В. Скотний. Київ – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. Кн. 3 : Освіта і наука як базова основа розвитку духовного життя суспільства. 174 с.
75. Дьюи Дж. Демократия и образование / пер. с англ. Ю. Турчаниновой, Э. Гусинского, Н. Михайлова. Москва : Педагогика-Пресс, 2000. 384 с.
76. Євтух В. Етнос. Етносоціологія : *терміни і поняття* : навч. посіб. Київ : Вид-во УАННП «Фенікс», 2003. 180 с.
77. Жарський Е. Виховання: суть, мета, курс працівників дошкілля : зб. матеріалів. Нью-Йорк : Шкільна Рада УККА і програмова комісія Ради дошкілля, 1967. 33 с.
78. Жарський Е. Історія виховання : лекції / Шкільна Рада УККА; Інститут українознавства НТШ; Педагогічний інститут українознавства. Нью-Йорк, 1960. 80 с.
79. Жарський Е. Мета й ідеал виховання. *Рідна школа*. 1975. Ч. 1. С. 5–7.

80. Жити і думати (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1959. Ч. 6 (76). Р. VII. Червень. С. 1–2.
81. Життя покинуте духом (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1961. Ч. 5–6 (99–100). Р. IX. Травень – червень. С. 1–3.
82. Журавлєв В. Методология и методы педагогических исследований. *Педагогика* : учеб. пособ. / под ред. П. Пидкасистого. Москва : Педагогика, 1995. 356 с.
83. Завгородня Т. Виховати творчого, працездатного і продуктивного громадянина: педагогічна концепція Ярослава Кузьміва. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 87 с.
84. Завгородня Т. Розвиток теорії і практики навчання в Галичині (1919–1939) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2000. 30 с.
85. Завгородня Т., Піц І. Педагогічні ідеї та освітня діяльність Василя Луціва (1920–2005) : монографія. Івано-Франківськ : ЛІК, 2009. 240 с.
86. Закон України «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. 1 липня. № 37–38.
87. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. 5 вересня. № 38–39.
88. Залізняк Б. «Листи до приятелів» і Микола Шлемкевич. *Слово і час*. 1997. № 10. С. 63–65.
89. Заремба Я. Микола Шлемкевич зблизька. *Наше життя*. 1987. Травень. С. 9–11.
90. Заремба Я. Слово на поминках після похоронів сл. п. д-ра Миколи Шлемкевича. *Микола Шлемкевич. Філософ, науковець, критик, літературознавець, блискучий промовець, член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка й Української Вільної Академії Наук. Силуета і спогади про нього*. Вінніпег; Канада : Видавнича спілка «Тризуб», 1966. С. 41–42.

91. Заявки, автобіографія, списки наукових праць з прізвищами на літери «В-Ш» про прийняття в дійсні члени товариства. *ЦДІА України* (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 309 (НТШ). Оп. 1. Спр. 426. Арк. 71–75.

92. Зловіщі знаки (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1959. Ч. 7–8 (77–78). Р. VII. Липень – серпень. С. 1–2.

93. Золотухіна С. Особливості використання джерельної бази в історико-педагогічних дослідженнях. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 266–271.

94. Золотухіна С. Розвиток теорії та практики виховуючого навчання в історії вітчизняної педагогічної думки (IX -XIX ст.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 1995. 48 с.

95. Зязюн І. Молодь напередодні ХХІ століття. *Цінності освіти і виховання* : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. Сухомлинської. Київ : б. в., 1997. С. 43–47.

96. Зязюн І. Педагогіка добра : ідеали і реалії. Київ : МАУП, 2000. 312 с.

97. Зязюн І. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 25. С. 13–18.

98. Іванейко М. А вже весна, а вже красна... (Розмова про розум і творчий порив). *Літературно-науковий вісник*. 1927. Т. 94. Кн. 10. С. 148–163.

99. Іванейко М. А. Річинський : Проблема української релігійної свідомості [рецензія]. *Перемога: суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 серпня. Ч. 20. С. 14–15.

100. Іванейко М. Божий мир і Ф.Н.Є. *Перемога : ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. II. С. 73–76.

101. Іванейко М. В добі національних ідей. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 122. С. 2.
102. Іванейко М. Голос у душі народу. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 161. С. 2.
103. Іванейко М. Горе надії. *Перемога : суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 жовтня. Ч. 24. С. 4–5.
104. Іванейко М. Два світи. *Перемога : місячник громадської думки*. 1935. 1 лютого. Ч. 28. С. 2–3.
105. Іванейко М. Дві можливості. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 121. С. 2.
106. Іванейко М. Deus sive natio (Націоналізм як інтуїція будучини). *Перемога : ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. I. С. 3–14.
107. Іванейко М. Живі живе думаймо. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 64. С. 2.
108. Іванейко М. Життя й ідеал. *Перемога : суспільно-політичний двотижневик*. Львів, 1934. 15 лютого. С. 3–4.
109. Іванейко М. Ідейне запліднення. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 139. С. 2.
110. Іванейко М. Ідеологічні підстави творчого націоналізму (Реферат виголошений на І. Краєвій Конференції Ф.Н.Є. дня 23 березня 1935 р.). *Перемога : місячник громадської думки*. 1935. 1 квітня. Ч. 30. С. 3–8.
111. Іванейко М. Метрополія духа й націоналізм. *Перемога : ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* Львів, 1933. 15 листопада. С. 2–4.
112. Іванейко М. Молода інтелігенція в краю. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 43. С. 2.
113. Іванейко М. Наказ нашого життя. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 173. С. 2.
114. Іванейко М. Нариси. Структура нашої духовности. *Літературно-науковий вісник*. 1926. С. 242–255.

115. Іванейко М. Націоналізм (Фрагмент статті «Недоля духа й націоналізм»). *Перемога : суспільно-політичний двотижневик*. 1933. 1 листопада. Ч. 1. С. 3–4.
116. Іванейко М. Наша свобода. *Перемога : суспільно-політичний двотижневик*. Львів, 1934. 15 січня. С. 1–3.
117. Іванейко М. Наші обставини. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 172. С. 2.
118. Іванейко М. Недоля духа. *Перемога : суспільно-політичний двотижневик*. Львів, 1933. 15 грудня. С. 3–6.
119. Іванейко М. Оздоровлення від духа. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 99. С. 2.
120. Іванейко М. Печерний вчений. *Перемога : ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. III. С. 75–77.
121. Іванейко М. Під найвищою опікою нації. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 184. С. 2.
122. Іванейко М. Проблема української інтелігенції (Інтелігенція й політика). *Перемога : Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. II. С. 1–19.
123. Іванейко М. Рідний край духа. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 84. С. 2.
124. Іванейко М. Світ і дім (Лютець). *Перемога : суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 березня. Ч. 9. С. 5–7.
125. Іванейко М. Трагічна доба українського націоналізму. *Перемога : ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. III. С. 69–73.
126. Кадило, ексцеленціє! (передмова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1959. Ч. 10 (80). Р. VII. Жовтень. С. 1–2.
127. Кант І. Відповідь на запитання : що таке Просвітництво? / пер. з нім. О. Фешовець. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. 7 с.
128. Карагодін В. Християнська педагогіка : принцип свободи і унікальності особистості. *Рідна школа*. 1997. № 11. С. 23–24.

129. Караманов О. Поширення ідей реформаторської педагогіки у Східній Галичині. *Рідна школа*. 2006. № 4. С. 64–69.
130. Карпенко О. Є. Виховання особистості у контексті антропологічних ідей Костянтина Ушинського. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*. Вінниця, 2014. Вип. 41. С. 312–315.
131. Квас О. Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект : монографія. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. 300 с.
132. Квас О. Розвиток ідей дитиноцентризму в педагогічній теорії та практиці (друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2012. 30 с.
133. Кемінь В. Українське шкільництво у країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи (1918–1996 рр.) : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : спец. 13.00.01. Київ, 1997. 56 с.
134. Кемінь Г. Теорія і практика «нового виховання» у західноєвропейській педагогіці (кінець XIX – середина XX століття). Дрогобич : Коло, 2004. 124 с.
135. Кершенштейнер Г. Гражданское воспитание юношества. *Избранные сочинения*. Москва : Б.и., 1915. 320 с.
136. Киричук О., Карпенко З. Аксіологічні проєкції духовності. *Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. Сухомлинської*. Київ : Б. в., 1997. С. 50–53.
137. Кізін І. Сутність процесу виховання у педагогічній системі Едварда Жарського. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ; Вінниця : ТОВ «Планер», 2010. С. 38–44.
138. Кляп М. Педагогічна діяльність А. Волошина в 20 – 30-х роках XX ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ужгород, 1997. 167 с.

139. Кобрій О. Християнські цінності як основа виховання. *Наукові записки*. Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2004. Вип. 5. С. 139–147.
140. Козій Д. Ідея вірності в концепції Івана Франка. *Листи до Приятелів*. 1966. Ч. 155–156. Р. XIV. Кн. 3–4. С. 6–12.
141. Конох М. Формування нової філософії освіти в Україні: соціально-філософський аналіз. Київ : Вища школа, 2001. 223 с.
142. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський відкритий простір. URL: <http://osvita/legislation/Vishaosvita/3145/> (дата звернення: 20.08.2018).
143. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. *Інформаційний збірник Міносвіти України*. 1996. № 13. С. 2–15.
144. Концепція гуманітарного розвитку України від 27.03.2008 р. URL: <http://www.guon.kiev.ua/?q=node/446> (дата звернення: 18.07.2018).
145. Корсак К. Соціально-філософський аналіз тенденцій розвитку тріади «людина – суспільство – освіта» на початку ХХІ століття : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10. Київ, 2006. 36 с.
146. Корсакова О., Трубачова С. Зміст сучасної шкільної освіти. *Відкритий урок*. 2006. № 3–4. С. 3–11.
147. Костюк Г. Здібності та їх розвиток у дітей. Київ : Знання, 1963. С. 46–52.
148. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ ст. : навч. посіб. Тернопіль : Обласне книжково-журнальне вид-во «Тернопіль», 1996. 290 с.
149. Кравець В. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. Тернопіль : Обласне книжково-журнальне вид-во «Тернопіль», 1994. 359 с.
150. Краевский В. Методология педагогики: прошлое и настоящее. *Педагогика*. 2002. № 1. С. 3–10.
151. Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). Київ : Грамота, 2003. 216 с.
152. Кубійович В. Ще про церковні справи. *Листи до Приятелів*.

Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1964. Ч. 137–138. Р. XII. Кн. 7–8. С. 13–19.

153. Кульчицький О. Вчителі життя. *Сучасність*. 1966. № 6. Т. 2. С. 82–88.

154. Левківський М. Історія педагогіки. Київ : Центр навчальної л-ри, 2003. 360 с.

155. Лепп І. Християнська філософія екзистенції. Київ : Пульсари, 2004. 148 с.

156. Лильо Т. Світоглядна журналістика : навч. посіб. Львів : ПАІС, 2010. 152 с.

157. Липа Ю. Призначення України. Нью-Йорк : Говерля, 1953. 308 с.

158. Листи Шармера К., Швеця Ф., Шептицького А., Шлемкевича М., Шнабеля Ф. до Левицького В., *ЦДІА України, м. Львів* (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 771 (Левицький В. – голова НТШ). Оп. 1. Спр. 64. 18 арк.

159. Листування дирекції друкарні з замовниками на виконання замовлень і фінансові розрахунки, том II і останній. *ЦДІА України* (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 309 (НТШ). Оп. 1. Спр. 623. Арк. 30.

160. Лімонченко В. Антропологічний зміст освіти у світлі реформ кінця XX – початку XXI століття. *Філософські пошуки*. Людина та її буття у світлі філософської рефлексії : актуальні теми і питання. Львів, 2014. Вип. II. С. 91–103

161. Ліщинська О. Микола Шлемкевич – мислитель XX століття. *Дзвін*. 1998. № 4. С. 103–105.

162. Локатир Н. Редакційна діяльність М. Шлемкевича. *Гілея : наук. вісник*. Київ, 2016. Вип. 108. С. 7–9.

163. Локатир Н. Громадсько-політична та наукова діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.) : дис. ... канд. історич. наук : 07.00.01 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2018. 249 с.

164. Лось Й. Публіцистика й тенденції розвитку світу (львівська

школа журналістики). Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. 376 с.

165. Лутай В. Філософія сучасної освіти. Київ : Центр «Магістр – S» Творчої спілки вчителів України, 1996. 360 с.

166. Луців В. Слово педагога. Стейт Каледж, Па (США) : Життя і школа, 1971. 176с.

167. Любар О., Стельмахович М., Федоренко Д. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. Київ : Знання, 2003. 450 с.

168. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Київ : АТ «Обереги», 1992. 80 с.

169. Маланюк Євген – поет, критик. Листи до Є. – Ю. Пеленського. Т. І. 1933 р. *Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника*. Відділ рукописів. Ф. 232 (Є. Пеленський). Спр. 2. Арк. 2–3.

170. Мар О. Націоналізм і національна культура. *Листи до Приятелів*. 1959. Ч. 4 (74). Р. VII. Квітень. С. 15–17.

171. Мацьків В. Наш виховний ідеал. *Життя і школа*. 1962. № 7–9. С. 13–15.

172. Монтессори М. Значение среды в воспитании. *Частная школа*. 1995. № 4. С. 122–127

173. Мрія про новий світ (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1956. Ч. 8 (42). Р. IV. Серпень. С. 1–2.

174. Музиченко О. Реформа школи чи шкільна реформація? *Вільна Українська школа*. 1918–1919. № 6–7. Січень–лютий. С. 3–10.

175. Музыченко А. Современные педагогические течения в Западной Европе и Америке. Москва : Книгоизд-во «Польза» В. АнтикиК°, 1913. 112 с.

176. На фронті рятунку духа. Педагогічна конференція – Конгрес ЦЕСУС-а. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1956. Ч. 10 (44). Р. IV. Жовтень. С. 10–11.

177. Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво у жіночому

русі Західної України (II половина XIX ст. – 1939 р.) : монографія. Івано-Франківськ : Вид. Третяк І. Я., 2007. 764 с.

178. Національна доктрина розвитку освіти / затв. Указом Президента України від 17.04.2002 р. *Освіта України*. № 33. С. 4–6.

179. Невмержицька О. Аксіологічні виміри вітчизняного освітнього простору: історичний аспект : монографія. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. 490 с.

180. Недужко Ю. Освітньо-виховні аспекти діяльності української діаспори країн Заходу в контексті боротьби за державну незалежність України (середина 40-х – 80-ті роки XX ст.). URL: <http://www.history.org.ua> (дата звернення: 12.09.2018).

181. Нельга О. Етнос, народ, нація як поняття і соціокультурні феномени. *Філософська думка*. 2006. № 4. С. 36–55.

182. Ніколаєнко С. Стратегія розвитку освіти України : початок XXI століття. Київ : Знання, 2006. 253 с.

183. Олесіюк Т. «Галичанство» Миколи Шлемкевича. *Листи до приятелів*. 1967. Кн. 10–11–12. С. 24–30.

184. Олесницький О. Микола Шлемкевич. *Хроніка*. 2000. Вип. 39–40. Т. 2. С. 286–289.

185. Онкович А. У тяжінні до материкової української культури. *Вища освіта України*. 2002. № 4. С. 124–128.

186. Онкович А. Формування професійної компетентності вчителів української діаспори США засобами педагогічної періодики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2004. 165 с.

187. Онкович А. Часопис «Рідна школа» (США) – явище української національної культури. *Проблеми гуманізації навчання і культурологічний підхід до методики викладання мови і літератури : Мова і культура*. Київ : Вид. дім Д. Бураго, 2002. Вип. 4. Т. 5. Ч. II. С. 154–157.

188. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. Москва : Искусство, 1991. 588 с.
189. Пантюк М. Підготовка майбутнього вчителя до виховної роботи : історико-педагогічний аспект. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. 398 с.
190. Пантюк М., Пантюк Т. Діяльність української організації «Сокіл» у контексті європейського молодіжного руху кінця ХІХ – поч. ХХ ст. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи* : зб. матеріалів ІІ міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дрогобич, 14–15 квітня 2006 р.). Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2006. С. 177–181.
191. Паньківський К. Микола Шлемкевич – публіцист. *Сучасність*. Мюнхен, 1974. Ч. 7–8 (163–164). С. 83–98.
192. Патріотизм і партіотизм (передмова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1959. Ч. 11 (81). Р. VII. Листопад. С. 1–2.
193. Петрова Т. Гуманізація навчально-виховного процесу у реформаторській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2000. 17 с.
194. Пилипчук В. Проблема активності і самостійності учнів у дидактиці загальноосвітньої школи України (1917–1937 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1994. 21 с.
195. Пономарьов В. Філософ синтези Микола Шлемкевич. *Тиждень*. 2012. 26 червня. С. 10.
196. Придаткевич Р. Спомини про Миколу Шлемкевича. *Листи до Приятелів*. 1967. Рік XV. Ч. 165–166–167. Кн. 1–2–3. С. 27–34.
197. Рамазанов Ш. Шлемкевич Микола Іванович. *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / відп. ред. Ю.І. Римаренко. Київ : Довіра : Генеза, 1996. С. 902.
198. Речі і ідеї (На фронті рятунку духа). *Листи до Приятелів*. 1956. Ч. 10 (44) Р. IV. Жовтень. С. 10.

199. Роздуми про оправдання життя (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1961. Ч. 3–4 (97–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 1.
200. Розенберг А. Потрібна нова філософія виховання. *Освіта*. 1993. 10 вересня (№ 30). С. 7.
201. Рудко В. М. Шлемкевич – філософ. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1966. Кн. 3–4. С. 2–4.
202. Руснак І. Розвиток українського шкільництва в Канаді (кінець XIX – XX століття). Чернівці : Рута, 2000. 364 с.
203. Руснак І., Червінська І. Народу віддані життя і праця : творчий шлях Івана Бажанського. Чернівці : Рута, 2003. 152 с.
204. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа. Ляйпціг : Укр. вид-во в Катеринославі, 1923. 54 с.
205. Русова С. Ідейні підвалини школи. *Світло*. 1913. № 8. С. 33–38.
206. Русова С. Позашкільна освіта. *Вища українська школа*. 1918. № 8–9. С. 226–227.
207. Савченко О. Цілі й цінності реформування сучасної школи. *Шлях освіти*. 1996. № 1. С. 20–23.
208. Савчин М. Духовний потенціал людини : монографія. 2-е вид., переробл. і допов. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 508 с.
209. Сало Г. Аксіологічні орієнтири у творчій спадщині мислителів української діаспори. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 9. С. 114–116.
210. Сверстюк Є. Блудні сини України. Київ : Знання, 1993. 256 с.
211. Святий Августин. Сповідь / пер. з лат. Ю. Мушака. Київ : Основи, 1999. 319 с.
212. Святогорець Н. Невидима боротьба. Львів : Свічадо, 2000. 212 с.
213. Семілетко В. Особливості навчального процесу в українських школах США. *Українознавство*. 2006. № 4. С. 342–344.

214. Сірополко С. Історія освіти на Україні. Львів : Вид-во НТШ, 1937. 174 с.
215. Сірополко С. Національне виховання. *Рідна Школа*. 1927. Ч. 5–6. С. 8–9.
216. Сірополко С. Школознавство. Прага : Сіяч, 1926. 64 с.
217. Сковорода Г. Листи до М. Ковалінського. *Сковорода Г. Твори в 2-х томах*. Київ, 1961. Т. 2. С. 211–390.
218. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації : освіта, світогляд, дії. Львів : Українські технології, 2005. 288 с.
219. Скотний В. Раціональне та ірраціональне в науці й освіті. Київ – Дрогобич : Коло, 2003. 576 с.
220. Слово за толерацію. Листи до Приятелів / пер. Мар О. (John Cogley, Commonweal). Листи до Приятелів. 1959. Ч. 5 (75). Р. VII. Травень. С. 14–16.
221. Срібний Р. В нашому світі. *Листи до Приятелів*. 1965. Кн. 3–4. С. 44–45.
222. Срібний Р. Внутрішня еміграція і нове суспільство. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1961. Ч. 5–6 (99–100). Р. IX. Травень – червень. С. 23–30.
223. Срібний Р. Ревізія в щирості і ясності. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1960. Ч. 9 (91). Р. VIII. Вересень. С. 23–25.
224. Срібний Р. «Сердите» – «нецікаве» – «тверезе». *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1961. Ч. 3–4 (97–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 10–15.
225. Статті та рецензії Шлемкевича М. *ЦДІА України* (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 406 (Редакція газети «Нова зоря»). Оп. 1. Од. зб. 245. Арк. 13–96.
226. Стельмахович М. Педагогіка життя. Київ : Т-во «Знання» Української РСР, 1980. № 1. 48 с.

227. Стельмахович М. Українське родинознавство. Івано-Франківськ : Б.в., 1994. 56 с.
228. Степико М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). Київ : Знання, 1998. 251 с.
229. Стецюк В. Головні напрямні виховання в українознавчих школах Північної Америки. *Рідна школа*. 1958. Ч. 5. С. 3–6.
230. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка сім'ї у творчій спадщині Петра Лесгафта. *Osobowości, społeczeństwo, polityka* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Lublin, 11–12 marca 2017 r.). Люблін : WSEI, 2017. Ч. 1. С. 190–194.
231. Стражнікова І. Іванна Петрів: педагог, громадський діяч, письменник : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2016. 132 с.
232. Стражнікова І. Проблеми вивчення персоналізму в сучасних історико-педагогічних дослідженнях. *Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти*. Чернівці : Черемош, 2010. С. 41–44.
233. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення : навч.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 336 с.
234. Ступарик Б., Ковальчук В. Життя, віддане національній ідеї. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. 56 с.
235. Ступарик Б., Михайлишин Р. Педагогічна концепція Івана Ющишина. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. 88 с.
236. Сухомлинська О. Зарубіжний педагогічний досвід в Україні в 20-і роки. *Рідна школа*. 1992. № 2. С. 3–7.
237. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : АПН, 2003. 68 с.
238. Сухомлинська О. Переднє слово до кн. : Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.). *Хрестоматія* / упоряд. : Л. Д. Березівська та ін. Київ : Наук. світ, 2003. С. 5–9.

239. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі. *Шлях освіти*. 2001. № 4. С. 10–15.
240. Сухомлинська О. Реформаторська педагогіка. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. В. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 774.
241. Сухомлинський В. Розумова праця і зв'язок школи з життям. *Сухомлинський В. Вибрані твори* : у 5 т. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 5. С. 53–69.
242. Табачковський В. Життєвий світ людини і пізнання: персоналістична інтерпретація. *Філософська думка*. 2006. № 2. С. 14–349.
243. Тарнавський О. Відоме й позавідоме. Київ : ЧАС, 1999. 584 с.
244. Тернопільський Ю. Микола Шлемкевич. *Українська преса з перспективи 150-ліття*. 1974 : Джерзі Ситі : МП Коць. С. 172–174.
245. Титаренко М. Світоглядна публіцистика: спроба полемічного дискурсу. *Вісник Львівського університету*. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. Вип. 28. С. 118–134.
246. Токарева Т. Педагогічна діяльність та педагогічна спадщина Георга Кершенштейнера (1854–1932) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кривий Ріг, 2002. 20 с.
247. Троїцька Т. Українська філософська антропологія як теоретико-методологічна основа професійної підготовки педагога : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10 / Інститут вищої освіти АПН України. Київ, 2007. 395 с.
248. Туга на руїні. *Листи до Приятелів*. 1959. Ч. 4 (74). Р. VII. Квітень. С. 1.
249. Українська душа / за ред. В. Храмової. Київ : Фенікс, 1992. 128 с.
250. Українська журналістика в іменах / за ред. М. Романюка. Львів, 1996. Вип. III. С. 326–327.
251. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посіб. для вищих навч. закладів / ред. О. Сухомлинська. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. 552 с.

252. Усатенко Т. Українська педагогічна думка XX століття в трансформаційних процесах освіти. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 3. С. 44–46.

253. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. *Ушинський К. Вибрані педагогічні твори* : у 2 т. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 1. С. 192–471.

254. Ушинський К. Педагогічні твори М. І. Пирогова. *Ушинський К. Вибрані педагогічні твори* : у 2 т. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 1. С. 134–181.

255. Ушинський К. Про користь педагогічної літератури. *Ушинський К. Вибрані педагогічні твори* : у 2 т. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 1. С. 9–25.

256. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні. *Ушинський К. Вибрані педагогічні твори* : у 2 т. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 1. С. 43–103.

257. Філософія виховання : навч. посіб. / В. Євдокимов та ін. Харків : Харківський державний педагогічний ун-т ім. Г. Сковороди, 2001. Ч. 1. 272 с.

258. Філософія: світ людини : курс лекцій / В. Табачковський (кер. авт. кол.), М. Булатов та ін. Київ : Либідь, 2003. 432 с.

259. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

260. Франкл С. Духовные основы общества. Москва : Республика, 1992. 511 с.

261. Фромм Э. Душа человека / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1992. 430 с.

262. Фурман А. Освітні сценарії у системі модульно-розвивального навчання. Тернопіль : НДІ МЕВО, 2009. 40 с.

263. Фурман А. Теорія і практика розвивального підручника : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2004. 288 с.

264. Хлистун І. Національне виховання в родині української еліти

(кінець XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2006. 21 с.

265. Цимбалістий Б. Параноїдний стиль серед українців. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1967. Ч. 165–167. Кн. 1–3. Р. XV. Квітень. С. 12–28.

266. Чапельська С. Микола Шлемкевич у спогадах сестри. *Микола Шлемкевич. Філософ, науковець, критик, літературознавець, блискучий промовець, член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка й Української Вільної Академії Наук. Силуета і спогади про нього*. Вінніпег; Канада : Вид. спілка «Тризуб», 1966. С. 23–30.

267. Чепіль М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина XIX – перша третина XX ст.) : монографія. Дрогобич : Відродження, 2001. 503 с.

268. Чепіль М., Вишнівський Р. «... яка молодь, таке й майбутнє народу». Іван Франко про освіту та виховання : монографія. Київ : Вид. дім «Слово», 2016. 420 с.

269. Чепіль М., Дудник Н. Антін Лотоцький – педагог, громадський діяч (1881–1949) : монографія. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. 264 с.

270. Чепіль М., Савчин Г. Педагогічні погляди та культурно-освітня діяльність Івана Филипчак : монографія. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. 284 с.

271. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Орії при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.

272. Шкільна рада УККА. *Рідна школа*. Нью-Йорк, Дітройт. 1964. Ч. 1. С. 1–2.

273. Шлемкевич Констанція. *ЦДІА України* (Центр. держ. істор. архів України). Ф. 179 (Кураторія Львівського шкільного округу). Оп. 7. Спр. 29110. Арк. 4–79.

274. Шлемкевич М. 1917–20 роки й українське суспільство. *Сучасність*. 1971. № 5. С. 87–99.
275. Шлемкевич М. Боротьба з Ангелом. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1954. № 5. С. 6.
276. Шлемкевич М. Велика реабілітація. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1959. Ч. 11 (81). Р. VII. Листопад. С. 13–15.
277. Шлемкевич М. Верхи життя і творчості. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1958. 158 с.
278. Шлемкевич М. Від ідеї до дії. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1961. Ч. 11–12 (105–106). Р. IX. Листопад – грудень. С. 53–54.
279. Шлемкевич М. Війна духів. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1962. Кн. 5–6. Р. X. Ч. 111–112. С. 51–52.
280. Шлемкевич М. Вільний дух чи маршова колона. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1954. № 7. С. 5–6.
281. Шлемкевич М. Втеча у край. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1955. № 3. С. 2.
282. Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1956. 120 с.
283. Шлемкевич М. Де я живу. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1960. № 4. С. 20–21.
284. Шлемкевич М. Дискусія і про дискусію. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі. 1961. Ч. 3–4 (9–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 53–56.
285. Шлемкевич М. Душа і пісня. *Українська душа* / ред. В. Храмової. Київ : Фенікс, 1992. С. 97–112.
286. Шлемкевич М. Епілог і пролог. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1961. Ч. 5–6 (99–100). Р. IX. Травень – червень. С. 46–48.
287. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ : МП Фенікс,

1992. 168 с.

288. Шлемкевич М. Заклик до живих. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1960. № 7–8. С. 3–7.

289. Шлемкевич М. Звернення до журналістів, редакторів. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1960. Ч. 8 (91). Р. VIII. Вересень. С. 18.

290. Шлемкевич М. Книга визову. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1959. Ч. 12 (82). Р. VII. Грудень. С. 15.

291. Шлемкевич М. Національний характер (Думки із приводу думок д-ра Б. Цимбалістого). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1961. Березень – квітень. Вип. 3–4 (97–98). Р. IX. С. 40–45.

292. Шлемкевич М. Нерукотворні монументи Шевченкові. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1962. Січень – лютий. Ч. 1-2 (107-108). С. 46–47.

293. Шлемкевич М. Образи і роздуми. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1960. № 12. С. 6–7.

294. Шлемкевич М. Один шлях, чи чотири (на церковні теми). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1965. Ч. 147–148–149. Р. XII. Кн. 5–6–7. С. 26–30.

295. Шлемкевич М. Перемога духа. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1953. № 9. С. 4–5.

296. Шлемкевич М. «Післяісторична людина». *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1962. Кн. 1–2. Ч. 107–108. Січень – лютий. С. 34–39.

297. Шлемкевич М. Почуття меншецінності. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1958. Ч. 4 (62). Р. VI. Квітень. С. 10–11.

298. Шлемкевич М. Прогулька до великої столиці : гутірка при ватрі про світогляд і характер. Регенсбург : Пласт, 1947. 32 с.

299. Шлемкевич М. Ріст чи розвал. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1954. № 10. С. 6–8.
300. Шлемкевич М. Роздуми про оправдання життя (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1961. Ч. 3–4 (97–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 1–3.
301. Шлемкевич М. Розмова з ученими-приятелями. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 10. С. 13.
302. Шлемкевич М. «Слово» і нові слова. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1965. Кн. 1–2. Ч. 143–144. Р. XIII. С. 14–24.
303. Шлемкевич М. Сутність філософії. *Хроніка*. 2000. Вип. 37–38. Т. 1. С. 667–690.
304. Шлемкевич М. Сучасний Левітан і людина. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1962. Кн. 5–6. Р. X. Ч. 111–112. С. 39–45.
305. Шлемкевич М. Театр Слова. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1959. № 12. С. 12–13.
306. Шлемкевич М. Українська культура в діаспорі. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1964. Ч. 135–136. Р. XII. С. 35–39.
307. Шлемкевич М. Українська молодь. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1953. № 8. С. 4–5.
308. Шлемкевич М. Українські «Халабуди». *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 2. С. 12–13.
309. Шлемкевич М. Фальш. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 1. С. 14–15.
310. Шлемкевич М. Церковні справи. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1965. Ч. 145–146. Р. XIII. Кн. 3–4. С. 20–26.
311. Шляхами золотого Поділля: регіональний історично мемуарний збірник Тернопільщини. 2-ге вид. Філадельфія, Па : Комітет «Тернопільщина», 1983. Т. 1. 288 с.

312. Щоб було ясно (передова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1956. Ч. 9 (43). Р. IV. Вересень. С. 1.
313. Юркевич П. З рукописної спадщини. Київ : Академія : Пульсари, 1999. 320 с.
314. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду. *Основа*. 1995. № 6. С. 144–162.
315. Ярошенко А. О. Формування духовних цінностей в сучасній вищій школі засобами гуманітарних наук (соціально-філософський аспект) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2003. 17 с.
316. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. Москва : Политиздат, 1991. 527 с.
317. Яців О. Віра як основа розвитку духовних сил людини у спадщині Миколи Шлемкевича. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ, 2018. Вип. 64. С. 217–221.
318. Яців О. Джерела формування світогляду Миколи Шлемкевича. *Ставропігійські філософські студії*. Львів, 2008. Вип. 2. С. 196–206.
319. Яців О. До проблеми гуманізації освіти сучасного суспільства. *Етнос. Культура. Нація* : зб. наук. праць за матеріалами V всеукр. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 9–10 листопада 2006 р.). Дрогобич : Вимір, 2006. С. 436–448.
320. Яців О. До проблеми людини в спадщині Миколи Шлемкевича. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи* : зб. матер. V міжнар. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 18–19 квітня 2008 р.). Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. С. 262–264.
321. Яців О. Духовно-моральні орієнтири становлення світогляду українців у спадщині Миколи Шлемкевича. *Педагогічні науки*. Херсон, 2018. Вип. 84. Т. 1. С. 29–33.
322. Яців О. Значення родини у розвитку духовності людини у творчій

спадщині М. Шлемкевича. *Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration: Proceedings of articles the II international scientific conference*, (Leipzig, 26 October 2018). Leipzig, 2018. S. 42–45.

323. Яців О. Ідея розвитку особистості у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Педагогіка Василя Сухомлинського: від традицій до інновацій*: зб. наук. праць / за ред. М. Чепіль. Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. С. 274–279.

324. Яців О. Культура спілкування вчителя – невід’ємний компонент його педагогічної майстерності. *Педагогічна майстерність – важливе джерело підвищення якості освіти в умовах входження України в європейський освітній простір*: наукові записки. Дрогобич, 2006. С. 75–77.

325. Яців О. Методологічні засади становлення світогляду у спадщині Миколи Шлемкевича та їх використання в сучасній системі виховання. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. праць. Кам’янець-Подільський, 2018. Вип. 25 (2-2018). Ч. 1. С. 211–216.

326. Яців О. Микола Шлемкевич про етнопедагогічні засади формування особистості: посібн. для вчителів. Дрогобич: Коло, 2018. 126 с.

327. Яців О. Микола Шлемкевич про методичні аспекти розвитку духовної сфери українців. *Хуманитарни балкански изследвания*. Болгарія, 2017. № 1. С. 27–29.

328. Яців О. Самореалізація людини як важливий результат її соціального розвитку. *Сучасний рух науки*: тези доп. III міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 1-2 жовтня 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 728–732.

329. Яців О. Спільнота як чинник формування свідомості української молоді людини у спадщині Миколи Шлемкевича. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. Чернігів, 2018. Вип. 155. С. 317–320.

330. Яців О. Тракткування сутності людини у творчій спадщині

Миколи Шлемкевича та його значення для сьогодення. *Advanced of science : Proceedings of articles the international scientific conference*, Karlovy Vary – Kyiv, 28 September 2018. Karlovy Vary : SkleněnýMůstek – Kyiv : MCNIP, 2018. S. 275–284.

331. Яців О. Філософсько-рефлексійне трактування людини в спадщині Миколи Шлемкевича. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2008. № 11 (46). С. 141–143.

332. Cobern W. World View, Metaphysics, and Epistemology. URL: <https://web.archive.org/web/20160303174819/http://www.wmich.edu/slcsp/SLCS P106/SLCSP106.PDF> (дата звернення: 15.05.2018).

333. Coles R. The Moral Intelligence of Children: How to Raise a Moral Child. New-York : Plume, 1998. 218 p.

334. Dimentions of Quality Assurance in Higher Education: Challenges for Future. URL: <http://www.icaqhe2010.org/Papers%20published%20in%20nd%20ICAQHE%202008/13-Rizwan%20Akram%20Rana.pdf> (дата звернення: 15.05.2018).

335. Hand M. A Theory of Moral Education. Routledge, 2017. 126 p.

336. Kreber C. What's it Really All About? The Scholarship of Teaching and Learning as an Authentic Practice. URL: http://academics.georgiasouthern.edu/ijsovl/v1n1/essays/kreber/IJ_Kreber.pdf (дата звернення: 15.05.2018).

337. Mykola Shlemkevych interview and readings. The Ukrainian History and Education Center. URL: <https://www.ukrhec.org/collections/archives/recorded-sound/mykola-shlemkevych-interview-and-readings> (дата звернення: 15.05.2018).

338. New Concept in Higher Education Triggers Polemical Fireworks in the U.K. URL: <http://erickoch.ca/2011/06/17/private-uk-university/> (дата звернення: 15.05.2018).

339. Parri J. Quality in Higher Education. URL:

http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Vadyba/11/Janne_Parri.pdf (дата звернення: 15.05.2018).

340. Shlemkevych M. Internet Encyclopedia of Ukraine. URL: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CS%5CH%5CShlemkevychMykola.htm> дата звернення: 15.05.2018).

341. Simpson E. Good Lives and Moral Education. New-York: Peter Lang Inc., 2012. 228 p.

342. Stynska V. Socio-pedagogical support of childhood and motherhood in the creative legacy of Vasyl Sukhomlynskiy. Life and heart devoted to children. Janush Korchak (1878–1942) and Vasyl Sukhomlynsky (1918–1970) are unforgettable : monografia / Edited by M. Chepil, O. Karpenko, V. Petryk. Warsaw, 2017. P. 201 – 210.

343. Taylor M. Teaching Generation Next: A Pedagogy for Today's Learner's. A Collection of Papers on Self-Study and Instructional Improvement. 26th Edition. 2010. P. 192–196.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список опублікованих праць із теми дослідження

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Яців О. Філософсько-рефлексійне трактування людини в спадщині Миколи Шлемкевича. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2008. № 11 (46). С. 141–143.
2. Яців О. Духовно-моральні орієнтири становлення світогляду українців у спадщині Миколи Шлемкевича. *Педагогічні науки*. Херсон, 2018. № 84. Т. 1. С. 29–33.
3. Яців О. Віра як основа розвитку духовних сил людини у спадщині Миколи Шлемкевича. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ, 2018. Вип. 64. С. 217–221.
4. Яців О. Методологічні засади становлення світогляду у спадщині Миколи Шлемкевича та їх використання в сучасній системі виховання. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 25 (2-2018). Ч. 1. С. 211–216.
5. Яців О. Спільнота як чинник формування свідомості української молоді людини у спадщині Миколи Шлемкевича. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. Чернігів, 2018. Вип. 155. С. 317–320.
6. Яців О. Микола Шлемкевич про методичні аспекти розвитку духовної сфери українців. *Хуманитарни балкански изследвания*. Болгарія, 2017. № 1. С. 27–29.
7. Яців О. Значення родини у розвитку духовності людини у творчій спадщині М. Шлемкевича. *Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration* : Proceedings of articles the II international scientific conference (Leipzig, 26 October 2018). Leipzig, 2018. P. 42–45.

8. Яців О. Тракткування сутності людини у творчій спадщині Миколи Шлемкевича та його значення для сьогодення. *Advances of science : Proceedings of articles the international scientific conference, Karlovy Vary – Kyiv, 28 September 2018. Karlovy Vary : Skleněný Můstek – Kyiv : MCNIP, 2018. P. 275–284.*

9. Яців О. Микола Шлемкевич про етнопедагогічні засади формування особистості : посіб. для вчителів. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. 66 с.

Праці апробаційного характеру

10. Яців О. Джерела формування світогляду Миколи Шлемкевича. *Ставропігійські філософські студії*. Львів, 2008. Вип. 2. С. 196–206.

11. Яців О. До проблеми людини в спадщині Миколи Шлемкевича. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи* : зб. матер. V міжнар. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 18–19 квітня 2008 р.). Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. С. 262–264.

12. Гринечко О. Концепція соціальних уявлень М. Шлемкевича: спільнотний аспект. *Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю педагогічного факультету (29–31 жовтня 2009 р.). Дрогобич : Посвіт, 2009. С. 42–47.

13. Гринечко О. Спільнота у контексті філософсько-публіцистичної спадщини Миколи Шлемкевича. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2009. № 19. С. 99–104.

14. Гринечко О. Феномен національного у спадщині Миколи Шлемкевича. *Український вимір* : міжнар. збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. Чернігів, 2009. Ч. 8. Т. II. С. 17–18.

15. Гринечко О. Феноменологія «національного» у спадщині Миколи Шлемкевича. *Український вимір* : міжнар. збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. Чернігів, 2010. Ч. 9. С. 6–7.

16. Гринечко О. Категорія віри в філософській спадщині Миколи Шлемкевича. *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2011. Вип. 46. № 4. С. 463–469.

17. Гринечко О. Концепція людини у філософській спадщині Миколи Шлемкевича. *Грані* : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. Дніпропетровськ, 2011. № 4 (78). С. 73–77.

18. Яців О. Самореалізація людини як важливий результат її соціального розвитку. *Сучасний рух науки* : тези доп. III міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпро, 1–2 жовтня 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 728–732.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

19. Яців О. До проблеми гуманізації освіти сучасного суспільства. *Етнос. Культура. Нація* : зб. наук. праць за матеріалами V всеукр. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 9–10 листопада 2006 р.). Дрогобич : Вимір, 2006. С. 436–448.

20. Яців О. Культура спілкування вчителя – невід’ємний компонент його педагогічної майстерності. *Педагогічна майстерність – важливе джерело підвищення якості освіти в умовах входження України в європейський освітній простір* : наукові записки. Дрогобич, 2006. С. 75–77.

21. Яців О. Ідея розвитку особистості у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Педагогіка Василя Сухомлинського: від традицій до інновацій* : зб. наук. праць / за ред. М. Чепіль. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. С. 274–279.

Додаток Б

Відомості про апробацію результатів дослідження

Основні результати дослідження оприлюднені на науково-методичних семінарах, звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Теоретичні положення досліджуваної проблеми оприлюднено на науково-практичних конференціях, семінарах:

– *міжнародних*: «Молодіжна політика: проблеми і перспективи» (Дрогобич, 2008), «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2008), «Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів» (Дрогобич, 2009), «Виховання в контексті цивілізаційних процесів» (Дрогобич, 2017), «Формування цінностей особистості в європейському освітньому просторі: теорія та практика» (Дрогобич, 2017), «Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи» (Умань, 2018), «Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції» (Мукачево, 2018), «Сучасний освітній простір: трансформація національних моделей в умовах інтеграції» (Лейпциг – Одеса, 2018), «Perspectives of science and education» (Київ – Карлові Вари, 28 вересня 2018 р.), «Сучасний рух науки» (Дніпро, 2018);

– *всеукраїнських*: «Проблема особистісно орієнтованого навчання учнів початкових класів в умовах модернізації загальноосвітньої середньої школи» (Дрогобич, 2004), «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2006), «Проблеми дитинства у контексті сучасної педагогіки» (Дрогобич, 2018), «Педагогіка партнерства та її реалізація у сучасній школі» (Умань, 2018), «Педагогіка Василя Сухомлинського: від традицій до інновацій» (Дрогобич, 2018);

– *регіональних*: «Ставропігійські філософські студії» (Львів, 2008), «Психолого-педагогічні аспекти виховання особистості в системі неперервної освіти» (Дрогобич, 2016).

Додаток В

Відомості про впровадження результатів дослідження

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний заклад

"ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО"65020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26. Тел.: (048) 723-40-98, факс: (048) 732-51-03
E-mail: pdpu@pdpu.edu.uaвід 14.12.2018 № 3244/3013
на № _____ від _____

Довідка

про апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження
Яців Оксани Ігорівни на тему: «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька
діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)» на здобуття наукового
ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Кафедра педагогіки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
ім. К.Д. Ушинського» упродовж 2016-2018 н.р. здійснювала апробацію і впровадження
результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня Яців Оксани Ігорівни
на тему: «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича
(1894–1966 рр.)».

Основні матеріали та положення дисертаційного дослідження щодо освітнього-
виховного потенціалу творчої спадщини М. Шлемкевича були апробовані під час лекційних
та практичних занять і рекомендовані для імплементації у діяльність закладів вищої освіти.
Статті, посібник «Микола Шлемкевич про етнопедагогічні засади формування особистості»,
методичні рекомендації дисертанта використовували викладачі і здобувачі вищої освіти,
коло наукових інтересів яких співпадають з темою дисертації.

Зважаючи на наукову якість дисертаційного дослідження О.І. Яців, важливість та
актуальність проблематики сучасної педагогічної теорії та практики, історії педагогіки
колективом кафедри педагогіки були зроблені висновки про доцільність впровадження його
результатів у практику роботи загальноосвітньої школи та закладів вищої освіти.

Довідку про впровадження дисертаційного дослідження О.І. Яців обговорено та
затверджено на засіданні кафедри педагогіки Південноукраїнського національного
педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського (протокол № 8 від 29 листопада 2018 р.).

Проректор з наукової роботи

Завідувач кафедри педагогіки

Т. І. Койчева

З.Н. Курлянд

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс (0342) 53-15-74
e-mail inst@pu.if.ua Код ЄДРПОУ 02125266

28.11.2018 № 01-15/03/2027

На № _____ від _____

Довідка

про апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження Яців Оксани Ігорівни на тему: «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)» на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Кафедра педагогіки ім. Б. Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» упродовж 2016–2018 н. р. упроваджувала результати дисертаційного дослідження О.І. Яців.

Здобувач виступала із науковими повідомленнями на науково-методичних семінарах професорсько-викладацького складу, методологічному семінарі аспірантів. Ознайомлення з творчим доробком українського науковця М. Шлемкевича, чинниками, які вплинули формування науково-педагогічного світогляду, періодизацію його діяльності, а також педагогічними ідеями дозволяє ґрунтовно вивчити персоналію ХХ ст. та популяризувати її серед освітян. Матеріали дослідження впроваджувалися шляхом використання публікацій, авторського посібника «Микола Шлемкевич про етнопедагогічні засади формування особистості». Під час проведення цієї роботи були зроблені висновки про актуальність дисертаційного дослідження О.І. Яців, доцільність впровадження її результатів у практику освітнього процесу загальноосвітньої коли та закладів вищої освіти.

Положення, матеріали і висновки дослідження О.І. Яців використовувалися під час читання нормативних курсів «Педагогіка», «Педагогіка вищої школи», «Методологія педагогічної науки», «Персоналістський напрям у педагогічних дослідженнях», а також у процесі проведення практично-семінарських занять, підготовки магістрами та аспірантами кафедри педагогіки наукових повідомлень, рефератів із апробованої тематики.

Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження Яців Оксани Ігорівни «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)» обговорено та затверджено на засіданні кафедри Б. Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 4 від 06 листопада 2018 р.).

Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних наук,
професор

Завідувач кафедри педагогіки імені Б. Ступарика,
доктор педагогічних наук, професор

А. В. Загороднюк

Т.К.Завгородня

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**
вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
тел. (0352)43-58-80, факс (0352)43-60-55,
e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

UKRAINE
MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE
**TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY**
2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
tel. +38 0352 43 60 67, fax: +38 0352 43 60 55
e-mail: info@tnpu.edu.ua

від "28" "11" 2018 р. № 1552-33/03

Довідка про апробацію і впровадження
результатів дисертаційного дослідження Яців Оксани Ігорівни на тему:
«Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича
(1894–1966 рр.)»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Результати наукового доробку здобувача кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка О.І. Яців оприлюднювались на наукових і науково-методичних семінарах кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти, у процесі підготовки вихователів та вчителів початкових класів. Друковані праці склали підґрунтя для написання студентами творчих робіт, рефератів та виконання завдань самостійної роботи. Застосування результатів дисертаційного дослідження О.І. Яців, зокрема, розробленого та апробованого посібника «Микола Шлемкевич про етнопедагогічні засади формування особистості», підкреслило вагомість їх теоретичного та практичного значення у контексті розв'язання питань підготовки майбутніх педагогів до виховної роботи з дітьми. В освітній процес впроваджувалися рекомендації та пропозиції дисертантки щодо використання методологічних засад становлення світогляду, етнопедагогічних та етнопсихологічних аспектів формування характеру української дитини.

Отримані результати дослідження можна рекомендувати до подальшого впровадження у навчально-виховний процес закладів вищої освіти України з метою підвищення якісного рівня професійної підготовки майбутніх педагогів.

Довідка про апробацію і впровадження дисертаційного дослідження Яців Оксани Ігорівни «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)» обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 3 від 15 листопада 2018 р.)

Проректор з наукової роботи
та міжнародного співробітництва

проф. Г. І. Фальфушинська

Завідувач кафедри педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти

проф. О. І. Янкович
03462

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА
 82100, м.Дрогобич, вул.Івана Франка,24, тел. (03244) 2-20-74, факс (03244) 3-83-76,
 Р/р 00000122000176 у ВДК м.Дрогобич, МФО - 325741, ЗКПО 02125438
 e-mail: administrator@pedro.uar.net

№ ~~1588~~ від 26.11 2018 р.

АКТ

про апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження
 здобувача кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
 Яців Оксани Ігорівни на тему: «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька
 діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)» на здобуття наукового
 ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності
 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Упродовж 2015–2018 рр. результати дослідження О.І. Яців впроваджувалися у зміст підготовки майбутніх учителів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. У навчально-виховному процесі використовувалися матеріали дослідження, статті, посібник «Микола Шлемкевич про етнопедагогічні засади формування особистості», розроблені дисертантом, що забезпечило організацію самостійної роботи зі студентами та аспірантами, уможливило пошук інноваційних форм і методів роботи зі змістом творів М. Шлемкевича.

Результати дослідження О.І. Яців виголошувала на міжнародних та всеукраїнських конференціях, науково-методичних семінарах, оприлюднювала на методологічних семінарах докторантів та аспірантів, у наукових статтях, збірниках наукових праць.

Положення, матеріали і висновки дослідження О.І. Яців використовувалися під час читання нормативних курсів «Історіографія освітніх процесів», «Педагогіка», «Порівняльна педагогіка», «Методологія і методи науково-педагогічних досліджень», при розробці тематики творчих та курсових робіт, спецкурсів для студентів педагогічних закладів вищої освіти; вчителями в роботі з учнями на уроках і в позакласній діяльності, під час проведення практично-семінарських занять, підготовки магістрами та аспірантами наукових повідомлень, статей із апробованої тематики.

Довідку про впровадження результатів дисертаційного дослідження Яців Оксани Ігорівни «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)» обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 18 від 20 листопада 2018 р.).

Завідувач кафедри загальної
 педагогіки та дошкільної освіти

Проректор з наукової роботи

М.М. Чепіль

М.П. Пантюк

КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХЕРСОНСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
 ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

вул. Покришева, 41, м. Херсон, 73034, тел. (0552) 37-02-00, 41-08-10, 41-08-11, факс 37-05-92
 Web: <http://www.academy.ks.ua> E-mail: info@academy.ks.ua

27.11.2018 № 01-23/610

на № _____ від _____

Довідка

про апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Яців Оксани Ігорівни на тему: «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)» на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Упродовж 2016–2018 років кафедра педагогіки й менеджменту освіти КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» здійснювала апробацію і впроваджувала концептуальні положення дисертаційного дослідження та напрацьовані матеріали Яців О. І. в освітній процес.

Викладачі та слухачі курсів підвищення кваліфікації застосовували інформацію з опублікованих статей, посібника «Микола Шлемкевич про етнопедагогічні засади формування особистості» під час лекційних та практичних занять, для написання творчих робіт, а також під час виступів на конференціях та семінарах. Особлива увага приділена духовно-моральним орієнтирам формування світогляду та характеру української дитини.

На основі співпраці професорсько-викладацького складу кафедри зі здобувачем Яців О. І. було зроблено висновки про актуальність її дисертаційного дослідження в умовах активізації історико-педагогічних розробок в українській педагогічній науці, необхідності систематизації й узагальнення цінного історико-педагогічного досвіду, ефективного впровадження творчої спадщини М. Шлемкевича у практику сучасної школи.

Науковий доробок дисертантки є інформативно й методично доцільним, може бути використаний у процесі фахової підготовки та практичної діяльності педагогів.

Довідка про апробацію і впровадження дисертаційного дослідження Оксани Ігорівни Яців на тему: «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)» обговорена і затверджена на засіданні кафедри педагогіки й менеджменту освіти КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» (протокол № 10 від 19 листопада 2018 р.).

Завідувач кафедри
 педагогіки й менеджменту освіти,
 доктор педагогічних наук, професор

Перший проректор, проректор з наукової роботи,
 доктор педагогічних наук, доцент

В.В. Кузьменко

І.Я. Жорова

МІСЬКИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ

ВІДДІЛУ ОСВІТИ ВИКОНАВЧИХ ОРГАНІВ ДРОГОБИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

вул. Шевченка, 21, м. Дрогобич, Львівська обл., Україна, 82100, тел. 2-71-64, факс (03244) 2-35-15

30.11.2018 № 06-31/226

На № від

Довідка

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи Яців Оксани Ігорівни на тему «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Протягом 2016/17 і 2017/18 н.р. О.І. Яців здійснювала апробацію результатів дослідження «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)» у загальноосвітній школі I–III ступенів № 1 та № 2 м. Дрогобича, Дрогобицькій гімназії ім. Б. Лепкого.

У навчально-виховному процесі упроваджувалися методичні аспекти щодо використання освітньо-виховного потенціалу М. Шлемкевича, посібника «Микола Шлемкевич про етнопедагогічні засади формування особистості». Окремі положення дисертаційної роботи О.І. Яців були використані вчителями під час проведення годин класного керівника, уроків з історії, літератури, при виготовленні дидактичних матеріалів.

Проведена робота свідчать про те, що використання творчого доробку М. Шлемкевича зумовлене засвоєнням учнями світової класичної освітньої спадщини, впровадженням в життя основних реформаторських ідей, зв'язком освіти та виховання з українською національною ідеєю. Це визначає необхідність вивчати педагогічні ідеї та культурно-просвітницьку діяльність та Миколи Шлемкевича в контексті світової реформаторської педагогіки XX ст.

За наслідками проведеної роботи були зроблені висновки про актуальність дисертаційного дослідження Яців Оксани Ігорівни «Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Миколи Шлемкевича (1894–1966 рр.)» та доцільність упровадження його результатів у практику навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів.

Результати роботи О.І. Яців обговорено на засіданні методичного об'єднання вчителів відділу освіти виконавчих органів Дрогобицької міської ради (протокол №2... від 07 листопада 2018 р.).

Завідувач ММК

Г. Марчук

Додаток Д

Праці М. Шлемкевича

Додаток Д.1

Перелік праць М. Шлемкевича, виданих в Україні та за її межами

1. Іванейко М. А вже весна, а вже красна...(Розмова про розум і творчий порив). *Літературно-науковий вісник*. 1927. Т. 94. Кн. 10. С. 148–163.
2. Іванейко М. А. Річинський: Проблема української релігійної свідомості [рецензія]. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 серпня. Ч. 20. С. 14–15.
3. Іванейко М. Божий мир і Ф.Н.Є. *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. II. С. 73–76.
4. Іванейко М. Боротьба за владу. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 160. С. 2.
5. Іванейко М. В добі національних ідей. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 122. С. 2.
6. Іванейко М. Війна всіх проти всіх чи органічна синтеза. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 126. С. 2.
7. Іванейко М. Вітер. *Літературно-науковий вісник*. 1929. С. 608–617, 858–866.
8. Іванейко М. Вітер. *Літературно-науковий вісник*. 1930. С. 48–56.
9. Іванейко М. В київських підвалах (Спомин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 серпня. Ч. 19. С. 9–12.
10. Іванейко М. Голос у душі народу. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 161. С. 2.
11. Іванейко М. Горе надії. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 жовтня. Ч. 24. С. 4–5.
12. Іванейко М. Давні рани. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 78. С. 2.

13. Іванейко М. Два світи. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 лютого. Ч. 28. С. 2–3.
14. Іванейко М. Дві можливості. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 121. С. 2.
15. Іванейко М. Друге покоління і нащадки. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 квітня. Ч. 11. С. 4–5.
16. Іванейко М. Живі живе думаймо. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 64. С. 2.
17. Іванейко М. Життя й ідеал. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. Львів, 1934. 15 лютого. С. 3–4.
18. Іванейко М. За культуру політичної думки. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 184. С. 2.
19. Іванейко М. За шлях у гору інтересів. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 травня. Ч. 14. С. 3–4.
20. Іванейко М. Ідейне запліднення. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 139. С. 2.
21. Іванейко М. Ідея й гниле яйце. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 2. С. 2.
22. Іванейко М. Ідея й господарство. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 березня. Ч. 29. С. 10–12.
23. Іванейко М. Ідеологічні підстави творчого націоналізму (Реферат виголошений на I Краєвій Конференції Ф.Н.Є. дня 23 березня 1935 р.). *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 квітня. Ч. 30. С. 3–8.
24. Іванейко М. Історія – вчителька життя. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 67. С. 2.
25. Іванейко М. Конгрес Ф.Н.Є. Ідеологічний реферат тов. М. Іванейка. *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. III. С. 4–15.
26. Іванейко М. Метрополія духа й націоналізм. *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* Львів, 1933. 15 листопада. С. 2–4.

27. Іванейко М. Мислі азійського степу. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1934. 1 листопада. Ч. 25. С. 9–11.
28. Іванейко М. Мисль і місто (Розмова). *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 червня. Ч. 32 (6). С. 3–4; Липень. Ч. 33 (7). С. 7–9; Серпень. Ч. 34 (8). С. 4–6.
29. Іванейко М. «Молоді». *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 10. С. 2.
30. Іванейко М. Молода інтелігенція в краю. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 43. С. 2.
31. Іванейко М. Наказ нашого життя. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 173. С. 2.
32. Іванейко М. Нарис про Берлін. *Літературно-науковий вісник*. 1929. Кн. 3. С. 609–610, 614–615.
33. Іванейко М. Нариси. Оправданне філософії. *Літературно-науковий вісник*. 1926. С. 151–160.
34. Іванейко М. Нариси. Структура нашої духовности. *Літературно-науковий вісник*. 1926. С. 242–255.
35. Іванейко М. Націоналізм (Фрагмент статті «Недоля духа й націоналізм»). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1933. 1 листопада. Ч. 1. С. 3–4.
36. Іванейко М. Deus sive natio (Націоналізм як інтуїція будучини). *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. I. С. 3–14.
37. 131. Іванейко М. Наша свобода. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. Львів, 1934. 15 січня. С. 1–3.
38. Іванейко М. Наші обставини. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 172. С. 2.
39. Іванейко М. Недоля духа. *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. Львів, 1933. 15 грудня. С. 3–6.
40. Іванейко М. Не шукайте живого між мертвими. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 105. С. 2.

41. Іванейко М. Оздоровлення від духа. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 99. С. 2.
42. Іванейко М. Пересильний арештант (Спомин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 вересня. Ч. 21. С. 12–13; 15 вересня. Ч. 22. С. 7–8.
43. Іванейко М. Печерний вчений. *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. III. С. 75–77.
44. Іванейко М. Під залізним мостом (Спомин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 червня. Ч. 16. С. 9–11.
45. Іванейко М. Під найвищою опікою нації. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 184. С. 2.
46. Іванейко М. Поклін Шевченкові (в 120 річницю уродин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 15 березня. Ч. 10. С. 1–3.
47. Іванейко М. Про баламутний ірраціоналізм, чудернацьке слов'янство й європейських рецензентів. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 червня. Ч. 32 (6). С. 10–12.
48. Іванейко М. Проблема української інтелігенції (Інтелігенція й політика). *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. II. С. 1–19.
49. Іванейко М. Пробудження (Спомин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 червня. Ч. 15. С. 8–10.
50. Іванейко М. Провід і представництво: Етюди до соціології і психології галицького понадпартійного «демолібералізму». *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* Львів, 1939. С. 76–77.
51. Іванейко М. Про перші речі. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 93. С. 2.
52. Іванейко М. Про речі незнищувальні. *Українські Вісти*. Львів, 1939. Ч. 166. С. 2.
53. Іванейко М. Революційне філістерство. *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* Львів, 1934. 1 січня. С. 2–3.

54. Іванейко М. Рідний край духа. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 84. С. 2.
55. Іванейко М. Романтика. *Українські Вісти*. Львів, 1938. Ч. 73. С. 2.
56. Іванейко М. Світ і дім (Лютень). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 березня. Ч. 9. С. 5–7.
57. Іванейко М. Творчий націоналізм як філософія мілітанс. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. Вересень. Ч. 35 (9). С. 5–11.
58. Іванейко М. Травень 1920 року в Києві (Спогад з перед 15 літ). *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 травня. Ч. 31 (5). С. 9–12.
59. Іванейко М. Трагічна доба українського націоналізму. *Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є.* 1936. Ч. III. С. 69–73.
60. Іванейко М. Трясовина (Спомин). *Перемога. Суспільно-політичний двотижневик*. 1934. 1 липня. Ч. 17. С. 7–9.
61. Іванейко М. Українська філософія (Питання української духової культури з націоналістичного погляду). *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 січня. Ч. 27. С. 9–11.
62. Іванейко М. УНДО й ФНЄ. Львів : Накл. вид-ва «Батьківщина», 1938. 48 с.
63. Іванейко М. Pro domo sua. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. Вересень. Ч. 35 (9). С. 11.
64. М. І. [Микола Іванович Шлемкевич] Горі серця. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. Липень. Ч. 33 (7). С. 2–4.
65. М. [икола] Ш. [лемкевич] Генеральна атака. *Перемога. Місячник громадської думки*. 1935. 1 лютого. Ч. 28. С. 5–6.
66. Срібний Р. В нашому світі. *Листи до Приятелів*. 1965. Кн. 3–4. С. 44–45.
67. Срібний Р. Внутрішня еміграція і нове суспільство. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1961. Ч. 5–6 (99–100). Р. IX. Травень – червень. С. 23–30.

68. Срібний Р. Ревізія в щирості і ясності. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1960. Ч. 9 (91). Р. VIII. Вересень. С. 23–25.
69. Срібний Р. «Сердите» – «нецікаве» – «тверезе». *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1961. Ч. 3–4 (97–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 10–15.
70. Шлемкевич М. 1917–20 роки й українське суспільство. *Сучасність*. 1971. № 5. С. 87–99.
71. Шлемкевич М. Боротьба з Ангелом. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1954. № 5. С. 6.
72. Шлемкевич М. В полоні привичок. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1957. № 9. С. 2–3.
73. Шлемкевич М. Велика реабілітація. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1959. № 11. С. 14–15.
74. Шлемкевич М. Верхи життя і творчості. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1958. 158 с.
75. Шлемкевич М. Від автора. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1953. № 1. С. 1.
76. Шлемкевич М. Від автора. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1955. № 12. С. 7.
77. Шлемкевич М. Від ідеї до діла. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1961. № 12. С. 53–54.
78. Шлемкевич М. Війна духів. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1962. Кн. 5–6. Р. X. Ч. 111–112. С. 51–52.
79. Шлемкевич М. Вільний дух чи маршова колона. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1954. № 7. С. 5–6.
80. Шлемкевич М. Внутрішня еміграція чи нове суспільство. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1961. № 5–6. С. 23–30.
81. Шлемкевич М. Втеча у зв'язки. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1955. № 4. С. 9.

82. Шлемкевич М. Втеча у край. *Листи до Приятелів*. 1955. № 3. С. 2.
83. Шлемкевич М. Галичанство, Австрія, Греко-католицизм. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1957. № 12. С. 14–15.
84. Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1956. 120 с.
85. Шлемкевич М. Деспотія розуму в образі. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 6. С. 9–10.
86. Шлемкевич М. Де я живу. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1960. № 4. С. 20–21.
87. Шлемкевич М. Дискусія і про дискусію. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1961. № 1–2. С. 31–35.
88. Шлемкевич М. Дорогі! *Листи до Приятелів*. 1953. Ч. 1. С. 1.
89. Шлемкевич М. Душа і пісня. Українська душа. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1956. 63 с.
90. Шлемкевич М. З преси і життя. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1959. № 4. С. 27.
91. Шлемкевич М. Загублена українська людина. *Життя і мислі*. Нью-Йорк, 1954. 160 с.
92. Шлемкевич М. Заклик до живих. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1960. № 7–8. С. 3–7.
93. Шлемкевич М. Звернення до журналістів, редакторів. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1960. Ч. 8 (91). Р. VIII. Вересень. С. 18.
94. Шлемкевич М. Епілог і пролог. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1961. Ч. 5–6 (99–100). Р. IX. Травень – червень. С. 46–48.
95. Шлемкевич М. Історія і прощання. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 4. С. 12–13.
96. Шлемкевич М. Книга зову. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1959. № 12. С. 14–15.

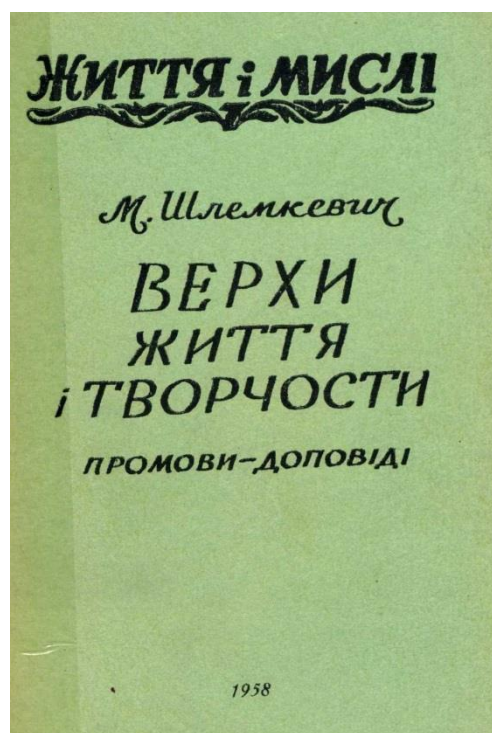
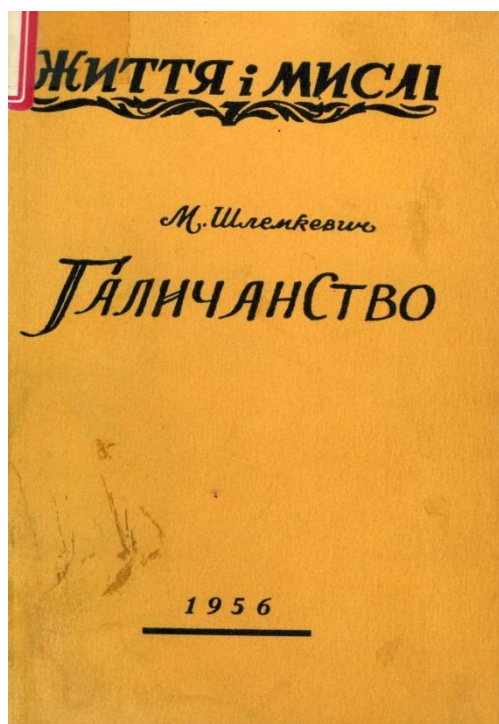
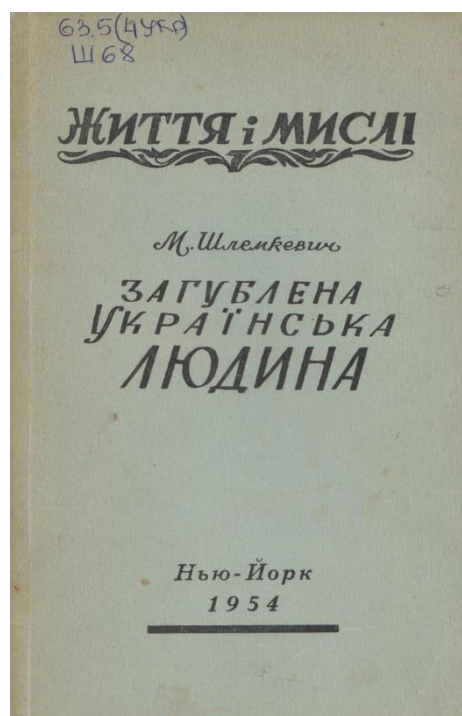
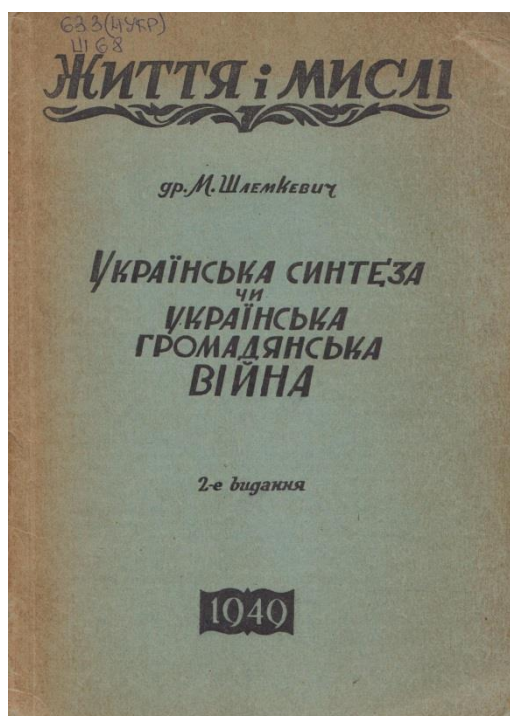
97. Шлемкевич М. Комунізм, інтелігенція, безкласове суспільство. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 10. С. 10–11.
98. Шлемкевич М. Мистецтво без менеджера. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1955. № 6. С. 8.
99. Шлемкевич М. Митрополит Шептицький. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 5. С. 10.
100. Шлемкевич М. На сторожі законності. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1953. № 5. С. 4.
101. Шлемкевич М. Національний характер. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1961. Ч. 3–4 (9–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 40–45.
102. Шлемкевич М. Нерукотворні монументи Шевченкові. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1962. Ч. 1–2 (107–108). Січень – лютий. С. 46–47.
103. Шлемкевич М. Новочасна потуга. Верхи життя і творчости. Нью-Йорк – Торонто, 1958. С. 109–146.
104. Шлемкевич М. Образи і роздуми. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1960. № 12. С. 6–7.
105. Шлемкевич М. Один шлях, чи чотири (на церковні теми). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1965. Ч. 147–148–149. Р. XII. Кн. 5–6–7. С. 26–30.
106. Шлемкевич М. Остап Вишня (1889–1956). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 12. С. 13.
107. Шлемкевич М. Перемога духа. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1953. № 9. С. 4–5.
108. Шлемкевич М. «Післяісторична людина». *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, Торонто : Ключі, 1962. Кн. 1–2. Ч. 107–108. Січень – лютий. С. 34–39.

109. Шлемкевич М. Почуття меншецінності. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 4. С. 10–11.
110. Шлемкевич М. Привіт письменникові-громадянинові. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1959. № 1. С. 2.
111. Шлемкевич М. Про небезпечні дзеркала. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1954. № 2. С. 5–6.
112. Шлемкевич М. Проводжаючи Івана Багряного. *Сучасність*. 1976. Ч. 1 (181). С. 38–40.
113. Шлемкевич М. Прогулька до великої столиці : гутірка при ватрі про світогляд і характер. Видавництво Пласт, 1947. 33 с.
114. Шлемкевич М. Публіцистика – наука. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1957. № 11. С. 14–15.
115. Шлемкевич М. Рік катедри українознавства. *Листи до Приятелів*. 1966. Ч. 153–154. С. 10–11.
116. Шлемкевич М. Ріст чи розвал. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1954. № 10. С. 6–8.
117. Шлемкевич М. Роздуми про оправдання життя (передмова). *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1961. Ч. 3–4 (97–98). Р. IX. Березень – квітень. С. 1–3.
118. Шлемкевич М. Розмова з ученими-приятелями. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 10. С. 13.
119. Шлемкевич М. Світ Олекси Грищенка. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 12. С. 4–5.
120. Шлемкевич М. Сумна пісня. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1955. № 1. С. 9.
121. Шлемкевич М. Сутність філософії. *Хроніка*. 2000. Вип. 37–38. Т. 1. С. 667–690.
122. Шлемкевич М. Сучасний Левіятан і людина. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1962. Кн. 5–6. Р. X. Ч. 111–112. С. 39–45.

123. Шлемкевич М. «Слово» і нові слова. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1965. Кн. 1–2. Ч. 143–144. Р. XIII. С. 14–24.
124. Шлемкевич М. Творчий націоналізм як філософія мілітанс. Львів, 1935. 226 с.
125. Шлемкевич М. Театр Слова. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1959. № 12. С. 12–13.
126. Шлемкевич М. Трагічні зустрічі народів. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 1. С. 5.
127. Шлемкевич М. Українська культура в діаспорі. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1964. Ч. 135–136. Р. XII. С. 35–39.
128. Шлемкевич М. Українська молодь. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1953. № 8. С. 4–5.
129. Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна. Львів, 1946. 63 с.
130. Шлемкевич М. Український літературний фонд. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1957. № 2. С. 16.
131. Шлемкевич М. Українські «Халабуди». *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 2. С. 12–13.
132. Шлемкевич М. Учений і міщаночка. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1956. № 3. С. 12–13.
133. Шлемкевич М. Фальш. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1958. № 1. С. 14–15.
134. Шлемкевич М. Філософія. Львів, 1934. 137 с.
135. Шлемкевич М. Церковні справи. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1965. Ч. 145–146. Р. XIII. Кн. 3–4. С. 20–26.
136. Шлемкевич М. Як пишеться історія. *Листи до Приятелів*. Нью-Йорк, 1955. № 12. С. 8.

Додаток Д.2

Титульні сторінки праць М. Шлемкевича

51
 Коли порівняно духовна культура на-
 шого осередку ідео-інтелекту. Вони діляться
 мислі і мистецької творчості спотворюють і ро-
 зивають її, котра своїм об'ємом засвоєна.
 Таку ідею наша сучасна культура середній
 вів, її мала культура нових часів через роз-
 кладку кімчи мистецтва століття. Таку осеред-
 кову ідею-інтелекту тоді український духо-
 вий праці і творчості наша доба. і нею
 українська нація як живе, єсть вищою роз-
 умом і мисленим. організм і моральні основи
 ці: українська нація, як батьківщина україн-
 ського духа і його признамен, як об'єднаний
 край даний йому від Бога. Українцями і осві-
 тити ту ідею виразили мисленим, асими
 образами, збудувати нею духовного праця
 один великий світ, де вознесло з сего-
 го світу ідеї і ідеї - конструкції вченого
 і вільності і буденних дилем і рішень і
 і тімчасової (праці) болюсменно
 української миста і людини - ось шлях
 до нової свідомості вільного духа,
 до духовного здоров'я нації, і як знаємо
 з попереднього до оздоровлення всього
 українського світу.

Такий план української творчої нації
 наміслю. Він виступає з його основних тез.
 Для того нація - це живе свідомість-свідомість
 творчої основи, з чого сформувалися праці і

51
 зацікавлені; від системи духовної культури або до
 господарства, - це мисли-органі нації, як орга-
 нізм. А самостійно і духовного робить націю
 праці. Він організм життя і праці. Це
 відноситься так само до чарства духа, як і до
 політики і державної збудови і розвитку.
 Ідея духовної культури нації - це терм ^{світа} ~~світа~~
 в духовних термі. Ідея мисли полати в
 ній.

М. К. К.

Додаток Е

Основні віхи життя й діяльності М. Шлемкевича

27 січня 1894 р. – народився в селі Пилява Бучацького повіту на Тернопільщині в сім'ї священика о. Івана Шлемкевича.

Дитячі літа пройшли в селі Сновидові Бучацького повіту. Там він і навчався в народній школі. Продовжив навчання у Бучацькій державній гімназії, де закінчив 7 класів. До 8 класу перевівся у IV вищу гімназію м. Львова з польською мовою навчання, де **12 червня 1912 р.** склав іспит зрілості – «матуру» – з відзнакою.

У м. Львові навчався на першому курсі Вищого музичного інституту ім. Миколи Лисенка по класу фортепіано у професора Марії Криницької. Добре опанував гру на фортепіано й міг виконувати твори Л. Бетховена і Ф. Шопена. Однак після першого року успішного навчання вирішив цілковито покинути музику.

1912–1914, 1923–1926 рр. – студент філософського факультету Віденського університету. У м. Відні його застала Перша світова війна. Змушений був перервати студії і повернувся додому.

1915 р. – російське військо, відступаючи з Галичини, забрало його в полон і вивезло до Сибіру.

1917 р. – з початком Лютневої революції в Росії повернувся до м. Києва.

1917–1919 рр. – секретар редакції центрального органу УСДРП «Робітнича газета» у Києві.

1919–1921 рр. – учитель сільських шкіл на околицях Звенигородки на південному заході Черкащини.

1922 р. – повернувся до с. Сновидова.

1923–1926 рр. – студент філософського факультету Віденського університету.

1926 р. – захистив докторську дисертацію «Сутність філософії» (науковий керівник – Моріц Шлік).

1926 р. – публікує твори під псевдонімом М. Іванейко у «Літературно-науковому віснику». Став відомим і популярним серед читачів своїми нарисами та есе на теми української духовності, що виходили під назвою «Нариси».

1927 р. – написав есе у формі діалогу «А вже весна, а вже красна» (у підзаголовку «Розмова про розум і творчий життєвий порив) із зосередженням уваги на питаннях структури та проблематики науки.

1928–1929 рр. – навчався в Паризькому університеті «Сорбонна».

1928–1930 рр. – опублікував у «Літературно-науковому віснику» цикл нарисів «Вітер», що був репортажем подорожі Австрією та Німеччиною. Аналогічна серія «Листи з Парижу» друкувалася в «Новому часі» (1929).

1929 р. повернувся до м. Львова. Співпрацював у відновленому Д. Донцовим «Літературно-науковому віснику». Публікує статті в українських періодичних виданнях (журнал «Перемога» (головний редактор), щоденник «Українські Вісти» (головний редактор)).

1932 р. – одружився з Константиною Посацькою, учителькою із с. Скоморохи Бучацького повіту Тернопільщини.

1934 р. – вийшов друком у «Записках НТШ» твір «Філософія» як доповнена версія захищеної у 1926 р. дисертації (перевидана 1981 р. під назвою «Сутність філософії»).

3 листопада 1935 р. – член редакційної колегії тижневика «Батьківщина».

Вересень 1936 р. – обраний членом політичної колегії партії, тобто її центрального комітету, і головою Краєвої ради Фронту національної єдності на I Конгресі ФНЄ, що відбувся у м. Львові.

Через початок Другої світової війни мешкав з дружиною Константиною та двома дочками – Христиною і Мартою – у м. Криниця на

Лемківщині. Разом з головою УЦК професором В. Кубійовичем домоглися від німців дозволу, щоб численні українські культурні кадри, що постійно прибували зі сходу, спрямувати до м. Криниця, де було створено експозитуру Українського центрального комітету під назвою «Станиці УЦК». Опіку над науковими та письменницькими кадрами взяв М. Шлемкевич. Подбав він і про те, щоби під час евакуації з м. Криниця всі українські вчені й письменники виїхали на захід, зокрема до м. Відня.

У м. Криниця заснував із Д. Паліївим підприємство «Бескид». М. Шлемкевич працював як член управи, що було своєрідним запобіжним засобом від вивезення на роботу до Німеччини.

1941–1944 рр. – один із директорів і головний редактор «Українського Видавництва» (Краків – Львів); один зі співредакторів журналу «Наші дні», у якому друкував свої статті під псевдонімом М. Іванейко. Співробітник Українського центрального комітету.

1942 р. – обраний дійсним членом НТШ, яке нелегально існувало в Львові.

1942–1944 рр. – сприяв виходу журналу для молоді «Дорога» (м. Львів), друкував у ньому свої твори.

1943 р. – член політичної ради при Президії УЦК. На нараді в УЦК з'явилась ідея створення УНР в еміграції та примирення галичан і наддніпрянців щодо питання майбутнього державотворення України.

1944–1947 рр. – стояв біля витоків формування УНРади, організовуючи низку зборів і конференцій в еміграції. Член Виконавчого органу УНРади.

З 1945 р. переїхав із сім'єю до Відня, згодом – до німецької провінції Баварія у табір «Орлик» (неподалік м. Берхтесгаден). Працював учителем української гімназії у м. Берхтесгадені. Організував новий видавничий орган «Українська освідомна служба» – Укрос.

20 травня 1946 р. – організував культурологічну організацію «Літературно-мистецький клуб» у таборі «Орлик». Разом з В. Дорошенком,

О. Карашкевичем, Я. Зарембою, З. Тарновецьким, О. Грицаєм узяв участь в установчій нараді. Брав участь у роботі наукової секції «Літературно-мистецького клубу».

15 лютого 1947 р. – був обраний членом культурно-освітньої комісії і комісії Таборової ради. Долучився до створення об'єднання українських письменників «Мистецький український рух» (МУР). Член редакційної колегії однойменного часопису товариства – «МУР: збірники літературно-мистецької проблематики». Друкував статті в часописі українського табору в м. Берхтесгадені «Орлик. Журнал таборового життя».

26 травня 1946 р. – засновано УНДС, головою якого обрано В. Доленка, заступником – М. Шлемкевича.

5 вересня 1946 р. – один із членів-засновників КДД, організованого у м. Берхтесгадені в таборі «Орлик».

1946 р. – вийшла друком праця «Українська синтеза чи українська громадянська війна» (видання перше).

Лютий 1947 р. – започаткував журнал «Листи до наших Приятелів» у Західній Німеччині.

21 липня 1947 р. – президія Таборової ради обговорила питання про виключення М. Шлемкевича.

16 липня 1948 р. – відбулася перша сесія УНР у німецькому місті Аугсбург. Член нового екзильного уряду. Паралельно продовжував свою опікунську працю над українськими науковцями та письменниками у Відні. Згодом почався вплив української еміграції з західнонімецьких таборів до США, Канади та інших країн на постійне поселення. Видав серію книг під спільною назвою «Слова на дорогу» для тих, хто виїжджав у невідомі їм краї.

Продовжував вести активну діяльність як публіцист та співредактор журналів «Проблеми», «На чужині».

1949 р. – вийшла друком праця «Українська синтеза чи українська громадянська війна» (друге видання). З родиною прибув до США

(м. Елізабет, штат Нью-Джерсі). Згодом оселився у м. Крендорф, що неподалік Нью-Йорка. Співпрацює з головним осередком правління НТШ і головною редакцією «Енциклопедії Українознавства». Зробив свій внесок до впорядкування «Енциклопедії Українознавства», виданої в Сарселі (1949–1952 рр.).

1950 р. – співзасновник Союзу українських національних демократів. Ідеолог і керівник СУНД.

1953 р. – засновник, головний редактор і видавець журналу під назвою «Листи до Приятелів» (м. Кренфорд).

1954 р. – опублікував працю «Загублена українська людина» (м. Нью-Йорк).

1956 р. – заснував видавництво «Ключі» (м. Нью-Йорк), у якому друкував власні книжки та журнал «Листи до Приятелів». Засновник серії «Життя і мислі», у якій вийшли відомі праці «Галичанство» (1956), «Верхи життя і творчости» (1958); серії «Проблеми» – есей «Душа і пісня» (1956).

1959–1961 рр. – редагує журнал «Український огляд».

Початок 1960-х рр. – заснував Український публіцистично-науковий інститут.

14 лютого 1966 р. – помер у м. Пассейк (штат Нью-Джерсі).

Додаток Ж

Короткі дані про часописи, які редагував М. Шлемкевич

«Батьківщина» (1934–1939) – львівська газета, тижневик. Видання працювало з перервами: восени 1935 року було заборонено. Згодом видання поновило роботу. Головний редактор – Д. Паліїв (1934–1938). Відповідальний редактор – О. Тарнович (1934–1935). 3 листопада 1935 р. співредактором тижневика став М. Шлемкевич. 1938–1939 – редактор Я. Заремба. Видання – речник ФНЄ. Газета підтримувала жіночу організацію «Союз Українок». Часопис майже не висвітлював міських новин Львова. Був зорієнтований на провінцію, дописи відображали суспільно-політичне, культурне, освітнє, господарське життя галичан. Також тижневик всебічно висвітлював політичне життя за кордоном.

«Листи до Приятелів» (Нью-Йорк, 1953–1966) – часопис, засновником якого був М. Шлемкевич. З 1956 р. часопис виходив у видавництві «Ключі». Видавали часопис Д. Кузик та О. Олесницький, редагував М. Шлемкевич. «Листи до Приятелів» розповсюджувалися в США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Бразилії, країнах Європи. Мета часопису – об'єднання української діаспори, збереження її національних особливостей, пропагування національної ідеї, сприяння становленню української державності, вироблення спільної політичної стратегії.

«Літературно-науковий вісник» – перший всеукраїнський літературно-науковий і громадсько-політичний часопис, що виходив у Львові з 1898 року до 1930 року за редакцією Д. Донцова. Видавався часопис Науковим товариством імені Тараса Шевченка. М. Шлемкевич співпрацював з журналом «Літературно-науковий вісник», у якому писав дописи на громадсько-політичні й філософські теми під псевдонімом М. Іванейко. Тематика часопису мала такі напрямки: публіцистичний, критичний, науковий.

«**МУР**: збірники літературно-мистецької проблематики» – літературно-мистецький часопис. Почав виходити у 1946 р. у Німеччині. У збірнику друкувалися: редакційні статті; матеріали про діяльність культурологічного товариства; твори і спогади українських письменників, літературознавців і мистецтвознавців; хроніка літературно-мистецького і наукового життя українців в інтернованих таборах. М. Шлемкевич став членом редакційної колегії часопису.

«**Наші Дні**» (Львів, 1941–1944) – регулярний літературно-мистецький щомісячник, започаткований у грудні 1941 у Львові під егідою урядового «Українського видавництва часописів і журналів для дистрикту Галичина». Виходив за редакцією О. Боднаревича; зі зміною підпорядкування відповідальним редактором призначено І. Німчука, але фактичним головним редактором була М. Струтинська, співредакторами – С. Гординський та М. Шлемкевич. «Наші дні» виходили в газетному форматі, хоча характер добору й організації інформації – домінування великих текстів, дотримання тематичного профілю, відсутність актуальних повідомлень – надає їм ознак журнального видання.

«**Перемога**» (Львів, 1933–1939) – часопис. Орган націоналістичного Фронту національної єдності. Головний редактор – Д. Паліїв. Відповідальний редактор – Е. Жарський (1933–1934), О. Тарнович (1934–1935). Редактор: М. Іванейко (1933–1939). Публікував статті на духовну, філософську, економічну тематику.

«**Робітнича газета**» (1917–1919) – часопис редакції київського центрального органу УСДРП. Секретар редакції – М. Шлемкевич. Редактори – М. Авдієнко, В. Винниченко, І. Романченко, І. Мазепа.

Видавався з перервами із 30 березня 1917 р. до 1919 р. у Києві, Вінниці, Рівному, Кам'янці-Подільському. Головна увага на сторінках часопису приділялася висвітленню політичних подій.

«Українське Видавництво» (1941–1944, м. Краків – м. Львів) – ввійшло до історії української культури як найбільший видавничий осередок часів Другої світової війни. Головний редактор, підпорядкованого УЦК. Це єдине українське видавництво в Генеральній губернії підлягало строгій цензурі, але все-таки змогло за дуже складних матеріальних та політичних умов продукувати досить широкий спектр наукової, художньої та освітньої літератури.

«Український огляд» – літературний неперіодичний журнал; вийшло 7 чисел. У 1959–1961 рр. журнал редагував М. Шлемкевич у США. Завданням журналу було зацікавити людей до знайомства з найновішими творами українських письменників. Журнал частково був для родин.

«Українські Вісти» (Львів, 1934–1939) – орган Фронту національної єдності. Головний редактор – І. Гладилович, співредактори – Д. Паліїв, М. Шлемкевич, С. Волинець, В. Дзись. Газета була добре редагована й усебічно інформувала про українське життя в Польщі і поза нею.